

अध्याय-एक

अध्ययन परिचय

१.१ शीर्षक

“लमजुङ जिल्लाका लोककथाहरूको सङ्कलन र विश्लेषण”

१.२ प्रयोजन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको परिपूर्ति गर्ने यस अध्ययन पत्रको प्रयोजन रहेको छ ।

१.३ विषय परिचय

लोककथा लोकसाहित्यको आख्यानयुक्त गद्य विधा हो । सामान्यतः लोकजीवनका आस्था, विश्वास, व्यवहार र चिन्तनलाई कल्पनाको आवरण दिएर रोमाञ्चक आख्यान तत्त्वहरूको मिश्रण गरी लोकसमुदायद्वारा रचना गरिएका मौखिक परम्परामा जीवित परम्परित कथाहरू नै लोककथा हुन् ।^१ लोककथा श्रुति स्मृति परम्परामा आधारित कथा हुन् । ससार जादु, टुनामुना, धर्म आदिबाट संचालित छ भन्ने आनुष्ठानिक धारणा बोकेको सामूहिक अवेचनको शब्दरूप लोककथा हो । लोककथालाई रोमाञ्चिक बनाउने क्रममा कल्पना, जादूजस्ता प्रवृत्तिको भूमिका मुख्य हुन्छ । यसमा लोकपरम्परा, लोकविश्वास, लोकसंस्कृति र सामाजिक रीतिरिवाजहरूको प्रत्यक्ष प्रभाव रहेको हुन्छ । यसता तत्त्वहरूले कथालाई आकर्षक बनाई मनोरञ्जन प्रदान गर्छन् । एउटा पुस्ताको अनुभव र कल्पनालाई अर्को पुस्तासम्म हस्तान्तरण गर्ने काम लोककथामा हुन्छ । लोकलाई मनोरञ्जन दिने मुख्य माध्यम लोककथा हो ।

^१ डा. मोतिलाल पराजुली, मधुपर्क २०४९ भदौ, वर्ष ३५, अङ्क ४, पूर्णाङ्क ३९९, लोककथा, अङ्क पृष्ठ १२३ ।

लोककथा ऐतिहासिक, धार्मिक, राजनैतिक, पौराणिक आदि प्रकारका हुन्छन् । लोकजीवनको दुःख सुखको अनुभूतिलाई सशक्त रूपमा व्यक्त गर्ने विधा लोककथा हो । लोककथाको विषयवस्तु यथार्थ धरातल र काल्पनिक धरातलको दुवै हुन सक्छ । यसले मानव जीवनलाई कौतुहलता प्रदान गर्नुका साथै शिक्षा र मनोरञ्जन दुवै दिन्छ । परम्परासँग जोडिएका लोकमानसको तत्त्व बोकेको मौलिक कथा नै लोककथा हो । मानवीय र मानवेतर पात्रहरूले स्रोतालाई कथाको माध्यमबाट आफूतिर आकर्षण गरी काल्पनिक लोकमा पुऱ्याइरहेका हुन्छन् । लोकजीवनका मानिसहरूको दुःख-सुख, हर्ष-विश्मात, पाप-धर्म आदिसँग सम्बन्धित घटनाहरूको आख्यानात्मक अभिव्यक्ति नै लोककथा हो । लोककथा एकादेशमा, धेरै पहिले, उहिल्यैबाट थालिई सुन्नेलाई सुनको मालाआइजाला भनेर टुङ्गिन्छ । दिनभरको थकान र बेफुर्सदीको कारणले यस्ता कथाहरू रातमा भन्ने गरिन्छ । कुनै लोककथाहरूमा वाचकले कथाको बीचमा श्लोक, उखानटुक्का, गाउँखाने कथा आदि घुसाउने पनि गर्छन् । कुनै लोककथा ज्यादै छोटो वा कुनै ज्यादा लामा पनि हुन्छन् । एउटै शीर्षकको उही लोककथा फरक ठाउँमा फरक व्यक्तिले वाचन गर्दा थुप्रै भिन्नताहरू पाइन्छन् । लोककथाबाट अर्ति उपदेश पनि पाइन्छ ।

नेपाली लोककथाको अध्ययन र सङ्कलनलाई हेर्दा लमजुङ जिल्लामा केही मात्रामा लोककथाको सङ्कलन र अध्ययन भएको पाइए तापनि सोचे जति पूरा हुन भने नसकेको देखिन्छ । त्यसैले यस अध्ययन पत्रको शीर्षक “लमजुङ जिल्लाका लोककथाहरूको सङ्कलन र विश्लेषण” राखिएको छ ।

१.४ समस्याकथन

लोकसाहित्यको लोकप्रिय र पुरानो विधा मानिएको लोककथाप्रति हाल आएर धेरैको चासो बढ्दै गएको छ । साना बालबालिकाहरू पनि लोककथाहरू पढ्न धेरै चासो लिन्छन् जसले उनीहरूलाई मनोरञ्जनका साथै बौद्धिक खुराक र उपदेश समेत दिन्छन् । वर्तमानको कुरा गर्दा विद्यालय र विश्वविद्यालयका पाठ्यक्रममा समेत

लोककथालाई स्थान दिइएको छ । हिमाल, पहाड र तराई मिलेर बनेको नेपालका कुना काप्चाहरूमा थुप्रै लोककथाहरू मौखिक रूपमा सीमित रहेर लोपन्मुख अवस्थामा पुगिसकेका छन् । समाजशास्त्र, इतिहास, संस्कृतिका अध्येताहरू पनि अहिले आएर लोककथाको अध्ययन र सङ्कलनमा जुटेका छन् लोककथाको प्राचीन परम्पराको अध्ययनको लागि जति मात्रामा प्रयास भएका छन् ती सराहनीय छन् तर पूर्ण हुन सकेका छैनन् । यी कथाहरूलाई अध्ययन र सङ्कलन गर्न ज्यादै आवश्यक छ । यही कुरालाई मध्यनजर राख्दै “लमजुड जिल्लाका लोककथाको सङ्कलन र विश्लेषण” गरेर लोककथाको क्षेत्रमा एउटा ईटा थप्ने उद्देश्यले यो अध्ययन-पत्र तयार पार्न लागिएको छ ।

लमजुड जिल्लामा भएका लोककथाहरूको सङ्कलन गर्ने क्रममा निम्न समस्याहरू देखिएका छन्:-

(क) लोककथा भनेको के हो ?

लोककथाको सैद्धान्तिक परिभाषामा समस्याहरू छन् ?

(ख) के लमजुड जिल्लामा रहेका लोककथाहरूलाई सङ्कलन गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ ?

लमजुड जिल्लामा रहेका लोककथाहरूलाई सङ्कलन गरी अध्ययन गर्न समस्याहरू छन् ।

(ग) लमजुड जिल्लामा के-कस्ता लोककथाहरू प्रचलित छन् ?

लमजुड जिल्लामा रहेका लोककथाहरूको सङ्कलन गरी वर्गीकरण गर्ने समस्याहरू छन् ।

(घ) के लोककथालाई आख्यान तत्त्वका आधारमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ ?

लोककथालाई आख्यान तत्त्वका रूपमा विश्लेषण गरिएको छ ।

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपाल लोकसाहित्यको दृष्टिले सम्पन्न शाली छ । लोकसाहित्यको विधा अन्तर्गत पर्ने लोककथा नेपाली जनजीवनको ढुकढुकी हो । यसको सङ्कलन र अध्ययन, वर्गीकरण एवम् विश्लेषण गर्ने क्रम सुरु भएको करिब सात दसक मात्र भएको छ । सर्वप्रथम बोधविक्रम अधिकारीले वि.सं. १९९६ मा नेपाली दन्त्यकथा सङ्ग्रह लिएर प्रवेश गरे ।^१ वि.सं. १९९९ मा ने.भा.प्र.स. ले लोककथाको सङ्कलन पठाउनाको निम्ति सूचना जिल्लाहरूमा पठायो । वि.सं. २००३ मा ललितजड सिजापतीको दन्त्यकथामाला र नेपाली ऐतिहासिक कथा सङ्ग्रह (२००८) मा पर्वसँग सम्बन्धित २० वटा कथा छापिए । शिवमणि प्रधान र अमरमणि प्रधानको कथा कहानी (ई. १९५४), जुजुमान कुलेको सुनौलो कथा (२०१६) र बादलकी रानी (२०१६) कथा सङ्ग्रह प्रकाशित भए । २०२२ मा करुणाकर वैद्यको नेपाली दन्त्यकथा सङ्ग्रह प्रकाशित भयो । सन् १९६२ मा भारतीय साहित्यकार गोविन्द चातकले हिन्दी भाषामा “नेपाली लोककथा” शीर्षक तयार भयो ।

इमानसिङ्ग चेम्जोङले किराँती दन्त्यकथा नामक पुस्तिकामा किराँत जातिका १९ वटा लोककथा लिएर आएका छन् । तुलसी दिवसले विभिन्न किसिमका १३२ लोककथा सङ्कलन गरेका छन् । भोतीलाल पराजुलीले “नेपाली लोककथाको अभिप्रायको अध्ययन” २०५५ मा विद्यावारिधि गरेका छन् ।^२ यसरी लोककथाको सङ्कलन र अध्ययन परम्पराको विश्लेषण गर्दा लमजुङ जिल्लाका लोककथाहरूको स्थान कतै भेटिँदैन ।

यस अध्ययन पत्रमा सम्भव भएसम्म लमजुङ जिल्लाका लोककथाहरूको सङ्कलन र आख्यानान्तात्मक व्याख्या गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

^१ डा. मोतीलाल पराजुली, नेपाली लोककथा, पोखरा तारादेवी पराजुली, २०५९, पृ. २४ ।

^२ चूडामणि बन्धु, नेपाल लोकसाहित्य, काठमाडौं, रोयल नेपाल एकेडेमी, २०२१ ।

१.६ उद्देश्य

यसै अध्ययनपत्रको उद्देश्य निम्न प्रकारको रहेको छ । समस्याकथनमा रहेका समस्याहरू पूरा गर्नु नै यस अध्ययनपत्रको उद्देश्य हो । तापनि निम्न लिखित उद्देश्य पूर्ति गर्ने कार्य यस अध्ययनमा भएको छ ।

- (क) लोककथाको सैद्धान्तिक स्वरूप तयार पार्ने,
- (ख) लमजुङ जिल्लामा प्रचलित लोककथाहरू सङ्कलन गर्ने,
- (ग) लमजुङ जिल्लामा प्रचलित लोककथाहरूको आख्यानतत्त्वका आधारमा विश्लेषण गर्ने ।

यिनै उद्देश्यमा केन्द्रित रहेर प्रस्तुत अध्ययन गरिएको छ ।

१.७ औचित्य

समस्या कथनमा दिइएका समस्याहरू समाधान गरिएको, उद्देश्य कथनमा दिइएका उद्देश्यहरू पूरा गरिएको र पूर्वकार्यको समीक्षामा देखिएका त्रुटिहरूलाई सच्याइएको हुँदा यस अध्ययनको औचित्य स्वतः स्पष्ट हुन्छ । तथापि लमजुङ जिल्लामा छरिएर रहेका लोककथाहरूको सङ्कलन र विश्लेषण गरिएकाले प्राज्ञिक क्षेत्रमा पनि यसको औचित्य पुष्टि हुनेछ ।

१.८ सामग्री सङ्कलन विधि

कुनै पनि अलिखित रूपमा रहेको साहित्यको विधालाई सम्बन्धित क्षेत्रमा गएर सङ्कलन गरी लिपिबद्ध गर्नु कठिन कार्य हो । यो अध्ययन पत्र तयार पार्ने क्रममा सङ्कलन गरिएका लोककथाहरूको आख्यानत्मक वर्णन यथाशक्य गरिएको छ । यो अध्ययन पत्र तयार पार्नकालागि आवश्यक सामग्री सङ्कलनमा सर्वव्यापी सर्वमान्य विधि

अपनाइएको छ । यस कार्यमा प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत क्षेत्रीय कार्य अध्ययन पद्धतिअनुसार सम्बन्धित क्षेत्रमा नै गई त्यहाँका विभिन्न उमेरका मानिसहरूसँग भेटघाट गरी उनीहरूकै मुखबाट छुटेका शब्द र वाक्यहरूलाई जस्ताको तस्तै राख्ने प्रयास गरिएको छ । ५० वर्षदेखि ८० वर्षसम्म उमेर पुगेका व्यक्तिहरूसँग कथा भन्ने लगाएर क्यासेटमा रेकर्ड गर्नुका साथै त्यसलाई लिपिबद्ध गर्ने काम पनि भएको छ । कथा भन्ने क्रममा महिला-पुरुष दुवैलाई स्थान दिइएको छ । पुस्तकालय अध्ययन विधि अन्तर्गत पुस्तकालयको अध्ययन तथा लोकसाहित्य र लोककथाका सम्बन्धमा लेखिएका विभिन्न पुस्तकहरू एवम् पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित लेख रचनाहरूको अध्ययनबाट यस अध्ययनपत्र लेखनका लागि आवश्यक सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । साथै कतिपय अस्पष्ट हुन पुगेका कुराहरूलाई लोकसाहित्यका ज्ञाताहरूसँग मौखिक सुभाषण र सल्लाह लिइएको छ ।

१.९ सामग्री विश्लेषण विधि

साहित्यको कुनै पनि विधालाई विभिन्न दृष्टिकोणले विश्लेषण गर्न सकिन्छ । विश्लेषण विना सामग्री पूर्ण हुँदैन । यस अध्ययन पत्रमा सङ्कलन गरिएका लोककथाहरूलाई आख्यानतत्त्वका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

१.१० अध्ययनपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत अध्ययनपत्रको संरचनालाई सुव्यवस्थित र सुसंगठित बनाउन निम्न लिखित अध्यायमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

अध्याय १ : अध्ययन परिचय

अध्याय २ : लोककथाको सिद्धान्त

अध्याय ३ : सङ्कलित लोककथाको आख्यानतत्त्वका आधारमा विश्लेषण

अध्याय ४ : उपसंहार

अध्याय-दुई

लोककथाको सिद्धान्त

२.१ लोककथाको परिचय र परिभाषा

लोककथा साहित्यको श्रव्यरूपमा आउने आख्यानात्मक गद्य विधा हो । लोककथाले नेपाली जनजीवनमा असाध्य राम्ररी लोकप्रियता कमाएको छ । दिनभरको थकान पिँढीमा अथवा आँगनमा बसेर बाजे बज्यैले आफ्ना नाति नातिनीलाई होस् या आमाबाबुले छोराछोरीलाई होस् निकै रमाइला लोककथाहरू सुनाएर मनोरञ्जन दिने परम्परा खासगरी नेपालको ग्रामीण क्षेत्रमा विद्यमान छ । खासगरी पुस-माघको जाडोमा अँगोनामा आगो ताप्दै आफूले जानेका लोककथाहरू आफ्ना सन्ततिहरमा हस्तान्तरण गर्दै जाने परम्पराले गर्दा नै नेपाली गाउँ वस्तीहरूमा लोककथाहरूले जीवन्तता पाएका छन् ।

लोककथा सुन्ने सुनाउने परम्परा निकै पुरानो मानिन्छ । मानिस आफूले जीवनमा भोगेका सुख-दुःख, आरोह, अवरोह, हर्ष-विश्रमात, आदिबाट गुञ्जिएर आफ्नो जीवन यात्रा पूर्ण गरेको छ । सृष्टिको घेरो पनि यसरी नै फन्का मारेको छ । सृष्टिको विभिन्न चक्र पूरा गर्दा मानिसले अनुभव गरेको प्रेम र घृणाका भावहरू, वीरता र आक्रोशका भावनाहरूलाई अन्तर्मनबाट शब्द र भाषाका माध्यमबाट मुखोच्चारण गरी ओकलिएका काल्पनिक घटनाचक्र लोककथा हो । लोकथाहरू खासगरी ग्रामीण क्षेत्रहरूमा छरिएका हुनाले अन्वेषक र सङ्कलकहरू ती ठाउँहरूमा पुग्न नसकेकोले चाहेजति र सोचेजति लोककथाहरूलाई कृतिहरूमा उतार्न सकिएको छैन । अबका केही वर्षसम्म लोककथाको सङ्कलन र अन्वेषण गर्न नसकेमा लोककथाका सर्जकहरू घट्ने र लोककथाको जीवन पनि टुङ्गिने हुन सक्छ ।

लोककथा साँचो भएर पनि काल्पनिक र काल्पनिक भएर पनि सत्य भैं देखिन्छ । लोकजीवनमा दन्त्यकथा शब्दको प्रचलन पाइन्छ । कथा र कुथुङ्ग्री मिलाएर 'कथाकुथुङ्ग्री' पनि भन्ने गरिन्छ ।^४

लोकगीत र लोककथा दुवै नेपाली समाजमा लोकप्रिय छन् । लोककथाले बालक, युवा, प्रौढ, वृद्धा तथा बौद्धिक एवम् प्राज्ञिक वर्गलाई पनि मोहनी लगाउँछ । यस कथाका पात्रहरू सजीव, निर्जीव, मानवीय, मूर्त वा अमूर्त सबै प्रकारका हुन्छन् । सबै प्रकारका पात्रहरू बोलीको माध्यमबाट र हाउभाउका माध्यमबाट आफ्ना विचार प्रदर्शन गर्छन् । कहिले राम्रा पात्रहरू त कहिले खराब पात्रहरूको विजय वा हार देखाइएको हुन्छ । लोककथाका पात्रहरूमा देवता, राक्षस, बोटविरुवा, दुङ्गामाटो, कीरा फट्याङ्गा, मानव, हावा, हुरी आदिलाई समावेश गरिएको हुन्छ ।

नेपाल साँस्कृतिक रूपले सम्पन्नशाली छ । विभिन्न जातजातिको समिश्रणबाट बनेको नेपाली समाजका आ-आफ्नै जनविश्वासको आधारमा विभिन्न लोककथाहरू रचिएका छन् । विभिन्न कारणले मनभित्र उर्लिएका विकारलाई लोककथा भनेर वा सुनेर केही हल्का बनाइन्छ । भावी सन्ततिलाई शिक्षा दिने, नैतिकवान बनाउने, आफ्ना संस्कारलाई टिकाउने आदि उद्देश्यले लोककथा भन्ने गरिन्छ ।

मानव विकासक्रम सँगै परम्परागत रूपमा मौखिक रूपमा सुन्दै सुनाउँदै एक समाजबाट अर्को समाज, एक व्यक्तिबाट अर्को व्यक्ति, एक देशबाट अर्को देश, वृद्धबाट बालक हुँदै यसले आफ्नो स्थान ओगट्न सफल भएको छ । हली गोठाला, ढाक्रे, बटुवा, घाँसे दाउरे तथा विभिन्न पेसामा संलग्न पक्षहरूलाई मनोरञ्जन, शिक्षा र मार्ग निर्देशन गर्दै अघि बढेको लोकआख्यान विधा नै लोककथा हो । दया, माया, भाग्य, स्वर्ग, नर्क, पूर्वजन्म, पुनर्जन्म आदिका विषयलाई अतिरञ्जनात्मक ढङ्गले मौखिक रूपमा धाराबाहिक ढङ्गले भनिने कथाहरू नै लोककथा हुन् । यी विविध क्षेत्रसँग

^४ चूडामणि बन्धु, नेपाली लोकसाहित्य, काठमाडौं, एकता बुक्स डिष्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि., २०५८, पृष्ठ २८४ ।

सम्बन्धित विषयवस्तुहरूमा आधारित लोककथाले प्राचीन मानवजीवनको अध्ययन र अनुसन्धान गर्न निकै सरल र सहज बनेको पनि छ ।

नेपाली लोकसाहित्य अन्तर्गतको लोककथा विधाको अनुसन्धान राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा गरिँदै आएका छन् । यसबाट उनीहरूलाई बौद्धिक खुराकको साथै अर्थोपार्जन पनि हुने गरेको छ । वास्तवमा नेपाल अधिराज्यभित्रका विभिन्न अञ्चल र भेकमा बसोबास गर्ने विभिन्न जातिका बासिन्दाहरूले चिरकालदेखि साँगीली र अनुभव गरिराखेका त्यस्ता लोककथाहरूलाई सङ्कलन गरेर राख्न सकियो भने नेपालको लोकसाहित्य प्रचुर मात्रामा फस्टाउने छ । हाम्रो दिनचर्या लोककथामा आधारित क्षेत्रहरूसँग साइनो राख्दै अघि बढेको छ ।

प्राचीन कालदेखि मुखामुख भनिँदै आएका लोककथाहरू अहिलेसम्म आइपुग्दा कति विलाएर गए, कति हराएर गए भने कति थपिएर पनि गए । एउटै लोककथालाई फरक व्यक्तिले फरक स्थानमा भन्दा कथाको मूल तात्पर्य एउटै रहे पनि त्यसका अन्य शब्द र भनाइमा पृथकता पाइने गर्दछ ।

लोककथाहरू विभिन्न पक्षहरूसँग सम्बन्धित छन् । सांस्कृतिक लोककथा, धार्मिक लोककथा, पौराणिक लोककथा ऐतिहासिक लोककथा, सामाजिक लोककथा लोककथा भनिने विषयवस्तुहरू (क्षेत्र) हुन् । लोककथाका पानाहरूलाई पल्टाउँदै जाँदा हामी वैदिक कालसम्म पुग्छौं । त्यस कालमा ऋषिमुनिहरूले चेलाहरूलाई मौखिक रूपमा शिक्षा दिँदा नै लोककथाको विकास भएको हुनसक्छ । पछि गएर लिपिको विकास भएपछि ती कथाहरू विभिन्न वेद र उपनिषद ग्रन्थहरूमा छापिन पुगे । महाभारत, कृष्णचरित्र, रामायण, ओडिसी इलियट जस्ता महाकाव्यहरूमा पनि कथाको अनुभूति प्रशस्त पाइन्छ । नेपाली लोककथाहरू पछि आएर उर्दू, फारसी, अङ्ग्रेजी आदि भाषाहरूमा पनि छापिएका छन् । लोककथा भन्ने सुन्ने परम्परामै रहने भएकाले सरल

सहज ज्यानदार भाषा तथा सरल र प्रभावकारी भाव पनि यसका विशेषताका रूपमा रहन्छन्।^४

लोककथालाई परिभाषित गर्ने क्रममा विभिन्न विद्वान्‌हले विभिन्न रूपबाट यसको परिभाषा दिएको पाइन्छ।

लोककथामा स्वप्नलता, कल्पनाशीलताको काखमा सुतिरहेको आदिम जीवनका सङ्केतहरूलाई हामीले विश्लेषणात्मक हेराइले आत्मसात् गर्नुपरेको छ।^५

– बासुदेव त्रिपाठी

समष्टिगत रूपले हेर्दा यिनको उद्देश्य मूलतः लोकरुचि रञ्जनद्वारा मानव जगतलाई शिक्षा, उपदेश आदि प्रदान गर्नु र साहस, धैर्य, तर्क, विद्वता आदिप्रति आस्था र प्रेरणा जगाउनु बुझिन्छ।^६

– धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदी

लोककथामा मानवको अतित मात्र होइन वर्तमान प्रतिध्वनित र निहित हुने गर्दछ।^७

निष्कर्षमा भन्नुपर्दा लोकजीवनमा प्रचलित परम्परागत मौखिक कथाहरू नै लोककथा हुन्।

२.२ नेपाली लोककथाका तत्त्वहरू

साहित्य र लोकसाहित्यका हरेक विधाहरूमा भिन्न भिन्न किसिमको पात्र, परिवेश, संवाद, उद्देश्य, शैली र भाषाजस्ता तत्त्वहरू पाइन्छन्। ती तत्त्वहरूलाई यसरी छोटकरीमा प्रस्तुत गरिन्छ।

^४ जीवेन्द्रदेव गिरी, लोकसाहित्यको अवलोकन, एकता प्रकाशन, २०५७, पृ. २४।

^५ पूर्ववत्, पृष्ठ २८४।

^६ कृष्णप्रसाद पराजुली, नेपाली लोकगीतको आलोक, काठमाडौं: वीणा प्रकाशन, २०५७, पृष्ठ ४७।

^७ चूडामणि बन्धू, नेपाल लोकसाहित्य, काठमाडौं: एकता बुक्स डिष्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि., २०५८, पृष्ठ २८३।

संरचनामा संरचित हुन्छ । प्रत्येक विधाको संरचनामा त्यसका अनिवार्य तत्त्वहरूको संयोजन गरिएको हुन्छ । लोककथामा पनि आख्यान तत्त्वहरूको संयोजन रहेको हुन्छ । यी तत्त्वहरू हुन् :

२.२.१ कथावस्तु

कथावस्तु लोककथाको प्रमुख र पहिलो तत्त्व हो । कथावस्तु बिना लोककथा रसिलो बन्न सक्दैन । पुराण, इतिहास, समाज र काल्पनिक विषयवस्तु लोककथामा रहन्छ । समाजका अन्धविश्वास, रूढी परम्परा लोकोक्तिको आधारमा पनि कथानकको ढाँचा तयार हुन्छ जसले कथालाई अगाडि बढाउँछ । यस्ता कथाहरू संयोगान्त वा वियोगान्त कुनै पनि हुन सक्छन् । कथाहरू प्रारम्भ, विकास र उपसंहार गरी कसिलो र सुसंगठित हुन्छन् ।

२.२.२ पात्र

पात्र लोककथाको दोस्रो तत्त्व हो । लोककथा कल्पित वा काल्पनिक भएकाले यसका पात्रहरू पनि काल्पनिक संसारबाट टिपिएका हुन्छन् । कथामा मानवीय वा मानवेतर, सजीव वा निर्जीव आदि पात्र हुन सक्छन् । कथा वाचक वा सर्जकले आफ्ना वरपर भएका वस्तु वा पदार्थलाई पात्र बनाएर त्यसैको माध्यमबाट आफ्ना मनका अनुभूतिलाई पोख्ने काम गर्दछ र मनोरञ्जन लिने वा दिने काम गरिन्छ । यस्ता पात्रहरूले लोककथालाई जीवन्तता प्रदान गरेका हुन्छन् ।

२.२.३ परिवेश

नेपाली लोककथाको परिवेश विभिन्न भूगोल वा अलौकिक क्षेत्रसँग निकट छ । स्वर्ग, पाताल, नर्क, हिमाल, पहाड, छाँगा, छहरा, सहर, वस्तीहरूबाट आएका छन् । परापूर्वकालदेखि मध्यकाल तथा आधुनिक कालको कुनै पनि परिवेशलाई समेटेर लोककथाको निर्माण भएको हुन्छ । लोककथाको परिवेश एकातिर र काल अर्कोतिर भयो भने कथाको विश्वसनीयता र यथार्थता अमिल्दो हुन्छ ।

२.२.४ संवाद

संवादले लोककथालाई रोचक र मिठासपूर्ण बनाउँछ । श्रोताहरूलाई मन्त्रमुग्ध पारी कौतुहलता प्रदान गर्न संवादले प्रमुख भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । सजीव तथा निर्जीव पात्रहरूले पनि लोककथामा संवाद गरेर कथालाई रोमाञ्चपूर्ण र विनोदप्रिय बनाउँछन् ।

२.२.५ उद्देश्य

कुनै पनि उद्देश्य विनाको कामको कल्पना गर्न सकिन्न । अभिभावकहरूले विभिन्न लोककथाहरू आफ्ना परिवारलाई सुनाएर राम्रा र असल पात्रहरू जस्तै योग्य र सक्षम बनाउन प्रयासरत रहन्छन् । शिक्षा दिलाउनु, मनोरञ्जन दिनु, अर्ति उपदेश दिनु, थकाई र निद्रा हटाउनु, दुःख-सुखका भावना व्यक्त गर्नु नै लोककथाको उद्देश्यभित्र पर्दछ ।

२.२.६ भाषा

लोककथाको भाषा जुन समाजमा कथा भनिन्छ, त्यही समाजको परिवेशमा निर्भर हुन्छ । स्थानीय स्तरका लवज, भाषा, थेगो आदि प्रयोग गरेर लोककथा भनिन्छ । यसको भाषा सरल, व्यावहारिक र बोलचालको भाषामा आधारित हुन्छ । थेगो, उखान र टुक्काहरूले गर्दा लोककथाको भाषा सुनिरहूँ जस्तो लाग्दछ ।

२.२.७ शैली

लोककथाको शिल्पपक्षलाई शैली भनिन्छ । सामान्यतः वर्णनात्मक शैली, विश्लेषणात्मक शैली, गर्भ कथात्मक शैली र क्रमसम्बद्धनात्मक शैलिका लोककथाहरू प्रस्तुत गरिन्छन् ।

२.२.८ लोकतत्त्व

लोकतत्त्व लोककथाको अनिवार्य तत्त्व हो । कथाको भाषाको आधारमा लोककथा कुन जाति, समुदाय, क्षेत्र, धर्म, परम्परासँग सम्बन्धित छ, सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । समाजमा चलेका लोकसंस्कार, परम्परा आदिको विश्वास, देवदेवी र धर्मप्रतिको आस्था र विश्वासलाई समेटेर लोकतत्त्व निर्धारण गरिन्छ । यिनै तत्त्वहरूको संयोजनद्वारा लोककथा निर्मित हुन्छ । कुशल कथावाचकहरूले यी तत्त्वहरूको कुशलतापूर्वक संयोजन गरी कलात्मक लोककथाको रचना गर्दछन् ।

२.३ नेपाली लोककथाका विशेषताहरू

नेपाली लोकसाहित्यको विभिन्न विधाहरू मध्ये लोककथा लोकप्रिय विधा मानिन्छ । घरका वा गाउँका बूढाबुढीहरूले केटाकेटीहरूलाई विभिन्न लोककथाहरू भन्दै भुलाउँदै र मनोरञ्जन दिँदै आएका हुन्छन् । वैदिक कालदेखि वर्तमानसम्म आइपुग्दा लोककथाले थुप्रै स्वरूप, विषय र शैलीलाई पछ्याएर लामो इतिहास निर्माण गरेको छ । विश्वका लोककथाका विशेषता र नेपाली लोककथाका विशेषताहरूमा केही समानता पनि पाइन्छ । नेपाली लोककथाका विशेषताहरूलाई छोटकरीमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छः-

२.३.१ ऐतिहासिकता

नेपाली इतिहासमा घटेका विभिन्न घटना, परिघटना, ऐतिहासिक घटना आदिका सकारात्मक पक्षहरूलाई आत्मसात् गर्दै लोककथालाई जीवन्त बनाइन्छ । ऐतिहासिक घटना, ऐतिहासिक स्थल, मठमन्दिर, देवीदेवता, लडाइँ, वीरता, ऐतिहासिक पुरुषहरूको विषयवस्तुलाई कथा बनाएर भनिने कथा लोककथा हो । यस्ता कथाहरूले ऐतिहासिक विषयवस्तुलाई कथाको माध्यमबाट इतिहासलाई जीवित बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् ।

२.३.२ उपदेशात्मकता

लोककथाले मानिसलाई बौद्धिक एवम् नैतिक खालका उपदेश र सन्देश दिन्छ । सोभ्रो पाराले अर्ति उपदेश दिंदा ग्रहण नगर्ने व्यक्तिले कथाको भाषामा घुमाउरो पाराले मनोरञ्जनात्मक ढङ्गले उपदेश दिंदा ग्रहण गरी मानसिकतामा ताजै रहने हुन्छ । लामो जीवनयात्रा पार गरिसकेका बूढाबूढीले आफ्नो जीवनयात्राको अनुभवको आधारमा अनेक मीठा नमीठा अनुभूतिहरू समेट्दै आफ्ना सन्तानहरूलाई बौद्धिक ज्ञान तथा नैतिक उपदेश दिने गरेको पाइन्छ । लोककथाले व्यक्ति, समाज र समुदायलाई उपदेश प्रदान गर्दछ ।

२.३.३ सामाजिकता

लोककथा नेपाली समाजबाट टिपिएको हुनाले सामाजिक तस्विर फेला पार्न सकिन्छ । समाजका चालचलन, संस्कार, मूल्य, मान्यता, सामाजिक घटना, जनभावना आदिको पूर्ण चित्रलाई लोककथामा ऐना भैं उतारिन्छ । नेपाली लोककथाले नेपाली समाजको छायाँलाई सँगैलिएर नेपालीपनको परिचय दिएको छ ।

२.३.४ भाग्यवादी प्रवृत्ति

नेपाली लोककथा पौराणिक, धार्मिक आदि विषयमा पनि आधारित हुने गर्छ । नेपाली समाज पनि धर्म र अन्धविश्वासमा विश्वास राख्ने गर्छ । त्यसैले कर्ममा भन्दा भाग्यमा भर पर्ने गर्छन् । कामको सफलता र असफलतालाई भाग्यसँग जोडेर हेर्ने गर्छन् । ईश्वरलाई सृष्टि कर्ता, पालनकर्ता र संहारकर्ताको रूपमा लिँदै कामको सकार र नकारलाई ईश्वरको वरदान ठान्ने गर्छन् । “भाग्यमानीको भूतै ‘कमारो’ भन्ने नेपाली उखानले पनि भाग्यमानीले जस्तो सुकै काम पनि सजिलैसँग पूरा गर्न सक्छ भन्ने सङ्केत गरेको हुन्छ ।

२.३.५ अतिशयोक्ति मूलकता

लोककथा सर्जक वा कथाकारले कतिपय काल्पनिक, भुठ र असत्य कुरालाई अतिरञ्जित तरिकाले आफ्नो पाराले ढाली हाउभाउका साथ कथा प्रस्तुत गर्दा कथा स्रोतालाई सत्य र यथार्थ जस्तै लाग्छ । स्रोताहरू कथालाई वास्तविकता भै ठानेर काल्पनिक दुनियाँमा मन्त्रमुग्ध भएर कथा सुन्ने गर्छन् ।

२.३.६ कल्पनाको प्रबलता

लोककथा वाचकले कल्पनाको माध्यमद्वारा सुन्दर कथाको निर्माण गरेको हुन्छ । लोककथामा कुनै पनि वाचकले असम्भव र अलौकिक कुरालाई पनि सम्भव बनाई प्रस्तुत गर्दछ । कल्पनाको सहाराले कुनै पनि पदार्थ, वस्तुलाई जे बनाउन र जसो गर्न मन लाग्यो त्यसै गर्न सकिन्छ । यसको विषयवस्तु यथार्थ र वास्तविकता भन्दा धेरै टाढा हुन्छ । काल्पनिक संसारबाट बाहिर आउँदा त्यो कुरा पत्यारै लाग्न नसक्ने हुन्छ ।

२.३.७ रोचकता

रोचकता लोककथाको प्रमुख भाग हो । यसको उद्देश्य पनि स्रोतालाई मनोरञ्जन दिने नै हो । प्रेमका लोककथाहरू संयोगान्तमा टुङ्गिने भएकाले रोचक मानिन्छन् । हाँस्य-व्यङ्ग्यको प्रयोगले पनि कथा निकै रोचक हुन्छ । लोककथाको भाषा सरल र मिठासपूर्ण हुने भएकाले कथाले स्रोता र वाचकलाई निकै रोचकता प्रदान गर्दछ । यसता कथाले स्रोता र वाचक दुवैको मन जित्छन् ।

२.३.८ धार्मिक प्रवृत्ति

नेपाली समाज धर्ममा विश्वास राख्छ । समाजमा हुने विभिन्न क्रियाकलापलाई धार्मिक दृष्टिले हेर्न गर्दछ । कथाले देवी देवताप्रति आस्था जगाई समाजलाई सही काम

गर्ने, उपकार गर्ने, सहयोग गर्ने जस्ता भावनाहरू स्रोताको मनमा उत्पन्न गरी असल समाज निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । मानिस पनि ईश्वरप्रति आस्था जगाई संस्कृतिप्रति बफादारी बन्न औधी रुचाउँछ । मानिसलाई अनुशासन, नैतिकता र धार्मिक बन्धनमा बाँधी राख्न धार्मिक प्रवृत्तिले सहयोग पुऱ्याउँछ ।

२.३.९ सरसता एवम् सुगमता

लोककथामा सरल, सहज र स्थानीय भाषाको प्रयोग हुनेगर्छ । कथा खासगरी अशिक्षित वर्गले भन्ने गर्दछन् । त्यस्ता वर्गहरूलाई स्तरीय भाषाको प्रयोगले कथाको भाव ग्रहण गर्न कठिन हुने भएकाले सरल भाषाको प्रयोग उपयुक्त मानिन्छ । अशिक्षित व्यक्तिले कथाको औपचारिक एवम् सैद्धान्तिक भन्दा अनौपचारिक र व्यवहारिक ज्ञान हासिल गर्दछन् ।

२.३.१० मानवको मूल प्रवृत्तिसँग साहचर्य

मानव मनभित्र विभिन्न संवेगहरू विद्यमान रहेका हुन्छन् । त्यस्ता संवेगहरू सुषुप्त अवस्थामा रहेका हुन्छन् । मानिस मनभित्र रहेका आँसु, दुःख-सुख, हर्ष-विस्मात, आवेग आदि संवेगात्मक पक्षहरूलाई कथाले समेटेको हुन्छ । मानव मनभित्र रहेका यिनै संवेगहरूलाई कथाले समेटेको हुन्छ । समाजका सकारात्मक, नकारात्मक, गुण र दोष आदि पक्षहरूलाई कथामा प्रस्तुत पाउँ सकारात्मक र गुण पक्षलाई अङ्गीकार गर्न प्रोत्साहित गरिन्छ ।

२.३.११ प्रकृतिमूलकता

नेपाली लोककथामा प्रकृतिको वर्णन रोमाञ्चपूर्ण ढङ्गले गरिएको हुन्छ । प्रकृतिको सुन्दर छहारीमा ग्रामीण वस्तीहरू फुलेर र मौलाएर बसेका हुन्छन् । प्रकृतिका अमूर्त र निर्जीव वस्तुहरूलाई सजीव बनाएर लोककथा कथिन्छ । फलफूल, बोटबिरुवा तथा पातपतिङ्गर आदिलाई पात्र बनाएर लोककथा कथ्ने गरिन्छ । लोककथा निर्माणमा प्राकृतिक वस्तुलाई जस्ताको तस्तै टिपेर लोककथा निर्माण गरिन्छ जसले मानवले जस्तै अर्ति उपदेश दिएका हुन्छन् ।

लोककथाका यी र यस्तै विशेषताले गर्दा लोककथा लोकसाहित्यको विशिष्ट एवम् लोकप्रिय विधाको रूपमा सजीवता प्राप्त गरेर बाँचेको छ ।

२.४ लोककथाको उत्पत्ति

कुनै पनि पदार्थको विकासमा उत्पत्ति अवस्था वा त्यसको पृष्ठभूमिको भूमिका महत्त्वपूर्ण ठानिन्छ । यस्तै नेपाली लोककथाको प्रादुर्भाव वा उत्पत्ति कसरी भयो भन्ने बारेमा विद्वान्हरूको मतैक्यता हुन नसकेकोले यसको समयावधि अनिर्णित वा विवादास्पद नै रहेको छ । यसको उत्पत्तिको बारेमा कतिपय विद्वान्हरूले यी कथाहरू स्वदेशबाट मात्र नभई विश्वका कुना कुनाबाट मुखबाटै आएर फैलिएका हुन् भनेका छन् । एकाथरी विद्वान्हरू प्रकृतिप्रेरणा र जीवनव्यवहारको क्रमबाट नै लोककथाहरू सिर्जित हुन्छन् भन्छन् । कुनै विद्वान्हरू मानव जीवनको विकासको साथसाथै लोककथाको पनि विकास हुँदै आएको हो भन्दै विकासवाद मान्ने पक्षमा छन् ।

मनोविज्ञानका प्रवर्तक विद्वान् फ्रायडका अनुयायीहरूले लोककथाको उत्पत्तिको आधार मनोविश्लेषणवादलाई मान्दछन् । यिनीहरूका आधारमा यौन प्रवृत्तिको मूल आधारले नै लोककथाहरू उद्भूत हुन्छन् भन्ने बुझिन्छ । फ्रायडवादीहरू भन्छन्, “मानव मनका दुई अवस्था ज्ञान मन र अज्ञात मन मध्ये अज्ञात मन हाम्रो आदिकालीन प्राथमिक इच्छा वासनाको मूल स्रोत हो, अतः अज्ञात मनमा यौन वासना लुकेर बसेको हुन्छ । यसले अज्ञात मनलाई भुक्त्याई कल्पित कथाको आधारमा यौन वासनाको रूप बदली लोक सम्मुख प्रस्तुत गर्दछ ।”

एकातिर लोककथाको उत्पत्ति क्रममा यस्ता तर्कहरू पाइन्छन् भने अर्कोतिर लोकसाहित्यका यी विवादित विषयमात्र हुन् । लोककथा मान्छेकै चेतनाबाट जन्मेको अभिव्यक्तिको एक कला हो । त्यसैले पहिलो कथा मान्छेकै संवेदनामा आधारित मान्छेकै कथनी हो । लोककथा जे जस्तो प्रकारको भए पनि त्यो आदिमकालतिर

भाषाको सँगसँगै भावुक मानव जीवनको अन्तश्चेतनाबाट उद्धृत हार्दिक उद्गार हो ।^६

लोककथाको उत्पत्ति सम्बन्धी विभिन्न मतहरू देखिएका छन् । यी मतहरूमा प्रकृतिवाद, प्रसारवाद, इच्छापूर्तिवाद, विकासवाद र यथार्थवाद प्रमुख मानिन्छन् । यी मतहरूबारे विभिन्न विद्वान्हरूले आ-आफ्नो तरिकाले वर्णन गरेका छन् ।

२.४.१ प्रकृतिवाद

प्रकृतिका वस्तु र घटनाहरूलाई रूपक बनाई लोककथाको प्रारम्भ भयो भन्ने धारणा नै प्रकृतिवाद हो । सूर्य, चन्द्र, दिन, रात, पहाड, हिमाल, नदी, वर्षा, चट्याड, समुद्र आदि विभिन्न प्राकृतिक तत्त्वहरूको मानवीकरण गरेको तथ्य विभिन्न जातिका लोककथाहरूमा पाइन्छ । आर्यहरूको प्राचीनतम ग्रन्थ ऋग्वेदमा पनि प्रकृतिलाई रूपक बनाई घटनाहरूको वर्णन गरेको पाइन्छ ।^७

२.४.२ प्रसारवाद

लोककथाहरू कुनै एक स्थानबाट फैलिएका हुन् भन्ने कुरा नै प्रसारवाद हो । प्रसारवाद केही मात्रामा सत्य भए पनि एउटै ठाउँबाट मात्र कथाको विकास विस्तार भयो भन्ने कुरा धेरै विद्वान्हरू मान्न तयार छैनन् । पञ्चतन्त्रको अनुवाद गर्ने बेन्फेले भारतबाट अन्य देशमा कथा गएका हुन् भने पनि विश्वभर भारतबाट मात्र कथाहरू प्रसार भएका होइनन् । सबै देशका आ-आफ्नै पनका लोककथाहरू छन् ।^८

२.४.३ विकासवाद

लोककथाको उत्पत्ति मानव समाजकै विकासका साथसाथै सबै ठाउँमा भयो भन्ने सिद्धान्त विकासवाद हो । आर्थर टेलरले के कुरा स्पष्ट पारे भने विश्वभरी नै

^६ धर्मराज र हंसपुरे सुबेदी, नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना, काठमाडौं: त्रि.वि.वि. पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०४१, पृष्ठ ३३२ ।

^७ चूडामणि बन्धु, नेपाली लोकसाहित्य, काठमाडौं: एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि., २०५८, पृष्ठ २८७ ।

^८ पूर्ववत् ।

मानव समाजमा जसरी मानसिक शक्तिको विकास समान गतिमा भयो उसै गरी कथाहरू विकसित भए । केही मात्रामा एक अर्काबाट ग्रहण गर्नु अर्कै कुरा हो भन्ने कुरा स्पष्ट गरे ।

२.४.४ इच्छापूर्तिवाद

मान्छेका अवचेतन मनका दमित इच्छा आकाङ्क्षा, वासनाका पूर्तिका परिणाम हुन् भन्ने सिद्धान्त इच्छापूर्तिवाद हो । लोककथाहरूले मानिसको दमित इच्छाहरूको पूर्ति गर्छन् । लोककथाका साहसी नायकहरूले स्रोतालाई प्रभावित पार्छन् भने अप्सरा र सुन्दरीहरूले वासनाको पूर्ति गर्छन् । इच्छापूर्तिका लागि कृष्णले १६०० गोपिनी राखेको कुरा पनि उल्लेख पाइन्छ । लोक कथाको उत्पत्तिको सम्बन्धमा निष्कर्षमा पुग्न इच्छापूर्तिवादी सिद्धान्तले सहयोग गर्दैन ।^{१२}

२.४.५ यथार्थवाद

यथार्थवादीहरूका विचारमा लोककथाको उत्पत्ति यथार्थ घटनाहरूबाटै भएको हो । दैनिक जीवनका अनुभवहरू र स्मरणयोग्य घटनाहरूलाई दोहोर्‍याउँदा लोककथाहरू बनेका हुन् । केही भारतीय विद्वान्हरूले लोककथाको उत्पत्तिबारे यी सबै मतको समन्वय गरी समन्वयवादी विचारलाई स्पष्ट पारेका छन् ।^{१३}

२.५ लोककथाको वर्गीकरण

लोककथाको उत्पत्तिको बारेमा विभिन्न विद्वान्हरूमा समान मत नपाइए जस्तै लोककथाको वर्गीकरणमा पनि विद्वान्हरूको समान मत पाइन्न । यसको वर्गीकरणको क्रममा केही प्रारम्भिक आधारहरू र मान्यताहरूको चर्चा गर्नु प्रासङ्गिक हुन्छ । लोककथाको वर्गीकरण गर्दा साहित्यिक सामाजिक, मनोवैज्ञानिक, सांस्कृतिक आदि

^{१२} पूर्ववत् ।

^{१३} पूर्ववत्, पृ. २८८ ।

दृष्टिकोण अनुसार मूलरूप, विषयवस्तु उद्देश्य, अभिव्यक्ति प्रणाली आदिलाई प्राथमिकता दिइन्छ तर पनि यसको वर्गीकरण असाध्य जटिल र कठिन हुन्छ ।

मानव मनका अनुभूतिहरू, कल्पनाहरू, विश्वासहरू, रीतिरिवाजहरू लोककथाको विषयभिन्न पर्छन् । लोककथाको क्षेत्र विस्तृत छ । यिनीहरूलाई निश्चित सीमामा बाँध्नु कठिन छ । विश्वका कतिपय मुलुकमा भैं नेपालमा पनि विभिन्न काल, परिस्थिति, सामाजिक संस्कृति, रूप, उद्देश्य अनुसारका लोककथाहरू उपलब्ध छन् । यी विषयवस्तुहरूसँग सम्बन्धित कथाहरूलाई केही विद्वान्हरू दन्त्यकथा, किंवदन्ती, जनश्रुति, आख्यान, वीरकथा, नीतिकथा आदि पनि भन्ने गर्छन् । यथार्थमा कथाहरूमा देखापर्ने कथाको रूप, भेद औँल्याउने सम्बन्धमा केही शब्दावलीको प्रयोग गर्नु सजिलो भए पनि याद राख्नुपर्ने कुरा के छ भने वर्गीकृत रूप फितला छन् र केही हदसम्म ती भिन्न भिन्न सांस्कृतिक समूहमा भिन्न भिन्न अर्थ राख्छन् ।^{१४}

प्रायोगिक भेदले अभियात्मक र वर्णनात्मक गरी कथाहरू २ प्रकारका हुन्छन् । अभिनयात्मक कथाहरू अभिनयसहित भनिने हुनाले बालबालिकासँग सम्बन्धित छन् । वर्णनात्मक कथाहरूमा सिधा विवरण हुन्छन् । वर्णनात्मक कथाहरू पनि गाइने र भनिने गरी दुई उपवर्गमा विभाजित गर्न सकिन्छ । गाइने कथा पद्यमा हुन्छ भने भनिने कथा विशेषतः गद्यमा हुने गर्छ । यस्तै उमेर भेद र लिङ्ग भेदको आधारमा कथाको वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।^{१५} यस्ता पद्धतिले मात्र लोककथाको विविधता तथा सम्पूर्णताको पूर्णरूप भेट्न सकिन्छ ।

लोककथालाई उद्देश्यका रूपले ३ भागमा वर्गीकरण गरिन्छ ।

१. मनोरञ्जनात्मक, २. उपदेशात्मक, ३. व्याख्यात्मक जो क्रमशः मनोरञ्जनात्मक तत्त्व, उपदेशात्मक तत्त्व र धार्मिक तत्त्वले प्रभावित हुन्छन् ।^{१६} यस

^{१४} तुलसी दिवस, नेपाली लोककथा केही अध्ययन, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०३३, पृ. १८ ।

^{१५} पूर्ववत्, पृष्ठ १९ ।

^{१६} पूर्ववत्, पृष्ठ १९ ।

प्रसङ्गमा फोकलर सोसाइटी अफ इङ्लैण्डका संस्थापक जर्ज लरेन्स गोमे, अमेरिकी प्रख्यात लोकशिक्षा विद् स्टिथ थोमसन, आफ्ना सियव सल्कभ भ्यादभिर, जापानी कथाविद् प्रो. कुमियो यानागिता आदिको नाम उल्लेखनीय छन् । यी विद्वान्हरूले आफ्नो पाराले लोककथाको वर्गीकरण गरे पनि केही विद्वान्हरूको संक्षिप्त वर्गीकरण प्रस्तुत गरिन्छ ।

(१) पाश्चात्य वर्गीकरण

(२) स्टिथ थोमसनको वर्गीकरण^{१७}

(क) वीरकथा (ख) परम्परागत कथा (ग) पौराणिक कथा (घ) नीतिकथा

(ङ) पञ्चतन्त्रीय कथा

(३) सत्येन्द्रको वर्गीकरण^{१८}

(क) रूपकथा (ख) धार्मिक कथा (ग) गीतिकथा (घ) हाँस्यकथा

(४) कृष्णदेव उपाध्यायको वर्गीकरण

(क) सामाजिक कथा (ख) पौराणिक कथा (ग) प्रेम कथा (घ) ब्रतकथा (ङ)

मनोरञ्जन कथा (च) उपदेशकथा

(५) एण्टी आर्नेको वर्गीकरण^{१९}

(क) पशुपक्षी कथा (ख) शुद्धकथा (ग) हस्यौली तथा चुटकिला लघुकथा

(६) डा. दिनेशचन्द्र सेनको वर्गीकरण

(क) रूपकथा (ख) हास्यकथा (ग) धार्मिककथा (घ) गीतिकथा

^{१७} पूर्ववत्, पृष्ठ २० ।

^{१८} पूर्ववत्, पृष्ठ ३० ।

^{१९} पूर्ववत्, पृष्ठ २६ ।

(७) संस्कृत साहित्यका आचार्यहरूको वर्गीकरण

(क) कथा (ख) आख्यायिका

(८) आनन्दवर्धनको वर्गीकरण

(क) परीकथा (ख) सकल कथा (ग) खण्डकथा

यस्तै केही नेपाली विद्वान्हरूले पनि आ-आफ्नै ढङ्गले नेपाली लोककथाहरूको वर्गीकरण गरेका छन् ।

१. तुलसी दिवसको वर्गीकरण

(क) सांस्कृतिक, ऐतिहासिक लोककथाहरू

(ख) अर्ति-उपदेशका लोककथाहरू

(ग) दैवी लोककथाहरू

(घ) धार्मिक लोककथाहरू

(ङ) फलफूलका लोककथाहरू

(च) पशुपक्षीका लोककथाहरू

(छ) दैवी लोककथाहरू

(ज) अतिमानवीय लोककथाहरू

(झ) साहस तथा बहादुरीका लोककथाहरू

(ञ) मानवका विशेष स्वभाव र प्रवृत्तिका लोककथाहरू

(ट) विविध लोककथाहरू^{२०}

२. कृष्णप्रसाद पराजुलीको वर्गीकरण

(क) पौराणिक कथा

(ख) नीतिकथा

^{२०} पूर्ववत्, पृष्ठ ३८ ।

(ग) पुराकथा

(घ) परीकथा

३. चूडामणि बन्धुका अनुसार

(क) पौराणिक कथा र किंवदन्तीहरू

(ख) परीकथा र नीति कथाहरू^{२१}

प्रस्तुत सन्दर्भमा तुलसी दिवसको लोककथाको वर्गीकरणलाई मूल आधार मानी नेपाली लोककथाको वर्गीकरण गरिन्छ ।

निष्कर्ष

माथि विभिन्न विद्वान्हरूले लोककथाको वर्गीकरण गरेको पाइएको छ । लोककथाको वर्गीकरणमा समानता पाइएको छैन । सबै विद्वान्हरूको वर्गीकरण हेर्दा तुलसी दिवसको वर्गीकरणलाई बढी विश्वसनीय मान्न सकिन्छ । यसलाई यसरी वर्गीकरण गरिएको छ ।

(क) साँस्कृतिक, ऐतिहासिक लोककथाहरू

(ख) अर्ति उपदेशका लोककथाहरू

(ग) दैवी लोककथाहरू

(घ) धार्मिक लोककथाहरू

(ङ) फलफूलका लोककथाहरू

(च) पशुपक्षीका लोककथाहरू

(छ) साहस तथा बहादुरीका लोककथाहरू

(ज) मानवका विशेष स्वभाव र प्रवृत्तिका लोककथाहरू

(झ) विविध लोककथाहरू

^{२१} चूडामणि बन्धु, नेपाली लोकसाहित्य, काठमाडौं: एकता बुक्स डिष्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि., २०५८, पृष्ठ २८६ ।

२.६ नेपाली लोककथाको अध्ययन परम्परा

सांस्कृतिक रूपले सम्पन्न नेपाल भूमिमा विभिन्न जातजाति, भाषाभाषी एवम् धार्मिक परम्पराका मानिसहरू एक आपसमा मिलेर बसेका छन् । नेपाल विभिन्न धार्मिक सम्प्रदायको समुद्र हो । दिनभरको थकानलाई पन्छाएर आँगन, पिंठीको डील वा अँगोनाको डीलमा बसेर मौखिक रूपमा भनिने लोककथा नेपाली लोकसाहित्यको अभिन्न अङ्ग हो । नेपाली लोकसाहित्यको परम्परा नेपाली जातिको भाषा, रीतिरिवाज, लोकसंस्कृति जत्तिकै पुरानो छ । सम्पूर्ण लोकसाहित्य मौखिक रूपमा जीवन्त भए जस्तै लोककथा पनि मौखिक परम्पराकै उपज हो । साहित्यको जन्मपूर्व नै लोककथाको जन्म भएको कुरालाई अस्वीकार गर्न मिल्दैन ।

वास्तवमा नेपाली लोककथाको विकास यो समय र कालबाट भयो भन्न सकिन्न । तर पनि संस्कृतबाट अनुदित लोककथालाई नै नेपाली लोककथाको जननी भन्नु पर्ने हुन्छ । त्यसपछि उर्दू, फारसी र हिन्दी भाषाबाट नेपालमा लोककथाहरू अनूदित भएर आएको मानिन्छ । लोककथालाई मौखिक परम्पराबाट ग्रहण गरी सङ्कलन र प्रकाशन गर्न सन् १९९६ बाट थालिएको हो । यसै बेलादेखि नेपाली लोककथामा सबैको चासो बढ्न थालेको हो । यसरी नै नेपाली लोककथाको परम्परा कायम भएको पाइन्छ ।

नेपाली लोककथाको चरण विभाजन बारेमा दिइएका मतहरू यस प्रकार छन् । जसमा धर्मराज थापा र हंसपुरे सुबेदीको अनुसार नेपाली लोककथाको अध्ययन परम्परालाई यसरी विभाजन गरिएको पाइन्छ:-

१. प्रथम चरण सुरुबाट वि.सं. १९५८ सम्म र
२. द्वितीय चरण १९५९ देखि हालसम्म^{२२}

डा. दयाराम श्रेष्ठले नेपाली लोककथाको काल विभाजन यसरी गर्नुभएको छ:-

^{२२} धर्मराज थापा र हंसपुरे सुबेदी, नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना, काठमाडौं: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, त्रि.वि. २०४१, पृ. ३२८ ।

१. प्रथमकाल सुरुदेखि वि.सं. १९५७ सम्म
२. द्वितीयकाल वि.सं. १९५८ देखि हालसम्म^{२३}

डा. चूडामणि बन्धुका अनुसार नेपाली लोकसाहित्यको अध्ययन परम्परालाई निम्न तीन चरणमा विभाजन गरिएको छ।^{२४}

१. साहित्यको सम्बर्द्धनकाल प्रारम्भदेखि वि.सं. १९९८ सम्म
२. लोकसाहित्यको सङ्कलनकाल वि.सं. १९९८ देखि वि.सं. २०२४ सम्म
३. लोकसाहित्यको अनुसन्धानकाल वि.सं. २०२४ पछि

डा. मोतीलाल पराजुलीका अनुसार नेपाली लोककथाको चरण विभाजनलाई यसरी प्रस्तुत पार्न सकिन्छः-^{२५}

१. पृष्ठभूमि (आरम्भदेखि १८३० सम्म)
२. अनुदित लोकआख्यान परम्परा (१८३१-१९९५ सम्म)
३. नेपाली लोककथाको सङ्कलन परम्परा (१९९६-आजसम्म)
४. नेपाली लोककथाको अध्ययन विश्लेषण र अनुसन्धान (२०२५ देखि हालसम्म)

डा. मोतीलाल पराजुलीको लोककथाको चरण विभाजनलाई यसरी वर्गीकरणका साथै सामान्य वर्णन गरिएको छ।

१. पृष्ठभूमि (आरम्भदेखि १८३० सम्म)

लोककथाहरू मानवजातिको उत्पत्ति र भाषाको निर्माणसँगै निर्मित भएका छन्। भाषाको लेख्यरूप प्रयोगमा नआउँदै लोककथाको मौखिक स्वरूप विस्तार भइसकेको हुन्छ। यसरी हेर्दा विक्रमको छैटौं शताब्दीतिर नेपाली भाषाको विकास

^{२३} दयाराम श्रेष्ठ, 'सम्भव', प्रारम्भिक कालको नेपाली साहित्य, इतिहास र परम्परा, काठमाडौं: त्रि.वि. पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०३८।

^{२४} चूडामणि बन्धु, नेपाली लोकसाहित्य, काठमाडौं: एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि., २०५८, पृष्ठ १००।

^{२५} मोतीलाल पराजुली, मधुपर्क २०५९ भदौ, वर्ष ३५, अङ्क ४, पूर्णाङ्क ३९९, पेज १२३।

भएको र एघारौं शताब्दीमा लेख्यरूप प्राप्त भएको भाषा शास्त्रीय आधार पाइन्छ।^{१८} प्राचीन कालमा संस्कृत साहित्यमा हजारौं उपाख्यानहरू लोकसंस्कृतिको रूपमा नेपाली जनजीवनमा भिजेका थिए। यिनै कथाबाट नेपाली लोककथा सुन्ने र सुनाउने परम्परा थालिएको पाइन्छ। ब्राह्मण ग्रन्थ, उपनिषद तथा पुराणहरूमा वेदका आख्यान तथा लोकाख्यानका प्रचुर सामग्रीहरू पाइन्छन्। त्यसबेला “स्वस्थानी ब्रतकथा”, “श्रीपञ्चमी ब्रतकथा”, “तक्षक नागको कथा” नेपाली परम्परामा भित्रिएका पाइन्छन्। यसरी नेपालीमा प्राचीनकालदेखि नै लोककथाप्रति सद्भाव रहेको पाइन्छ। नेपाली भाषामा लिखित सामग्री नपाइएकाले यस समयलाई पृष्ठभूमिका रूपमा मात्र लिइएको छ।

२. अनूदित लोकाख्यान परम्परा (वि.सं. १८३१-१९९५)

यसलाई तीन चरणमा वर्गीकरण गरिएको छ :-

- (क) संस्कृत स्रोतबाट अनुवाद गरिएका लोककथाहरू
 - (ख) हिन्दी, उर्दू, फारसी आदि भाषाबाट अनूदित कथाहरू
 - (ग) स्रोत नखुलेका लोककथाहरू
- (क) संस्कृत स्रोतबाट अनुवाद गरिएका लोककथाहरू

वि.सं. १८३१ देखि संस्कृत भाषाका लोककथाहरू धमाधम नेपाली भाषामा अनुवाद भएको पाइन्छ। १८३१ मा अनुवाद गरिएका “तक्षक नागको कथा”, १८३३ को “हितोपदेश मित्रलाभ” कथाहरूमा यसका उदाहरणहरू हुन्।

- (ख) हिन्दी, उर्दू, फारसी आदि भाषाबाट अनूदित कथाहरू

वनारसमा पढ्न बसेका केही विद्यार्थीहरूलाई हिन्दी, फारसी र उर्दू भाषामा लेखिएका कथाले प्रभावित पायो र धमाधम ती कथालाई नेपाली भाषामा अनुवाद गर्न

^{१८} पूर्ववत्, पृष्ठ १२४।

थाले । यी कथाहरू कालान्तरमा नेपाली लोकजीवनमा मौलिक नेपाली लोककथाकै रूपमा रूपान्तरित भएका छन् ।

(ग) स्रोत नखुलेका लोककथाहरू

नेपाली लोककथा जगतमा नाम नखुलेका र स्रोत थाहा नभएका थुप्रै कथाहरू पाइन्छन् । यस्ता कथाहरूमा “मधुमालतीको कथा” र “लालहीराको कथा” हुन् ।

३. नेपाली लोककथाको सङ्कलन परम्परा (वि.सं. १९९६-आजसम्म)

यो चरणलाई तीन भागमा बाँडिएको छः-

(क) नेपाली लोककथाहरूको सङ्कलन

(ख) अन्य भाषामा अनुवाद गरिएका नेपाली लोककथाहरू

(ग) बाललोककथाहरू

(क) नेपाली लोककथाहरूको सङ्कलन

नेपाली लोककथा जगत्मा सर्वप्रथम लोककथा सङ्कलनको रूपमा बोधविक्रम अधिकारीलाई लिइन्छ । उनले १९९६ मा १३ वटा दन्त्यकथा सङ्कलन गरेका थिए । त्यसपछि विभिन्न व्यक्ति र संस्थाहरूले पनि लोककथा सङ्कलन गर्ने कार्य गरेका छन् । यसरी लोककथा सङ्कलन गर्नेहरूमा ललितजङ सिजापति, सुवर्ण शमशेर, शिवमणि प्रधान, दामोदर राज, करुणाकर वैद्य, रामविक्रम सिजापति, शिवकुमार श्रेष्ठ आदि हुन् ।

(ख) अन्य भाषामा अनुवाद गरिएका नेपाली लोककथाहरू

अन्य भाषाबाट नेपाली भाषामा यसरी लोककथा अनुवाद गरिएका छन् । त्यसरी नै नेपाली भाषाका लोककथाहरू पनि विभिन्न भाषाहरूमा अनुवाद भएका छन् । यसरी अनुवाद गरिएका नेपाली लोककथाले विश्व लोककथामा आफ्नो पहिचान

बनाउन सफल भएको छ । यस्ता लोककथाहरू जापानी, हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषामा अनुवाद गरिएका छन् ।

४. नेपाली लोककथाको अध्ययन, विश्लेषण र अनुसन्धान (वि.सं. २०२५ देखि हालसम्म)

नेपाली लोककथाको अध्ययन विश्लेषण र अनुसन्धानलाई हेर्दा बासुदेव त्रिपाठीको “लोककथाको मूल्यलाई औल्याउन खोज्दा” शीर्षकको लेख हाम्रो संस्कृति २०२५ बाट सुरु भएको पाइन्छ । त्यसपछि विभिन्न विद्वान्हरू तथा नेपाली लोककथाका विभिन्न शोधार्थीहरूले नेपाली लोककथाको सङ्कलन, अध्ययन, विश्लेषण गर्दै आएका छन् ।

विभिन्न विद्वान्हरूले आ-आफ्नै तरिकाले नेपाली लोककथाको चरणको विभाजन गरेको पाइए तापनि ती सबैभन्दा डा. मोतीलाल पराजुलीले गरेको नेपाली लोककथाको चरण विभाजन वैज्ञानिक र विश्वसनीय मानिन्छ । यस चरणलाई ४ भागमा विभाजन गरिएको छ । यस चरणका कथाहरूमा नेपाली जनजिब्रोमा असाध्यै लोकप्रिय भएर रहेका कथाहरूलाई उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

अनुदित लोककथा परम्परा (वि.सं. १८३१-१९९५) लाई तीन चरणमा बाँडिएको छ । संस्कृतबाट अनुवाद गरिएका लोककथाहरूलाई प्रथम चरणमा राखिएको छ भने हिन्दी, उर्दू र फारसी भाषाबाट अनुवाद गरिएका लोककथाहरू दोस्रो चरणमा राखिएको छ । त्यस्तै तेस्रो चरणमा स्रोत नखुलेका लोककथाहरू पर्छन् । यस चरणका कथाहरूमा “लालहीराको कथा” र “मधमालतीको कथा” पर्दछन् ।

नेपाली लोककथाको सङ्कलन परम्परालाई पनि तीन भागमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ ।

नेपाली लोककथाको अध्ययन अनुसन्धान र विश्लेषण २०२५ बाट सुरु भएको पाइन्छ । लोककथाका स्वप्निलता कल्पनाशीलताको काखमा जीवनका सङ्केतहरूलाई

विश्लेषणात्मक हेराइले आत्मसात गर्नुपरेको छ।^{१७} लोककथाको उत्पत्ति पश्चातमात्र नेपाली अन्य कथाको सुरुवात भएको पाइन्छ। जबसम्म मानव अस्तित्वको चक्र दोहोरिन्छ तबसम्म लोककथाको अस्तित्व र विकासक्रम चलिरहनेछ।

नेपाली लोककथाको अध्ययन परम्परा भर्खरै सुरु भए तापनि यसको मौखिक र कथ्य परम्परा भने मानव समाजको अस्तित्वको सँगसँगै भएको अनुमान गरिएको छ। विभिन्न जातजाति, भाषाभाषी, धर्मावलम्बी आदि जातिका बारेमा भनिएका र पाइएका लोककथाहरूको सङ्कलन कार्य तीव्र रूपमा हुन सकेको छैन। यसलाई सक्रियतापूर्वक अघि बढाउन सक्ने हो भने नेपाली लोककथाको भण्डार र क्षेत्र व्यापक र विस्तृत पनि हुन सक्नेछ। इशापूर्व दुईहजार वर्ष अघि होमर, बाल्मीकि, व्यास, सोफोक्लिज आदिका पालादेखि नै लोककथाको विकास भएको पाइन्छ। प्राचीन जनजातिहरूमा मौखिक रूपमा रहेका लोककथाहरू कति बिलाएर गए, कति जीवित छन् भन्ने बारेमा एकिन नभएकाले पनि लोककथाको चरण विभाजन कार्य जटिल बनेको छ। तर पनि लोककथाको सङ्कलन, अध्ययन, विश्लेषण र अनुसन्धानमा लामो समयदेखि समर्पित बन्दै आउनुभएका लोककथाका अध्येता डा. मोतीलाल पराजुलीको लोककथाको चरण विभाजनलाई उत्तम र स्पष्ट मानिएको छ।

^{१७} वासुदेव त्रिपाठी, हाम्रो संस्कृति २०२५, वर्ष ३, अङ्क २, लोककथाको मूल्यलाई औल्याउन खोज्दा, पृ. ३१।

अध्याय-तीन

सङ्कलित लोककथाहरू र आख्यानतऽवका

आधारमा विश्लेषण

३.१ इलमदेवीको कथा

३.१.१ कथा

धेरे वर्ष पहिलेको कुरा हो, लमजुङ जिल्लाको उत्तरपूर्वी स्थानको अर्चलबोट गा.वि.स. मा देवीको थान भन्ने ठाउँ थियो । त्यो ठाउँ गाउँको सिरानमा र खोलाभन्दा धेरे टाढा थियो रे । त्यसैले त्यहाँ पानीको ठूलो समस्या पनि थियो रे । त्यस घरका महिलाहरूले करिब २ घण्टाको बाटो हिंडेर खोलाबाट पानी ल्याएर खानु पर्थ्यो रे । घरका ४-५ जना बुहारीहरू ठूलो तामाको गाग्री डोकोमा बोकेर खोलातिर पानी लिन जान्थे र भोलिपल्ट बिहानसम्मकोलागि पानी सङ्कलन गरी राख्थे रे । बेलुका भरी गाग्री भएको पानी हरेक दिन बिहान उठेर हेर्दा रित्तो मात्र हुन्थ्यो रे । घरका सबै मानिस दङ्ग र छक्क पर्थे रे । त्यो रहस्यले गाउँका सबै मानिस पनि अचम्म हुन्थे रे । पछि कुरो बुझ्दै जाँदा घटना यसरी घटेको कुरा गाउँलेले थाहा पाएछन् ।

लमजुङको पूर्वोत्तर स्थानमा इलमपोखरी भन्ने ठाउँ रहेछ । त्यहाँ इलमदेवीको मन्दिर पनि रहेछ । इलमदेवी आफ्नो मन्दिरबाट तल झर्ने क्रममा सल्लाबोट, उपल्लो-अलैंचे, पिपलभञ्ज्याङ, देवीथान, साँखर हुँदै तल बेलघारीमा भरी मरस्याङ्दी नदिमा स्थान गरी फर्कन्थिन रे । फर्कदा उकालो चढ्दा थकाइ लाग्ने र स्याँस्याँ हुन्थ्यो रे । त्यसपछि उनी देवीको थान नजिकै रहेको थामगरामा एकजना साऊ सन्नेसीको घरमा पसेर उनीहरूले गाग्रीमा राखेको पानी अंखराले नभै गाग्रीले नै ठाडो घाँटी लगाएर खान्थिन रे । हरेक दिन तेसरी पानीको गाग्री रित्तिदै जाँदा घरका बुहारीहरू र घरमालिकलाई रिस पनि उठेछ । एक दिन घरमालिक खानासाना खाइसकेपछि सबै

निदाए होलान् भनी हातमा लामो तरबार लिएर पानी भएको गाग्री नजिकै चियो बसेछ । देवी आएपछि ढोका आफै खुलेछ र देवी भित्र पसेर गाग्रीको पानी खान लाग्दा रिसको भोकमा सन्नेसीले हातको तरबार भिकेर हिकार्एछ । देवीको खुट्टामा चोट लागेछ । देवीको खुट्टाबाट रगतको खोलो बग्न थालेछ । देवीलाई ठूलो पीडा पनि भएछ र रिस पनि उठेछ । त्यसपछि देवीले घरमालिकलाई तेरो निसन्तान होस् र सर्वनास होस् भनेर सराप दिइछन् र सारा गाउँलेलाई पनि कहिल्यै भलो नहोस् भनेर स्राप दिइछन् । नभन्दै सन्नेसिको निसन्तान पनि भएछ । गाउँलेहरू पनि अलि अलि हुने खाने हुन थालेपछि खस्कँदै गरिब हुँदै जाने भएछन् । अहिलेसम्म पनि त्यो ठाउँमा कोही पनि मान्छे सुखी, सम्पत्तिवान हुन नसकेको किंवदन्ती छ ।

उता देवी रगत चुहाउँदै अघि आएको बाटो हुँदै इलमदेवीको मन्दिरमा पुगिछन् । देवीको खुट्टो काटिएको ठाउँमा त्यहाँका मानिसहरूले देवीको सम्भनामा सानो “देवीको मन्दिर” बनाएछन् । त्यो मन्दिर अझै पनि त्यहाँ जीर्ण अवस्थामा छ र गाउँलेहरू विभिन्न समयमा देवीको पूजा गर्न त्यहाँ जम्मा हुन्छन् ।

कथावस्तु

प्रस्तुत कथा पौराणिक स्रोतबाट लिइएको हो । यसमा देवीले तिर्खाएको बेला पानी खान नदिएको आधारमा घरमूलीलाई श्राप दिएको घटनालाई कथात्मक रूप दिइएको छ । देवी नदीमा नुहाउन भरेको कथाको आदि भाग हो । पानी खान नदिएको भोकमा श्राप दिएर देवी हिंडेको मध्य भाग र देवीको खुट्टो काटिएको स्थानमा मन्दिर बनाएर पूजा गर्ने गरेको अन्त्य भाग हो । कथा सुगठित भएको देखिन्छ । यो कथा वियोगान्त कथाको रूपमा रहेको छ । यसमा धार्मिक प्रवृत्ति रहेकाले पुनर्जन्मप्रति विश्वास राखिएको हो । समष्टिमा यस कथाको संरचना सरल र बोधगम्य छ ।

पात्र

“इलमदेवीको कथा” मा मानवीय तथा मानवेतर दुवै प्रकारका पात्रहरू चयन गरिएको छ । घरका परिवारहरू, घरमूली जस्ता पात्रहरू मानवीय पात्र हुन् भने देवी मानवेतर पात्र हुन् । यसमा प्रमुख पात्र ईलमदेवी हुन् ।

परिवेश

यो कथा लौकिक तथा अलौकिक दुवै परिवेशमा छ । अलौकिक पात्र देवी पनि लौकिक स्थानमा भ्रमण गर्ने देखाइएको छ भने गाउँ, नदी, कुवा र परिवारका सदस्यहरू लौकिक परिवेशमा छन् ।

उद्देश्य

“इलमदेवी” कथाले मानिसमा धार्मिक आस्था विकास गराउन खोजेको छ । अर्काको पीडा र मर्म नबुझ्नेको कहिल्यै पनि भलो हुँदैन । खराब काम गर्ने हो भने देवताहरूले पनि मन पराउँदैनन् । देवताहरूले दिएको श्रापले मानिसलाई ठूलो नोक्सान हुन्छ र त्यसले पछिका पुर्खाहरूमा समेत दुःख भोग्नु पर्छ भन्ने उद्देश्य कथामा देखाइएको छ ।

भाषाशैली

कथामा असाध्य सरल भाषाको प्रयोग भएको छ । स्थानीय स्तरमा बोलिने ग्रामीण परिवेशका सामान्य ग्रामीण भाषाको प्रयोग छ । सरल भाषा तर असाध्य मार्मिक र धार्मिक चेष्टा पैदा गराउने खालको भाषा कथामा देखिन्छ । यसको शैली वर्णनात्मक रहेको छ । भाषाशैलीले गर्दा कथा मनोरञ्जनपूर्ण पनि भएको छ ।

३.१.२ निष्कर्ष

“इलमदेवी” को कथा धार्मिक पृष्ठभूमि र परिवेशमा रचिएको छ । यसले मानिसलाई सबैको मर्का र समस्या बुझ्नुपर्ने अन्यथा दुर्घटना हुनसक्ने कुरा देखाइएको

छ। देवताहरूमा अलौकिक र चमत्कारपूर्ण शक्ति रहेको हुन्छ जुन शक्तिले उनीहरूले मानिसलाई कल्याण गर्न वा हण्डर दिन पनि सक्छन् ।

३.२ गोरुको टाउको

३.२.१ कथा

एकादेशमा एउटा घरमा बाऊ र छोरा रैछन् रे । बाऊ छोरा परदेश गएछन् रे । लामो समयसम्म परदेश घुमेर फर्कदा बाउको खर्च सकिएछ र छोरासँग एकमाना चामल पैचो मागेर खाएछ । आफ्नो छोरालाई केको पैचो दिनुप्यो भनेर बाऊले पैचो तिरेनछ । बाऊ बूढो भएर मर्ने बेला भएछ र पनि चामल तिरेनछ । बाऊ मरेपछि छोराको घरमा गोरुको रूप गरेर जन्मेछ । त्यो गोरुले छोराको घरमा २२ बाली लगाएर मरेछ । छोराले मरेको गोरुको टाउकोलाई धानको कुन्यूमा लगेर राखेछ । कुन्यूको धान चोरेर लैजान भनेर १०-१२ जना चोरहरू आएछन् र कुन्यू चोर्न लागेछन् । त्यही बेला गोरुको टाउको हललल्ल हाँसेछ । चोरहरू को हाँस्यो भनी यताउति हेर्न लागेछन् तर कतै पनि केही देखेनछन् । जति चोरहरू धान चोर्न लाग्छन् त्यति त्यो गोरुको टाउको हाँसेछ । चोरहरू दङ्ग परेछन् र कुन्यू पूरै खोतलेर हेर्दा फेदमा एउटा बूढो गोरुको टाउको देखेछन् । त्यसपछि गोरुको टाउकोले चोरहरूलाई भनेछ, “हेर चोरहरू हो, मैले छोरालाई तिर्नुपर्ने एकमाना चामल नतिर्दा त मलाई यति ठूलो शेष लाग्यो भने तिमीहरूले त अर्काले मेहनत गरेर लगाएको खेती चोर्दा कति ठूलो शेष लाग्ला ?” गोरुको टाउकोले त्यसो भनेको सुनेर चोरहरूले भनेछन्, “ओहो । एक माना चामलमा त यत्रो ठूलो शेष लाग्यो भने यत्रो कुन्यू चोर्दा हामीलाई कत्रो शेष लाग्ला ? त्यसैले यो झारेको धान जसको हो उसैको घरमा पुऱ्याइदिउं !” भनेर उसैको घर पुऱ्याई दिएछन् र सुतेको घरधनीलाई उठाएर भनेछन्, “हामीले तिम्रो कुन्यू चोर्न लाग्दा कुन्यूभित्र रहेको गोरुको टाउको बेसरी हाँस्यो । हामीले किन हाँसिस् भनेर सोध्दा उसले भन्यो, “मैले मेरो छोरासँग पैचो लिएको एकमाना चामल नतिर्दा त यति ठूलो शेष लाग्यो र २२ वर्षसम्म छोराको घरमा गोरु भई जन्मे र मरेपछि पनि छोराले मेरो टाउको कुन्यूमा ल्याएर राख्यो र कुन्यू कुर्न लगायो भने तिमीहरूले उसले मेहनत गरेर लगाएको खेती (कुन्यू) चोर्दा कति ठूलो सजाय भोग्नुपर्ला र कति ठूलो शेष

भोग्नुपर्ला भनेर हाँसेको” भन्यो । त्यसैले चोर्न लागेको धान पनि घर नलगी तिमी कहाँ नै ल्याइदिएका छौं, तिम्रो धान राख” भनेर चोरहरू घर गएछन् ।

भोलिपल्ट छोरो उठेर कुन्युमा गयो र गोरुको टाउको भिकेर बाहिर ल्यायो चार हाते कात्रो कपडा, एक माना चामल र गोरुको टाउको लिएर खोलामा गएर सद्गत गरेछ । काजक्रिया गरिसकेपछि गोरुको टाउकोले शान्ति पाएछ ।

सुन्नेलाई सुनको माला

.....आइजाला ।

कथावस्तु

प्रस्तुत कथा सामाजिक स्रोतबाट लिइएको हो । यसमा बाबुले पुनर्जन्म लिइ छोराको ऋण तिरेको घटनालाई कथात्मक रूप दिइएको छ । विदेश जाँदा छोरासँग एकमाना चामल सापट लिएको आरम्भभाग, सापट चामल नतिरेकाले छोराको घरमा पुनर्जन्म लिनुपरेको मध्यभाग र छोराले चोरहरूबाट सबै कुरा थाहा पाइसकेपछि गोरुको टाउकोलाई बाबुको आत्मा मानेर सद्गत गरेको अन्त्य भाग रहेको छ । कथा सुगठित रहेको देखिन्छ । यो कथा वियोगान्त रूपमा छ । यसमा धार्मिक प्रवृत्ति रहेकाले पुनर्जन्मप्रति विश्वास राखिएको छ । समष्टिमा कथाको संरचना सरल र बोधगम्य छ ।

पात्र

यस कथामा मानवीय तथा अमानवीय दुवै पात्रहरूको चयन गरिएको छ । चोरहरू र छोरो मानवीय पात्र हुन् भने गोरु अमानवीय पात्र हो । यहाँ मानवीय पात्रहरू र मानवेतर पात्रहरूको बीचमा संवाद भएको छ । अमानवीय पात्रहरूले पनि मानवीय पात्रको भाषा प्रयोग गरेर मानिसलाई असल मार्ग निर्देशन गराउने काम गरिएको छ । प्रमुख पात्र गोरुको टाउको हो भने बाँकी पात्रहरू गौण हुन् ।

परिवेश

देश तथा परदेशलाई कथाको परिवेश बनाइएको छ । गाउँघर, फाँट र खोलो परिवेशको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यहाँ मरेको गोरुलाई पनि धानको कुन्युमा राखेर मानवेतर पात्रको रूपमा उभ्याइएको छ । यहाँ पूर्वजन्म र पूनर्जन्मलाई पनि समन्वय गरी मनोरञ्जनका साथै शिक्षा प्रदान गर्ने कार्य पनि भएको छ ।

उद्देश्य

पूर्वजन्म र पूनर्जन्ममा विश्वास दिलाउने काम कथाले गरेको छ । अर्काको खाएको वा अर्काको ऋण नतिर्दा पूनर्जन्ममा समेत धोका र सास्ती भोग्नुपर्ने हुनाले अर्काको सम्पत्तिमा आँखा गाड्नु हुँदैन भन्ने देखाउन खोजिएको छ । मानिसहरूलाई कथा सुनाएर आफ्नो जीवन सुधार्ने र असल मार्गमा अवतरण गर्ने र उपदेश दिने लक्ष्य कथाले लिएको छ ।

भाषाशैली

ग्रामीण क्षेत्रलाई आधारभूमि बनाएर लेखिएकाले शब्द तथा भाषाशैली ग्रामीण पाराकै भेटिन्छ । सरल र सामान्य खालका शब्द र भाषाशैलीको प्रयोगले कथा निकै रोमाञ्च र प्रेरणादायी बनेको भै लाग्छ । ग्रामीण स्तरको 'शेष' शब्द केही नयाँ अनुभूत भएको छ । त्यस्तै 'कात्रो' 'सद्गत', 'काजक्रिया' 'बाऊ' जस्ता शब्दले पनि कथालाई मिठास प्रदान गर्न सफल भएको छ । यो कथा वर्णनात्मक शैलीमा रहेको छ ।

३.२.२ निष्कर्ष

'गोरुको टाउको' कथाले पूर्वजन्म र पूनर्जन्मको भावना मानिसलाई प्रदान गरेको छ । नेपाली समाजमा रहेको धार्मिक आस्था र परम्परावादी सोच र धारणालाई

यस कथाले अबै कसिलो बनाउने काम गरेको छ । जीवनमा अर्काको ऋण खान नहुने र गलत काम गरेमा त्यसबाट प्राप्त परिणाम पनि भयङ्कर हुन्छ, त्यसैले जीवनमा सद्भाव र असल मार्गमा लागि जीवनलाई सुखमय र शान्ति प्राप्तिको दिशामा लगाउनु पर्छ भन्नु नै कथाको निष्कर्ष रहेको छ ।

३.३ पूर्वजुनीको ऋण

३.३.१ कथा

एकादेशमा एउटा गाउँ रहेछ । त्यो गाउँमा एउटा निकै साहू मान्छे रैछ । उसले काम गर्न एउटा हली पनि राखेको रहेछ । हलीको बूढी र साहूकी बूढी दुवै गर्भिणी थिए । केही समयपछि दुवैले छोरो पाएछन् । दुवै बच्चाको लागि नजिक-नजिक भोलुङ्गो लाएछन् । बाऊ आमालाई देखेको बेला छोराहरू रुन्थे र बाआमालाई नदेखेको बेला ती एक महिनाका बच्चाहरू उठेर बात मार्दा रहेछन् । एक दिन साहूको छोराले हलीको छोरालाई सोधेछ, “तँ किन यहाँ हाम्रो घर बसेको ?” हलीको छोराले उत्तर दिएछ, “मैले यिनीहरूको धेरै तिर्नु छ । त्यो ऋण तिरेर कहिल्यै सक्दिन । मैले मेरो पालाभरी यही घरमा नोकर बस्नुपर्छ ।”

उता साहूको छोराले पनि आफ्नो मर्म पोख्न थाल्यो । उसले भन्यो, “म पनि यो घरमा जन्मनुको कारण छ । त्यो सुन, “म यहाँ धेरै बस्दिन । म त २ माना तेल र १ थान घरबुनाको कपडा लिन आएको हुँ ।” यस्तै यस्तै कुरा गरिरहेको बेला साहूले सबै कुरा सुनिरहेको थियो । साहू आएको देखेपछि दुवै बच्चा रुन थाले । अनि आफ्ना आमाहरू आएर आ-आफ्ना बच्चाहरू सम्हालेछन् । रात परेपछि साहूका बूढाबूढी सरसल्लाह गर्न थालेछन् । बूढाले भनेछ, “हेर बूढी आज दिउँसो मैले मेरो छोराको मुखबाट अचम्मको कुरा सुनेँ ।” त्यो सुनेर बूढीले पनि प्रश्न राखिछ र सोधिछ, “के त्यस्तो अचम्मको कुरा सुन्यौ त ? बूढो साहूले आफ्नो छोराले भनेको सबै वृत्तान्त श्रीमतीसँग कह्यो । आमा पनि दङ्ग परी ।

छोराले भनेअनुसार २ माना तेल र १ थान घरबना कपडा लिएर छोरालाई काखमा च्यापी जङ्गलतिर गयो । सफासुगधर पारेर बच्चालाई सुताइदियो । २ माना तेल र त्यो कपडा सिरानीमा राख्यो । अनि त्यो बच्चा उठेर रुन थाल्यो र बाऊ त्यहाँबाट जुरुक्क उठेर गयो । बाऊ टाढाबाट लुकेर हेर्न थाल्यो । बच्चाले पनि उठेर दायाँबायाँ हेर्यो । कसैलाई नदेखेपछि बच्चाले २ माना तेल जीऊमा घस्यो र घरबना कपडा काखिमा च्यापी जङ्गलमा घर्साङ्ग हाम्फाल्यो । टाढाबाट लुकेर हेरेको बाऊले छोरो कता गएछ भनेर जताततै हेर्न थाल्यो । जतातसुकै हेरे पनि बच्चा कतै भेटिएन त्यहीं अल्पियो । अघिल्लो जूनीमा साहूसँग (बाऊसँग) लिनुपर्ने २ माना तेल र घरबनाको कपडा पाएपछि बालक (छोरो/अल्पिएको हुन सक्ने शंका गर्दै बाऊ घर फर्क्यो ।

सुन्नेलाई सुनको माला

कथावस्तु

प्रस्तुत कथा काल्पनिक स्रोतबाट लिइएको हो । यसमा मालिकको छोरो र हलीको छोराले पूर्वजूनीको ऋण उठाउन र तिर्न उनीहरूको कोखमा जन्म लिएको कथात्मक रूप छ । एक महिना उमेरका ती बच्चाहरू आफूहरू एकलै हुँदा आपसमा बातचित मारेको कथा आरम्भभागमा छ । छोराले भनेको कुराको बारेमा मालिकका श्रमिन् र श्रीमतीको बीचको संवाद मध्यभागमा छ भने आफ्नो पूर्वजूनीको ऋण उठाइसकेपछि मालिकको एक महिनाको छोरो अल्प भएको अन्त्य भाग हो । कथा वियोगान्त रूपमा छ । कथा सुगठित रहेको देखिन्छ । समष्टिमा कथाको संरचना सरल र बोधगम्य छ ।

पात्र

यस कथामा मानवीय पात्रहरूको छनोट गरिएको छ । हली, नोकर, उनीहरूका २ श्रीमती र २ छोरा गरी जम्मा ६ जना पात्रहरू कथामा समावेश छन् । मालिक र

उसकी श्रीमती धनी पात्र हुन् भने हली र उसकी श्रीमती गरिब पात्र हुन् । त्यस्तै हली र मालिकका १-१ छोराहरू भने पूर्वजनीको ऋण तिर्न र ऋण उठाउन पुनर्जन्म लिएर जन्मेका मानवीय पात्रहरू हुन् । यसमा प्रमुख पात्र भने मालिकको छोरो हो भने बाँकी गौण पात्रहरू हुन् ।

परिवेश

कथाको भावभूमि ग्रामीण क्षेत्र भएको पुष्टि हुन आएको छ । जङ्गल र गाउँ अनि खेतवारी कथाका परिवेशहरू हुन् । मालिक र हलीका छोरालाई एकै ठाउँमा सँगै भोलुङ्गे लगाएर सुताइएको छ । १-१ महिनाका ती बच्चाहरू बाबु-आमा नभएको बेला बात मार्ने र बाबुआमा देख्दा चुप लाग्ने अलौकिक शक्ति देखाइएको छ । २ बच्चाहरू मानवीय पात्र भए पनि उनीहरूको क्रियाकलाप भने अलौकिक वा दैवीशक्तिमा आधारित रहेको पाइन्छ ।

उद्देश्य

कथाका बालपात्रहरूबाट धेरै शिक्षा प्रदान गर्ने जमर्को गरिएको छ । नेपाली समाज धार्मिक जगमा अडेको छ । पूर्वजन्म र पुनर्जन्म जस्ता कुराहरूमा समाज अडेको छ । समाजका सामान्तहरूले गरिबहरूलाई थिचोमिचो र शोषण गर्ने परम्परा यद्यपि हाम्रो समाजमा विद्यमान छ भन्ने लक्ष्यलाई कथाले प्रतिबिम्बित गरेको छ ।

भाषाशैली

कथाको भाषाशैली असाध्यै सरल र ग्रामीण परिवेशलाई समेट्ने खालको छ । गाउँघरका अशिक्षित र सामान्य मानिसले बोल्ने भाषाशैलीलाई कथाको भाषाशैली बनाइएको छ । घरबुना र घस्याङ्ग जस्ता ग्रामीण क्षेत्रमा बढी प्रयोग हुने शब्दलाई पनि यहाँ प्रयोग गरिएको छ । यो कथा वर्णनात्मक शैलीमा रचना गरिएको छ ।

३.३.२ निष्कर्ष

“पूर्व जूनीको ऋण” कथा परम्परावादी सोचाइबाट अभिप्रेरित छ । एकचोटि मृत भइसकेपछि पनि पून धर्तीमा जीवन ग्रहण गरेर मानवीय पात्रको रूपमा जन्मनु निश्चय पनि कथामा परम्परावादी र अन्धविश्वासी चिन्तनलाई बुझाउनु हो । १-१ महिनाका बालकहरू आफ्ना-आफ्ना मनका भावनाहरूलाई एक अर्कामा पोख्नुले कथालाई अतिरन्जनात्मक बनाएको देखिन्छ । आफूले उठाउनु पर्ने पूर्वजूनीको ऋण बाबुबाट उठाएपछि छोरो अल्प भएको कुरा कथा दैवीशक्तिमा आधारित पनि देखिन्छ । धनीको कोखमा जन्मनेले सानै उमेरमा भए पनि आफ्नो ऋण उठाउन सक्ने तर गरिबको कोखमा जन्म लिनेले जीवनभर कठिनतापूर्वक बाँचेर मर्नुपर्ने मार्मिक विचार यस कथामा पोखिएको छ ।

३.४ राक्षस र बालक

३.४.१ कथा

एकादेशमा एउटा राजा थिए । उनका एक श्रीमत् र पाँच भाइ छोरा रहेछन् । त्यहाँ हरेक दिन एउटा प्रेत नाम गरेको राक्षसले प्रवेश गरेर क्रमशः राजा, रानी, जेठो छोरो बुहारी हुँदै पाँचै छोरा र काइँली बुहारीसम्म खाइसकेछ । त्यसपछि कान्छी बुहारीले मनमनै सोचन थालिछ, “सबैलाई प्रेतले खायो अब मलाई पनि पक्कै खान्छ, त्यसैले यहाँ बस्न भन्दा माइतैमा गएर बस्छु ।” यति भनेर ऊ माइत गएर उतै बस्न थालिछ ।

कान्छी बुहारी गर्भवती थिई । केही समयपछि छोरो जन्मियो । एवम् रितले छोरो हुर्कदै गयो । उसका साथीहरूले तेरो घर कहाँ हो र बाबुको नाम के हो भनी उरलभिरल पारेछन् । घरमा आएर बच्चाले आमासँग हाम्रो घर कहाँ हो, थर के हो, बाबुको नाम के हो सबै भन्नोस् भनी पिरोलेछ । आमाले यी प्रश्नको जवाफ पछि दिउँला भने पनि बालकले नमानेर उधुम मच्याएछ । उसले करलाग्दी भए पनि सबै

कुरा साँचो बताइछ । उसले आफ्नो र बाबुको परिचय यसरी गराइछ, “तिम्रो बाजे राजा थिए । उनका ५ छोराहरू र म समेत ५ बुहारीहरू थियौं । दरबारमा प्रेत पसेर राजा-रानी, तिम्रा ५ वटै बाउहरू र ४ वटी आमाहरू खायो । मलाई पनि पक्कै प्रेतले खान्छ भन्ने डरले म माइतमा आएर बसें । म घरमै छँदा गर्भवती भएकी थिएँ । तिम्री मामाघरै जन्मियौं । यही हो तिम्रो र तिम्रो बाऊको परिचय ।”

आमाले यति भनिसकेपछि, छोरोले त्यसो भए त्यो घरको तालाचाबी मलाई दिनुहोस्, म मेरै घर र आफ्नै देश जान्छु भन्न थाल्यो । आमाले सुखै नपाई तालाचाबी दिइन र छोरो आफ्नो घरतर्फ लाग्यो ।

घरमा गई हेर्दा सुनसान घरमा माकुराले जालो लगाएको रहेछ । खानासाना तयार पारी आफूले केही खाइ केही राखेर ऊ लुकेछ । साँझ परेपछि राक्षस आइपुग्यो । खानेकुरा देखेर दङ्ग पर्दै भनेछ, “ओहो ! यो भोजन कसले तयार पारेछ ?” र खाना खाएर र त्यहीं सुतेछ । बिहान उठेर इन्द्रसभामा जाने नित्यकर्म भएकाले प्रेत इन्द्रसभामा गएछ । बालकले हिजो जस्तै गरी मीठो खाना पकाएर खाएछ र अलिकति त्यही राखेछ । राक्षस आएर हेर्दा आज पनि भोजन रहेछ भनी मख्ख पर्दै खाएछ । “यो त अचम्मै भयो । सधैं कसले खाना बनाएर राख्छ, यो पत्ता लगाएरै छोड्नुपर्छ ।” भनी आफ्नो ड्यूटीमा नगई घरको छेऊ कुनामा लुकेर बसेछ र बालक आई खाना तयार पारिसकेपछि राक्षस आइपुगेछ र सोधेछ, “तिमी को हौ, कहाँबाट आयौ, किन आयौ ?” जस्ता अनगिन्ति प्रश्नहरू सोधेछ । “मेरो घरबार, आमाबाबु कोही छैनन् । घुम्दै आउँदा यहाँ आइपुगेँ” भनेर बालकले भन्दा राक्षसले भन्यो, “ठीक छ खाना पका तँ पनि खा र मलाई पनि खा ।”

बालकले राक्षसलाई कसरी खाना मीठो पकाएर खुवाउन सकिन्छ र मन पर्न सकिन्छ भनी मीठो-मीठो खाना पकाउन थाल्यो । एकदिन बालकले राक्षसलाई सोध्यो, “तपाईं सधैं कहाँ जानुहुन्छ ?” राक्षसले जवाफ दिएछ, “म सधैं इन्द्रसभामा जान्छु । त्यहाँ आयव्यय, मान्छेको आयु बारेमा छलफल हुन्छ ।” राक्षसले त्यसो भनेको सुनेर

बालकले राक्षसलाई भनेछ, “उसो भए मेरो आयु कति छ सोधेर आइदिनुहोस् है ?” राक्षसले भोलिपल्ट इन्द्रसभामा गएर इन्द्रसँग बालकको प्रश्नको बारेमा जिज्ञासा राख्दा इन्द्रले बालकको आयु १०० वर्ष छ भनेछन् । राक्षसले घर फर्केर बालकलाई तिम्रो आयु १०० वर्ष छ भनेछ ।

भोलिपल्ट बिहान राक्षस इन्द्रसभामा गयो र फर्केर आउँदा बालकले राक्षसलाई तरबार देखाएर तेरो बसोबास यहाँ हैन, तँ तुरुन्त निस्केर जा भनी लखेटेछ र बालकले आफ्नी आमालाई भिकाएर आफूले राजगद्दी सम्हालेछ र आमा छोरा आनन्दले बसेछन् ।

सुन्नेलाई सुनको माला

कथावस्तु

प्रस्तुत कथा सामाजिक स्रोतबाट लिइएको हो । यसमा एउटा साहसी बच्चाले आफ्नो बाबुको गुमेको राज्य फिर्ता लिएर राज्य चलाएको कथात्मक रूप छ । आफ्नो बाबु लगायत परिवारका सबै सदस्यहरूलाई खाने राक्षसको खोजीमा बालक हिँडेको कथाको आरम्भ भाग हो । बालकले आफ्नो घरमा बस्ने राक्षसलाई भेटेर फकाएको मध्य भाग हो भने राक्षसलाई घरबाट निकालेर आफू राजा भई राज्य चलाएको अन्त्य भाग हो । कथा संयोगान्त कथाको रूपमा रहेको छ । समष्टिमा यस कथाको संरचना सरल र बोधगम्य छ ।

पात्र

मानवीय र मानवेतर पात्रको रूपमा यस कथामा पात्रहरू छनोट गरिएको छ । राजा रानी, छोराहरू, बुहारीहरू र एक बालक (नाति) मानवीय पात्र हुन् । राक्षस, इन्द्र र इन्द्रसभामा उपस्थित सम्पूर्ण पात्रहरू अमानवीय पात्रहरू हुन् । कथामा मानव, राक्षस र देवता गरी ३ प्रकारका पात्रहरूलाई उभ्याइने काम भएको छ । मानवीय पात्र

सानो बालक सानो भएर पनि साहसी र बुद्धिमानी छ । मानवहरू लौकिक पात्र हुन् भने देवता र राक्षस अलौकिक पात्रहरू हुन् ।

परिवेश

आकाश, पाताल, स्वर्ग, पृथ्वी आदि स्थानहरूलाई कथाको परिवेश बनाइएको छ । पृथ्वीमा बस्ने मानिसहरू, स्वर्ग र नर्कमा बस्ने देवता राक्षसहरू बीचको संवाद र समन्वयलाई कथामा असाध्यै मनोरम ढङ्गले वर्णन गरिएको छ । यसरी यस कथामा मानिसहरू बसोबास गर्ने पृथ्वी लौकिक र देवता र राक्षस बस्ने स्थानहरू (स्वर्ग र नर्क) अलौकिक परिवेश हुन् । कान्छी बूहारी घरमै छँदा गर्मिणी भएकी तर माइतमा गएर बच्चा जन्माएकी छ । पछि बच्चा मामाघरबाट आफ्नै बाबुको जन्मथलोमा गएर बसेको कुरा कथामा वर्णन गरिएको छ ।

उद्देश्य

मानिसहरूभन्दा राक्षसहरू शारीरिक रूपले तन्दुरुस्त हुन्छन् तर उनीहरूमा बौद्धिकता पटककै हुँदैन । शारीरिकरूपले निकै साना र निर्बलिया भए पनि मानिसहरूसँग राक्षसहरूले युक्ति खेल्न सक्दैनन् भन्ने देखाइएको छ । यहाँ राक्षसहरू भनेर अर्कालाई सताउने र दुःख दिनेलाई पनि बुझाउन खोजिएको छ । शारीरिक रूपले कमजोर मान्छेमा पनि आत्मबल र साहस ज्यादा रहन्छ । त्यसैको माध्यमले नै मानिस पृथ्वीको सर्वश्रेष्ठ र प्राज्ञिक जाति बन्न पुगेको छ भन्ने कथामा स्पष्ट छ । देवताहरूले पछिसम्मको कुरा पनि बताउन सक्छन् । उनीहरूको मुखमा चमत्कारिक शक्ति लुकेको हुन्छ भन्ने उद्देश्यलाई कथाले छर्लङ्ग्याउन खोजेको छ ।

भाषाशैली

लोककथाहरू धेरै पहिले रचिएका र कथिएका छन् । मानव जातिको विकाससँगै लोककथाको पनि विकास भएको अनुमान धेरैले गरेका छन् । त्यसैले धेरै पहिले

रचिएका र कथिएका कथाहरूमा पुरानै शब्दहरू चयन गरिएका हुन्छन् । यस कथामा पनि अति सरल भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको छ र सबैले बुझ्न सक्ने स्थानीय र सरल भाषाको प्रयोग गरिएको छ । यो कथाको स्वरूप वर्णनात्मक रहेको छ ।

३.४.२ निष्कर्ष

“राक्षस र बालक” लोककथामा मानवीय तथा अतिमानवीय पात्रहरूको चयन गरी राक्षसहरू भनेका अरूलाई सताउने र दुःख दिने हुन्, मानिस संसारकै सबैभन्दा चेतनशील र विवेकशील प्राणी भएकाले बुद्धि र चेतना अनि साहसले जस्तो सुकै कठिन काममा पनि सफलतालाई चुम्न सक्छ भन्ने प्रसङ्ग कथामा कोट्याइएको छ । कुनै बेलामा राक्षसहरू र देवताहरू एउटै सभामा बसेर विभिन्न छलफलमा व्यस्त हुने र देवताहरूले संसारका प्राणीहरूको जीवन आयु तोकिदिने काम गर्थे भन्ने कुरा पनि कथामा छ ।

३.५ भ्यागुतो र राजा

३.५.१ कथा

एकादेशमा दुई जना बूढाबूढी थिए । उनीहरूको घरबारी केही थिएन । तर एक हल गोरु र एउटा हलो उनीहरूको सम्पत्ति थियो । बूढो आफ्नो गोरु र हलो लिएर अर्काको खेतमा काम गर्न जान्थ्यो र त्यहीँबाट आएको अन्नले छाक टार्थे । एकदिन बूढालाई खाजा पुऱ्याउन जान अल्छी लागेछ बूढीलाई । पुऱ्पुरोमा हात राखेर सोचिरहेको बेला एउटा भ्यागुतो आएर आमा पिर नमान्नुस् बाको खाजा म पुऱ्याइदिन्छु ल्याउनुस् भनेछ र बूढीले पनि खुसी भएर भ्यागुताको घाँटीमा भुटेको मकैको पोको भुन्ड्याई दिइछ । भ्यागुतो खाजा लिएर बुर्लुक्क बुर्लुक्क उफ्रदै बूढाले जोतेको खेतको आलीको डिलमा गएर “ए बाऊ खाजा लाऊ” भनेछ । बूढाले यताउति हेर्दा कतै पनि केही देखेनछ । फेरि “ए बाऊ खाजा लाऊ” भनेको सुनेर आलीमा हेर्दा भ्यागुतोको घाँटमा

मकैको पोको देखेछ र भिकेर खान लाग्दा भ्यागुताले कतै शीतलमा बसेर खानोस् भनेछ ।

बूढो खाजा खान शीतल खोज्दै निकै टाढा गएछ । त्यहीबेला भ्यागुताले हलोको अनौ समाएर गोरु जोत्न थालेछ । ठीक त्यही बेला एकादेशका राजा र उनका सेनाहरू शिकार गरेर फर्कदै गर्दा गोरु आफै वल्लो छेऊ र पल्लो छेऊ गर्दै गरो जोतेको देखेछन् । मान्छेले नजोती गोरु आफै हिंडेको देख्दा उनीहरू चकित परेछन् । राजाले आफ्ना सेनालाई त्यहीं गरामा गएर कसले जोतेको छ हेरेर आउनु भन्ने आदेश दिएछन् र सेना गएर हेर्न लागेको बेला भ्यागुतो सियो मुनि लुकेछ । राजाको सेनाले राजासँग गएर भनेछ “महाराज ! त्यो त भ्रम मात्र रहेछ । गोरु त जहाँको तहीं छन् ।” फेरि एकछिन पछि हेर्दा भ्यागुताले गोरु जोतेछ । गोरु यता र उता हिंड्न थालेको देखेर राजाले सेनालाई भनेछन् “त्यहाँ पक्कै कसैले जोतेको हुनुपर्छ । कोही भेटिएन भने गोरु फुकाएर ल्याउनु ।” सेना गएर हेर्न लाग्दा भ्यागुतो फेरि सियोमुनि बसेछ र कोही नदेखेपछि सेनाले गोरु फुकाएर लगेछन् ।

केही समय पछि बूढो खाजा खाई सकेर आउँदा खेतमा गोरु देखेन । भ्यागुताले सबै वृत्तान्त भनेपछि बूढो चिन्तित भयो । त्यही बेला भ्यागुताले भनेछ, “ए बाऊ तीन रुपियाँ लेऊ ।” तँलाई किन चाहियो तीन रूपयाँ भन्दा भ्यागुताले जवाफ दिएछ ‘त्यत्रा गोरु त राजाले लगे भने जाबो तीन रूपयाँले तिमिले के हुन्छ त, लेऊ’ भनी फेरि माग्यो ।

बूढाले भ्यागुतालाई तीन रूपयाँ दियो । पैसा लिएर भ्यागुतो गोरु लिएर जाने राजाको दरबारतर्फ लाग्यो । बाटोमा जाँदै गर्दा भ्यागुताले सिङ्कुस, बारुलो र अरिङ्गाल भेटेछ र सबैलाई १-१ रूपैयाँ दिएर भनेछ “हेर सिङ्कुस, बारुला र अरिङ्गाल, मलाई दुःख परेको बेला म कराउँछु तिमिहरू जहाँ भए पनि आएर मलाई सहयोग गर्नु है ?” अनि उनीहरूले ठीक छ, हामी सहयोग गर्न तयार छौं” भनेछन् । त्यसपछि भ्यागुतो सरासर राजाको दरबारको गौरेटोमा गएर लुकेछ । भ्यागुतोले

बारम्बार भन्न थालेछ, “एक हल गोरुले गर्दा १० हल गोरु पाम, राजाको राज्य पाम ।” दरबारका राजा सहित सबै त्यो आवाज सुनेर छक्क परेछन् । जताततै हेर्दा पनि केही देखेनछन् । पटक पटक “एक हल गोरुले गर्दा दश हल गोरु पाम राजाको राज्य सबै पाम” भनेको आवाज आइरह्यो तर त्यो कसले भनेको हो कसैले पत्ता पाउन सकेन ।

राजाले सेनालाई बोलाएर त्यहाँ के छ सबै भत्काएर हेर्नु भन्ने आदेश दिए । सेनाले गौरेटो भत्काएर हेर्दा केही देखेनन् । केवल एउटा भ्यागुतो मात्रै भेटेको कुरा राजालाई बताए । राजाले पक्कै यही भ्यागुताले भनेको हुनुपर्छ भनेर भ्यागुतोलाई चार हातखुट्टा बाँधेर मार्नु भनी सेनालाई आदेश दिएछन् । सेनाले पनि राजाले भने अनुसार भ्यागुतोलाई चार हात खुट्टा बाँधेर मार्न लाग्दा भ्यागुतो ट्याच्यार-ट्याच्यार गरेर करायो । भ्यागुतो कराएको सुनेर अरिङ्गाल, बारुलो र सिङ्कुश भ्यागुतो भएको ठाउँमा पुगेर भ्यागुतोलाई बाँध्ने राजा, सेनाहरूलाई टोकेर अत्याइ दिए । त्यसपछि राजाले दुई हात जोडेर हामीलाई केही नगर म मेरो राज्यको आधा राज्य भ्यागुतोलाई दिन्छु भनी प्रतिज्ञा गरेछन् र राजाले भ्यागुतोलाई आधा राज्य दिएछन् । त्यसपछि भ्यागुताले आफ्ना बा र आमा मानेका बूढा र बूढीलाई बोलाएर आधा राज्य सुम्पेछ । त्यस दिनदेखि बूढाबूढी सुखी बनेर बसेछन् र भ्यागुतालाई आफ्नो छोरा बनाएर आनन्दपूर्वक हाँसीहाँसी बसेछन् ।

सुन्नेलाई सुनको माला

कथावस्तु

प्रस्तुत कथा सामाजिक स्रोतबाट लिइएको हो । यसमा बूढीले भुटेको मकै भ्यागुताले बूढाकहाँ घाँटीमा फुन्ड्याएर पुऱ्याउन गएको आरम्भभाग हो । भ्यागुतोले गोरु जोतेको, सेनाहरूले गोरु फुकाएर लगेको र भ्यागुताले बूढासँग तीन रूपैयाँ मागेर विभिन्न जीवलाई बाँडेर साथी बनाई आफूलाई समस्या परेको बेला सहयोग गर्न

अनुरोध गरेको कथा मध्यभागमा छ, भने भ्यागुतोलाई मार्न खोज्ने राजा र राजाका सेनाहरूलाई भ्यागुताका मित्रहरूले टोकेर राजाबाट राज्यको आधा सम्पत्ति लिएर बूढाबूढीलाई आमाबाबु मानेर बसेको कथा अन्त्य भागमा रहेको छ । यो कथा संयोगान्त कथाको रूपमा रहेको छ । कथाको संरचना सरल र सुगठित छ ।

पात्र

मानवीय तथा मानवेतर पात्रहरूको प्रयोगले कथालाई रोचक बनाउनुको साथै एक आपसमा निकटता र सहयोग कायम राखी अघि बढेका पात्रहरू लौकिक पात्रहरू हुन् । भ्यागुतो, अरिङ्गाल, बारुलो, सिङ्कुस र गोरु मानवेतर पात्रहरू हुन् भने राजारानी, सेना, बूढाबूढी मानवीय पात्रहरू हुन् । अमानवीय पात्रहरूको बीचमा मानवीय सम्बन्धको चित्रण गर्न खोजिएको छ ।

परिवेश

लौकिक परिवेशमा कथित कथा “भ्यागुतो र राजा” लोककथा पृथ्वी लोकमा रहेका प्राणीहरू र स्थानहरूमा आधारित रहेको छ । भ्यागुतो सानो प्राणी भए पनि उसले ठूलो बहादुरी र बुद्धिको प्रदर्शन गरेको छ । हलो जोत्नु, सियो मुनि लुक्नु, बूढो बाबुसँग तीन रूपैयाँ मागेर विभिन्न किरा वा प्राणीलाई साथी बनाउनु र तिनैको सहयोगले आफ्नो काम फत्ते पार्नु भ्यागुतोको ठूलो चतुर्ध्याई देखाइएको छ ।

उद्देश्य

“भ्यागुतो र राजा” लोककथाले मानिसहरूमा जस्तै अन्य प्राणीहरूमा पनि सहयोगको भावना भएको र सङ्केतलाई बुझ्न सक्ने प्रक्रियाको वर्णन गरिएको छ । सानो जीवले पनि ठूलो संकट टार्न सक्ने र ठूलो बहादुरी र बुद्धिको प्रयोगले दुःखमा परेका मानवीय पात्रहरूलाई सहयोग गर्न सक्ने यथार्थ चित्रण छ । मानवेतर पात्रहरूमा पनि सङ्केत बुझेर आफ्नो मित्रलाई अन्तिम परेको बेलामा सहयोग गर्न एकैसाथ

जुट्न सक्ने सामर्थ्य हुन्छ भन्ने घटना उभ्याएर मानिसहरूलाई एक आपसमा मिलेमतो गरेर आफ्ना सहयोगीहरूलाई परेको जस्तो सुकै समस्यामा पनि साथ दिन समर्पित हुनुपर्छ भन्ने लक्ष्यलाई यस कथाले इंगित गरेको छ । त्यस्तै भौतिक रूपमा भन्दा आत्मबल र मानसिक रूपमा शक्तिशाली हुनुपर्छ भन्ने पनि देखाइएको छ । मानवीय र मानवेतर पात्रको बीचमा अकाट्य र सुमधुर सम्बन्ध पनि देखाउन खोजिएको छ र मानवेतर पात्रहरूले मानवीय पात्रहरूलाई पहिलदेखि सघाउँदै आएको यथार्थ सत्य पनि देखाइएको छ ।

भाषाशैली

मानवीय तथा मानवेतर दुवै खालका पात्रहरूले आ-आफ्नै परिवेश र योग्यताको भाषाशैलीको प्रयोग गरेको पाइन्छ । भ्यागुतोले 'बाऊ', 'लाऊ', 'पाम' जस्ता शब्दहरूको प्रयोग गरेको छ भने बूढो हलीलाई बाऊ मानेर मानवीय भाषा प्रयोग गरी सम्बोधन गरेको छ । उता राजा कहाँ गएर "एक हल गोरुले गर्दा दस हल गोरु पाम, राजाको राज्य पाम" भन्ने भाषा प्रयोग गरी मानवीय र रामोन्चशैलिमा आफ्नो भावना प्रकट गरेको छ । यस कथाको भाषाशैली ग्रामीण परिवेशका मानिसहरूले प्रयोग गर्ने सामान्य खालको रहेको छ । कथा वर्णनात्मक शैलीमा रचिएको छ ।

३.५.२ निष्कर्ष

"भ्यागुतो र राजा" लोककथाले मानिसलाई समाजमा मिलेर सहसम्बन्ध कायम राखी बाँच्नुपर्छ, जीव जनावरहरूमा पनि मानिसमा जस्तै सहयोगको भावना र माया, प्रेम र सङ्केत बोध गर्ने खालका मानवीय स्वभावहरू रहेका हुन्छन् भन्ने शिक्षा दिएको छ । एउटा सिङ्गो देशका शक्तिशाली राजा जोसँग हजारौं सेना र प्रहरी छन् उसले जाबो एउटा भ्यागुतोसँग डराएर हातखुट्टा बाँधेर उसको बदमासीपनको सजाय दिनको लागि यातना दिनु कायरपन हो भन्ने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।

३.६ टुहुरी बहिनी

३.६.१ कथा

एकादेशमा सात दाजुभाइका एउटी सानी बैनी थिइ रे । सात दाइहरूले बैनीहरूलाई असाध्यै माया गरेर पालेका थिए रे । कमाइको आशाले ती दाइहरूले आफ्ना श्रीमतीहरूलाई बैनीलाई राम्ररी स्याहार सुसार गर्नु भनी अद्वाएर विदेश गएछन् रे । दाइहरू गएको दिनबाटै ती भाउजूहरूले आफ्नी नन्दलाई धेरै हेलाँ गर्न थालेछन् । कान्छी भाउजूले भने अरू पाँच वटीले भन्दा अलिकति बढी माया गर्थी रे । उनीहरूले सल्लाह गरेर नन्दलाई दुःख दिने उद्देश्यले आँसी र नाम्लो बिना जङ्गलमा दाउरा खोजेर ल्याउनु भनेछन् । नन्दले जङ्गल गएर एक भारी दाउरा हातैले बाँचेर थुप्राइछ तर भारी हाल्ने नाम्लो नभएकाले रोएर बसिरहिन्छ । त्यहीबेला एउटा लामो र ठूलो साँप आएर उसलाई भनेछ, “नानी तिम्रो समस्या मैले बुझें । म लमतन्न परेर भुइँमा सुत्छु तिमिले म माथि दाउरा राख्नु र म परपति बेरिएर भारी कसिदिन्छु अनि त्यो भारी लगेर तिम्रा सात भाउजूको भाञ्छामा लगेर राखिदिनु ।”

नन्दले साँपले भने भैं दाउराको भारी लगेर सात भाउजूको बीचमा मिल्काइछ । भाउजूहरू रुँदारुँदै मरिहोली भनेको त ज्यूँदै फर्केर आइच भनेर दङ्ग परेछन् । अनि भारी बाँधिँएको साँप स्याँक्क गरेर उठेर सात जना भाउजूहरूलाई लखेट्न थालेछ । उसलाई मार्ने भनेको त उसैले हामीलाई मार्न आँटिँछ भनेर रिसाए र भन्नु गाह्रो काम लगाउन थाले । अर्को दिन भाउजूहरूले चाल्नोमा पानी भरेर ल्याऊ भनेर लगाए । चाल्नो लिएर रुँदैरुँदै नन्द धारोमा बसिरहेको बेलामा बूढो गोरु आएर किन रोएको भनी सोध्यो रे । उसले भनी “भाउजूहरूले चाल्नो भरी पानी लेर आइज भनेका छन् चाल्नोमा पानी अट्टैन कसरी लैजाऊँ भनेर रोएको” भनी रे । गोरुले नन्दलाई भनेछ, “नानी तिम्री चिन्ता नगर तिम्रो समस्या म सुल्भाई दिन्छु” भनेर चाल्नोलाई ल्याप्ल्याप् चाटेर च्यालले चाल्नोको सबै दुलाहरू टात्दिँएछ र नन्दले चाल्नो

भरी पानी लिएर घर गइछ । चाल्नीमा पनि पानी लिएर आएको देखेर भाउजूहरू चकित परेछन् । फेरि दुःख दिने उद्देश्यले भाउजूहरूले नन्दलाई बघिनीको दूध लिएर आऊ भनेछन् । रूँदैरूँदै नन्द जङ्गलमा गइछ । बघिनीको दूध लैजान सक्तिन भनेर रूँदै एक ठाउँमा बसेको बेला बघिनीका ४-५ वटा छावाहरू आएछन् र रुनाको कारण सोधेछन् । उसले आफ्नो विवशता रूँदै छावाहरू समक्ष पोखिछ । छावाहरूले भोलि बिहान आफ्नी आमाको दूध दिने कुरा गरेर नरनु भनेछन् । छावाहरूले आमा नआउँदै आफ्नो ओडार नजिकै खाडल खनी नन्दलाई खाडलमा हालेर टाउको मात्र देखाएर टाउकोलाई अलि अलि स्याउलाले छोपेर राखिदिएछन् । बेलुका बघिनी आफ्नो घरमा आउँदा मान्छेको गन्ध थाहा पाएर भनिच “मुसीमुसी गन्ध, मुसीमुसी गन्ध ।” यताउति हेर्दा केही देखिनछ । बिहान उज्यालो भएपछि छावाहरूलाई दूध खाएर शिकारमा जान लाग्दा बघिनीको ठूलो छावाले आफ्नी आमासँग भनेछ, “आमा ! आमा ! एकछिन पछि भाइबहिनीहरू भोक लाग्यो भन्दै रुन्छन् त्यसैले दिउँसाको लागि दूध दुएर राखिदेऊ ।”

बघिनीले बच्चाको त्यस्तो कुरा सुनेर पात टिपी खोरी बनाई र दूध दुएर छाडेर जङ्गलतिर लागी । त्यसपछि छावाहरूले खाडलमा राखेकी केटीलाई निकाले र खोरीको दूध दिएर घर पठाए । घर पुगेपछि भाउजूहरू चकित परेर भन्न थालेछन्, “यो राँड मछै भनेको त फेरि फर्केर पो आइछ । यो बाघको दूध पक्कै होइन” भनेर दूध जँचाउन जतासुकै गए पनि सबैले बाघकै दूध भनेर प्रमाणित गरिदिएछन् ।

अन्तमा भाउजूहरूले एकचोटि फेरि यसलाई सास्ती दिनुपर्छ भन्ने मनसायले सात समुद्र पारी सालको पात टिप्न पठाएछन् । सबै कामहरूमा सफल भएकाले यो काममा पनि सफल हुने आशामा ऊ सात समुद्र पारी पुग्न घरबाट निस्किएछ । ऊ जति समुद्र नजिक पुग्छे, समुद्र त्यति सुक्छ । एवम् रितले सबै समुद्रहरू त्यसरी नै सुकेछन् ऊ सात समुद्रपारि पुगिछ । पुग्दा रात परेकाले जङ्गली जनावरबाट बच्नको लागि ऊ अग्लो रुखमा चढिछ । त्यही दिन त्यही बाटोगरी उसका सात दाइहरू विदेशबाट फर्कदा रात परेकाले त्यही रूखमुनि खाना पकाई खाएर त्यहीं सुत्ने विचार

गरेछन् । खाना पाकेपछि जेठो दाइले सात भाग लगाउँदा आठ भाग बनेछ । माइलाले पनि सात भाग लगाउँदा आठै भाग बनेछ । उनीहरू छक्क परेछन् । एवम् रितले कान्छोसम्म सबैले खाना सात भाग लगाए पनि आठै भाग बन्दोरहेछ । सात भाग सात भाइले लिएछन् र एकभाग पन्छाएर राखेछन् । खानेबेलामा कान्छो दाइको भातको भागमा दुई थोपा आँशु माथिबाट भरेछ । उसले आफ्नी बहिनीको आँशु चिनेछ र दाइहरूलाई पनि यो त हाम्रै बैनीको आँशु हो भनेर भनेछ । दाइहरूले पनि आफ्नी बहिनको आँशु चिनेछन् र लाइट बालेर रुखतिर हेर्दा त रुखको टुप्पोमा आफ्नी बहिनी रुँदै बसेको देखेछन् । दाइहरूले लामो डोरी रुखमा फालेर रुखको हाँगामा डोरी बाँध्न लगाएर बैनीलाई तल झर्न भनेछन् । बैनी डोरीमा समात्तै रुखबाट तल झरेछ । तल झरेपछि सातै दाइहरूलाई घ्याप् हालेर बैनी बेसरी रोइछ । दाइहरूले बैनीलाई यो सब कसरी भयो भनेर सोधेपछि बहिनीले आफ्नो सबै कथा दाइहरूलाई सुनाइछ । अनि दाइहरू र बैनी सात समुद्र तर्दै घरतर्फ लागेछन् । घर पुग्ने बेलामा दाइहरूले बैनीलाई आफूले ल्याएको बाकसमा हालेर बोकी घर पुगेछन् ।

घरमा पुग्नासाथ दाइहरूले आफ्ना श्रीमतीहरूलाई बैनी खोज भनेर सोधेछन् । भाउजूहरूले “अधिसम्म यहीं खेलिरहनु भएको थियो अहिल्यै कता जानुभएछ । ए नानी ! नानी !” भनेर मायालु पाराले बोलाएभैं गरेर बोलाएछन् । कान्छी भाउजू भने आँगनको डिलमा टुकुक्क बसेर रोइरहेकी थिई । आफ्नो श्रीमतीहरूको करतुत राम्ररी थाहा पाएपछि दाइहरूले बाकसभित्र राखेकी आफ्नी बहिनीलाई बाहिर निकाल्दा भाउजूहरू दङ्ग परेछन् र कालानीला भएछन् ।

आफ्नी बहिनीलाई त्यसरी दुःख दिएकोमा कान्छाकी श्रीमती बाहेक सबैले आफ्ना श्रीमतीलाई घरबाट निकालिदिएछन् र अन्तमा बहिनीको एउटा राम्रो केटासँग बिहे गरेर घर पठाइदिएछन् ।

सुन्नेलाई सुनको माला
 आइजाला ।

कथावस्तु

सातदाजुभाइकी एउटी मात्र बहिनीलाई दाजुहरू विदेश गएको मौका पारेर भाउजूहरूले नन्दलाई दुःख दिएको मार्मिक कथावस्तु छ । आफ्नी एकमात्र बहिनीलाई हेला नगर्ने निर्देशन दिएर दाजुहरू विदेश गएको कथाको आरम्भभाग हो । भाउजूहरूले नन्दलाई असम्भव कामहरू गर्नलाई दुःख दिएको र मार्ने प्रयास गरेको मध्यभाग हो भने रुदै घर छाडेर बाहिर निस्केकी बहिनीसँग दाइहरूको भेट भएको र घरमा आई आफ्ना श्रीमतीहरूलाई घरबाट निकालेर बहिनीको विवाह गरिदिएको कथाको अन्त्य भाग हो । कथा संयोगान्त कथाको रूपमा चिनिएको छ । कथा सामाजिक पद्धतिको भएकाले सामाजिक व्यवहारप्रति आस्थावान हुनपर्ने देखिएको छ । समष्टिमा कथा सुगठित र बोधगभ्य छ ।

पात्र:

सर्प, बाघ, गोरु समुद्र मानवेतर पात्रहरू हुन् । सात दाजुभाई, सातवटा श्रीमतीहरू र बहिनी भने मानवीय पात्र हुन् । यस कथामा मानवेतर पात्रहरूले मानवीय पात्रलाई अन्तिम क्षणसम्म निरन्तर सहयोग गरी बाँच्ने साहस प्रदान गरेका छन् । सर्प, बाघका बच्चाहरू र गोरुले समस्यामा साथ दिएर नयाँ जीवन नै प्रदान गरेको अभिप्राय कथामा देखिन्छ ।

परिवेश

समुद्र, जङ्गल, विदेश आदिको सेरोफेरोमा कथा फन्फनि फन्को मारेको छ । विशाल समुद्रले पनि नन्दको काम सफल तुल्याउन आफू सुकिदिएको छ । मानवेतर पात्रहरूले विभिन्न समय र स्थानमा अनाथ र असहाय बनेकी बहिनीलाई सघाएर आत्मबल बढाउने प्रेरणा दिएका छन् । देशबाट सुरुभएको कथा विदेशसम्म पुगेर फेरि देशमा नै आएर समाप्त भएको परिवेश देखाउन खोजिएको छ ।

उद्देश्य

मानवेतर पात्रहरूले त मानवहरूलाई सङ्कट परेको बेलामा साथ दिन्छन् भने मानवले मानवलाई त मानवीय नाताले सहयोग गरी जस्तो सुकै अप्ठ्यारो र विषम परिस्थिति आई परे पनि सहयोग गर्न पछि पर्नुहुँदैन र आफ्नो परिवारका सदस्यहरू तथा कुनै पनि असहायहरूलाई परेको बेलामा साथ दिन पछि पर्नु हुँदैन त्यो मानिसको मानवीय कर्तव्य र धर्म पनि होइन भन्ने कुरा कथामा सङ्केत गर्न खोजिएको छ ।

नराम्रो काम गर्ने र पापी स्वभावका मानिसलाई समाजबाटै बहिष्कार र निकाला गर्नुपर्छ भन्ने शिक्षा प्रदान गराउने उद्देश्यले कथा भनिएको छ ।

भाषाशैली:

सर्प, बाघका बच्चाहरू, गोरु आदिले मानवीय भाषामा बोलेर अनाथ बहिनीलाई हरेक सङ्कट र व्यवधानबाट मुक्ति दिलाउने काम गरेका छन् । बाघ, गोरु र सर्पले भाषाको माध्यमबाट केही भनेर बहिनीलाई सघाएका छन् भने समुद्रले अमूर्त रूपमा र अप्रत्यक्ष रूपले सहयोग पुऱ्याएको छ । भाषाशैली सरल र ग्रामीण परिवेशमा आधारित रहेको छ । जनावरहरूले मानिसहरूले जस्तै भाषा व्यक्त गरेको र त्यसबाट मानिसलाई ठूलो शिक्षा मिलेको छ । अलौकिक पात्रहरू बिना लौकिक पात्रहरूको चयनले पनि कथा शिक्षाप्रद र प्रेरणादायी बन्न पुगेको छ । बैनी, थुप्राइच, आइच, राँड, घ्याप् हाल्नुजस्ता शब्दको प्रयोगले कथाको महत्त्व अझै बढेको छ । कथाको शैली वर्णात्मक रहेको छ ।

३.६.२ निष्कर्ष

“टुहुरी बहिनी” लोककथाले नेपाली समाजमा भाउजूहरूले नन्दलाई गर्ने अमानवीय व्यवहार छर्लङ्ग पार्ने काम गरेको छ । जनावरहरूमा जत्तिको दया, माया र सहयोगको भावना पनि मानव जातिमा नभएको देखाइएको छ । बाघका छावाहरूले

सानी बालिकाको रक्षार्थ आफ्नी आमासँग भुठ बोलेको र उसलाई खाल्डो खनेर लुकाएर राखेको मार्मिक तथा हृदयविदारक कथावस्तु समेटिएको छ । सुरुमा कथाले वियोगान्तको बाटो समाते पनि अन्त्यमा गएर भने संयोगान्त बनेर मानव मनलाई शान्त बनाउने प्रयास कथाले गरेको छ ।

३.७ कर्मको फल

३.७.१ कथा

एकादेशमा एउटा राजा थिए । उनका पाँच जना छोरीहरू थिए । एकदिनको कुरा हो, राजाले आफ्ना छोरीलाई तिमीहरू कसको कर्ममा खान्छौं भनी प्रश्न सोधेछन् । पाँचवटा छोरीहरूमध्ये क्रमशः जेठी, माईली, साहिँली र काइँलीले हामी त तपाइँको कर्ममा खान्छौं भनी उत्तर दिएछन् तर कान्छी छोरीले भने म त आफ्नै कर्ममा खान्छु भनी उत्तर दिइछ । त्यसपछि बाबुले (राजा) जेठीदेखि काइँली छोरीसम्मको विवाह धनी देशका धनी राजाका छोराहरूसँग गरिदिएछन् र कान्छी छोरीको विवाह भने उसले म आफ्नो कर्ममा खान्छु भनेकोले खोलाको किनारामा बस्ने एकजना कोय्यासँग गरिदिएछन् । त्यो कोय्या पनि सुरुमा राजा नै रहेछ पछि कोर आएकोले प्रजाहरूले दरबारबाट निकालेर त्यहाँ ल्याएर राखिदिएका रहेछन् र उसको दरबारमा साँचो लगाएर बन्द गरिदिएका रहेछन् ।

आफ्नो लोग्ने बूढो र कोय्या भए पनि कान्छी छोरीले असाध्यै माया गर्थी र स्याहारसुसार गर्थी । लोग्नेले पनि उनलाई बूढी नभनेर नानी भनेर बोलाउने गर्थे । आफ्नी श्रीमतीले दिनै पिच्छे स्याहार गर्न थालेकोले उसको कोर पनि केही कम हुँदै जान थाल्यो ।

एकदिन लोग्नेले आफ्नी श्रीमतीलाई बोलाएर आफ्नो सबै वृतान्त सुनाएछ । उसले आफ्ना सातवटा दरबार भएको र रोग लागेपछि प्रजाहरूले निकालेर यहाँ राखेको मार्मिक कथा सुनाएछ । अनि आफ्नी श्रीमतीलाई भनेछ “नानी, फलानो ठाउँमा

भएको मेरो दरबारमा गएर सफा गरेर आऊ ।” बूढाले त्यसो भनेपछि उसकी श्रीमती लोग्नेको आदेश अनुसार हिँडेर आफ्नो दरबार भएको ठाउँमा सोध्दै सोध्दै पुगिन्छ । त्यहाँ भित्र पसेर हेर्दा त दरबार पूरै माकुराको जालोले ढाकिएको र फोहोरले भरिएको रहेछ । उसले सबै माकुराको जालो कुचोले बढारेर फाली र फोहोर पनि बढारेर सफा गरी र बेलुका आफ्नो बस्ने ठाउँतिर पर्की । बेलुका फर्केर आउँदा बिहान सम्म उठ्न बस्न नसक्ने आफ्नो लोग्ने उठेर बसेको देख्दा ऊ छक्क परिन्छ । भोलिपल्ट पनि बूढाले नानी आज गएर पोतपात गरेर आऊ भनेछ । हिजो जस्तै ऊ आफ्नो दरबारमा गएर पोतपात गरेर फर्कदा आफ्नो लोग्ने नदीको किनारमा पानी खान गएको देख्दा असाध्यै खुसी भइन्छ ।

उता कान्छी छोरीको बाबुले आफ्नो दरबारमा ठूलो भोज लगाएछन् । त्यहाँ आउने जो कसैलाई पनि उसले भनेअनुसार दिएर पठाउनु भन्ने आदेश दिएछन् । एकदिन राजाकी कान्छी छोरी पनि बाबुको दरबारमा केही माग्न भनी गइन्छ र ठिङ्गा ढोकामा उभिइन्छ । ढोकेले तपाईंलाई के चाहियो भनेर सोध्दा चुपचाप लागेर बसिन्छ । अन्त्यमा राजाकी जेठी छोरीलाई बोलाइदिनु भनेर भनिन्छ । ढोकेले गएर राजासँग विन्ति चढाएछ र राजाले आफ्नी जेठी छोरीलाई बोलाएर बाहिर जाने आदेश दिएछन् । ढोकामा उभिएर बसेकी आफ्नी बहिनीसँग दिदीले सोधिन्छन्, “तिमीलाई के चाहियो भन ।” त्यसो भनेपछि कान्छी बहिनीले भनिन्छ, “म केही माग्न आएको पनि होइन । बाबुको सम्पत्ति पनि चाहिँदैन तर फलानो दिन बाबुको दरबारभरिको बत्ती निभाइदिनु र देशभरिकै बत्ती निभाउनु भनि दिए पुग्छ ।” जेठी छोरीले आफ्नो बाबुसँग बहिनीले भनेको सबै कुरा बताइदिई । त्यसै अनुरूप बाबुले पनि छोरीले भनेनुसारकै दिनमा बत्ती निभाइदिए र देशभरि नै बत्ती निभेर अन्धकार भयो । उता त्यही दिन कान्छी छोरीको दरबारमा बत्ती झलमल्ल बल्यो । त्यो दरबार स्वर्ग भैं झलमल्ल भएको देखेर राजा, राजाका छोरीहरू सबै छक्क परे ।

त्यही दिन कोर लागेको कान्छी छोरीको लोग्ने पूर्णरूपले निको भएछ र बूढाबूढी दुवै मिलेर आफ्नो झलमल्ल भएको दरबारमा गएछन् ।

उता त्यसै दिनदेखि कान्छी छोरीका बाऊ (राजा), उसका चारजना दिदीहरू क्रमशः गरिब बन्दै गएछन् भने कान्छी छोरी र उसको लोग्ने धनी बन्दै गएछन् । धेरै समय पछि आफ्नो बाबुको कर्ममा खान्छौं भन्ने छोरीहरू र कोच्यासँग विहा गरिदिने उसका बाबु भिकारी भएछन् र आफ्नै कर्ममा बाँच्छु भन्ने कान्छी छोरी धनी बन्दै गइछ र उसको लोग्ने पनि बलियो र निरोगी अनि राम्रो बन्दै गएछ । अनि त्यस देशका सबै प्रजाहरूले उनीहरूलाई नै राजा र रानी मान्न थालेछन् ।

सुन्नेलाई सुनको माला
..... ।

कथावस्तु

प्रस्तुत कथा सामाजिक स्रोतबाट लिइएको हो । यसमा आफ्नो पौरखमा बाँच्नेले मात्र जीवनमा सुख पाउने कुरालाई कथात्मक रूप दिइएको छ । राजाले चारवटा छोरीको विवाह राजकुमारहरूसँग गरिदिएको र कान्छी छोरीको विवाह कोर आएको व्यक्तिसँग गरिदिएको घटना आरम्भभाग हो । कान्छीको बूढाले आफ्नो ठूलो दरबार भएको र त्यो दरबार सफा गर्न लगाएकाले गएर सफा गरी दरबार झलमल्ल बनाएको कथाको मध्यभाग हो भने धनी राजकुमारहरूसँग विवाह गर्ने छोरीहरू कंगाल बन्दैगएको र कोच्यासँग विवाह गर्ने कान्छीलाई प्रजाहरूले रानी मानेको घटना अन्त्यभागमा छ । कथा सुगठित छ । यो संयोगान्त कथाको रूपमा रहेको छ । यस कथाको संरचना सरल र बोधगम्य छ ।

पात्र

“कर्मको फल” कथामा सबै पात्रहरू मानवीय छन् । राजारानी, छोरीहरू, ज्वाइँहरू, कोर आउने व्यक्ति साथै अदृश्य रूपमा रहेका अन्य मानिसहरू कथका

पात्रहरू रहका छन् । कथाका धेरै पात्रहरू धन, आडम्बर, महत्त्वकांक्षाले भरिएका छन् भने कान्छी छोरी र उसको लोग्ने दयनीय पात्रहरू हुन । आफ्नै कर्ममा आफ्नै पौरखमा बाँच्न चाहने कान्छी छोरी ज्यूँदी पात्रको रूपमा यस कथामा देखिएकी छे ।

परिवेश

लौकिक परिवेशमा रचिएको “कर्मको फल” कथा आफ्नै देशको सेरोफेरोमा घेरो मारेको छ । दरबार, खोला आदि पृथ्वीका अङ्गहरूमा कथा केन्द्रित रहेको छ ।

उद्देश्य

“कर्मको फल” कथामा अर्काको भरमा र अर्काको सम्पत्तिमा बाँच्नेहरूको जीवन केही समय सुखमय र आनन्दमय भए पनि अन्त्यमा गएर वियोग हुने गरेको देखाउन खोजिएको छ । कर्मको फल नै मीठो हुन्छ । कर्म गर्नबाट पछि हट्नेहरूले जीवनमा ठूलो सास्ती भोग्नु पर्छ भन्ने प्रेरणा कथाले दिएको छ । लोग्नेस्वास्ती बीचको सम्बन्ध प्रगाढ हुनुपर्ने, कसैलाई हेलाँ गर्न नहुने कटुसत्य कथामा देखाइएको छ । रोगीहरूको सेवामा जुट्नु पर्छ उनीहरूलाई घृणा होइन माया र साहस दिएमा रोग निको हुन्छ । ठूलाबडाहरू आफ्नो सम्पत्तिको फूर्ति देखाउन समय-समयमा ठूला-ठूला भोजभतेर लगाउने र अनावश्यक रूपमा फजुल खर्च गरी जीवन बर्बाद गर्छन भन्ने उद्देश्यलाई कथाले राम्ररी पुष्टि पारेको छ ।

भाषाशैली

दुर्गम ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने स्थानीय बासिन्दाहरूले बोल्ने सरल भाषाको प्रयोग कथामा भएको छ । कोच्या, बाऊ, भिकारी जस्ता शब्दको प्रयोगले पनि कथा ग्रामीण क्षेत्रका अशिक्षित व्यक्तिहरूले बोल्ने भाषा पुष्टि हुन आउँछ । सरल भाषाशैलीमा कथिएको कथा भएकाले जो सुकैले पनि सजिलैसँग बुझ्न सक्ने खालको कथा छ । यो कथाको रचना वर्णात्मक शैलीमा छ ।

३.७.२ निष्कर्ष

“कर्मको फल” कथाले मानिसलाई पौरख र कर्तव्य पथमा अधि बढ्न सिकाएको छ । पौरखीहरूको जीवन सुखमय र स्वर्गीय हुन्छ भन्ने अल्टी एवम् आडम्बरमा विश्वास राख्नेहरूले कालान्तरमा दुःख पाएर बाँच्नु पर्ने यथार्थलाई कथामा देखाइएको छ । आफ्नो जीवनसंगीको सुख र कल्याणको लागि अहोरात्र खट्नु पर्ने सल्लाह दिदै मानवले मानव जातिमाथि मानवीयताको भाव प्रस्तुत पार्नुपर्ने यथार्थलाई कथाले प्रतिबिम्बित गरेको छ । धनभन्दा मन वा असल व्यवहार नै ठूलो हुन्छ त्यसैले कर्तव्यपथमा लागिनपरेसम्म गन्तव्यमा पुग्न सकिन्न ।

३.८ खन्चुवा ज्वाइँ

३.८.१ कथा

एकादेशमा एउटा असाध्यै डरछेरुवा र मूर्ख ज्वाइँ रहेछ । एकदिन उसलाई ससुराली जान मन लागेछ । ससुराली गए पछि सासूससुराले उसलाई निकै मान गरेछन् अनि ऊ मख्ख परेछ । मीठो मसिनो खान पाइने भो भनेर दङ्ग परेर खाना पखिन थालेछ । बेलुका खाना खाने बेला भएपछि त सासूले उसिनेको पिंडालुको डल्ला ल्याएर टकार्दिछन् । मीठो मसिनो खाने उसको सपना सबै तुहिएछ । उसिनेको पिंडालु खाएर व्यर्थै ससुराली आएको भनी मनमनै सोचेछ । घरै पिंडालु बनै पिंडालु ससुराली जाँदा बाह्र हाते पिंडालु भन्दै बल्लतल्ल निदाएछ । राति ज्वाइँलाई तिर्खा लाग्ला भनेर सासूले एक घँटो पानी कोठामा राखिदेकी रैछिन् । राति उसलाई निद्रा लागेछ र पानी खोज्दा घँटामा फेला पारेर सबै पानी सिनितै पारेर खाएछ । त्यसपछि उसलाई पेटमा दुख्न थालेछ । आकाश कराएभैं पेट कराउन थालेछ । केही समयपछि पखाला लागेछ । ज्वाइँ डरछेरुवा भएकाले बाहिर दिसा बस्न जान डराएछ । के गरौं के गरौं कहाँ दिसा गरौं भन्दा भन्दै त दुई थोपा पखाला उसको कछाडभित्रको लगौटीमा चुहिएछ । केही भाँडा नपाएपछि उसले अन्त्यमा पानी राखिएको घँटोमा मिलाई मिलाई दिसा गरेछ ।

घैटो पनि ड्याम्मै भरिएको छ । बिहान उज्यालो हुनु अगावै सासूले चाल पाउलिन भन्ने डरले ज्वाइँ पखालाले ठ्याम्मै भरिएको घैटो बोकेर फ्याँक्न भनी काँधमा बोकेर बाटातिर जान लाग्दा सासूले, “पख पख ज्वाइँ साप, ज्वाइँ भएर पनि पानी लिन पँधेरोमा जान हुन्छ, घैटो त्यहीं राख्नु म जान्छु पानी लिन” भनिन्छन् । ज्वाइँ अब सासूले थाहा पाउने भइन्, बित्यास पर्ने भो भनी हतार हतार गरी दौड्न लाग्दा खुट्टामा ठेस लागेछ र लडेछ । घैटो फुटेर पखाला पनि बाटैभरी भएछ । बाटो गनाएर हिंडी नसक्नु भएछ । सासूले पनि ज्वाइँ घैटो बोकेर बाटोतिर लाग्नुको कारण बल्ल बुझिन्छन् । ज्वाइँ लाजले भुत्कुक्क भएर घरतिर फर्केछ ।

सुन्नेलाईमुखमा आइजाला ।

कथावस्तु

यो कथा सामाजिक स्रोतबाट लिइएको हो । यसमा खानेबेलामा विचार नपुऱ्याए ठूलो बेइजेत सहनुपर्ने घटनालाई कथात्मक रूप दिइएको छ । ससुराली गएको ज्वाइँलाई गरेको सम्मान कथाको आरम्भभाग हो भने धेरै खानेकुरा खाएपछि पखाला लागेर घैटोमा दिसागरेको घटना मध्यभाग हो । घैटो फुटेर दिसा बाटैभरी भएपछि लाजले ज्वाइँ घर फर्केको घटना अन्त्यभाग हो । कथा वियोगान्त देखिएको छ । कथा सुगठित रहेको देखिएको छ ।

पात्र

कथामा मानवीय पात्रको मात्र छनोट गरिएको छ । ज्वाइँ र सासूससुरा गरी जम्मा तीन जना पात्रहरू कथामा राखिएका छन् । ज्वाइँ कथामा प्रमुख पात्र वा चरित्र हो भने सासूससुरा गौण पात्र हुन् । ज्वाइँ असाध्य डरछेरुवा र मूर्ख स्वभाव भएको पात्र हो र खानमा लोभ गर्ने पात्र पनि हो । यस कथामा मानवेतर पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छैन ।

परिवेश

कथा लौकिक परिवेशमा रचिएको छ । पात्र र स्थान दुवै लौकिक छन् । ज्वाइँ घरबाट ससुराली जानु फेरि ससुरालीबाट घर फर्कनुसम्मको परिवेश कथामा छ । कथा असाध्यै छोटो छ ।

उद्देश्य

ससुरालीमा गएका ज्वाइँलाई नेपाली परम्पराअनुसार सम्मान गर्ने प्रचलन छ । घरमा आएका जोसुकै पाहुनालाई पनि घरमा जे छ त्यही खान दिने परम्परा छ । खान पाएँ भन्दैमा आँखा चिम्लेर खायो भने त्यसले पक्कै शरीरलाई विरामी बनाउँछ । लोग्नेमान्छे भएर कायर वा डरछेरुवा हुनुहुँदैन । त्यसले आफैँलाई नोक्सान बनाउँछ भन्ने उद्देश्य कथाले राखेको छ ।

भाषाशैली

ग्रामीण परिवेशमा ग्रामीण स्तरको सामान्य भाषा प्रयोग गरी कथा कथिएको छ । यसमा सासूले ज्वाइँलाई भनेका भाषाशैली ग्रामीण पाराकै छ । ‘पख ज्वाइँ साप, पानी लिन म आफैँ जान्छु’ भन्ने भाषाशैलीले ग्रामीण परिवेश र गाउँमा बस्ने अशिक्षित मानिसको बोलिचालीलाई प्रतिनिधित्व गरेको छ । त्यस्तै ड्याम्म, ठ्याम्म, घरै पिंडालु बनै पिंडालु.....बाह्र हातको पिंडालु” जस्तो शब्द र भाषाशैलीले कथालाई रोचक र गहकिलो बनाएको छ । यो कथाको रचना वर्णनात्मक शैलीमा गरिएको छ ।

३.८.२ निष्कर्ष

“खन्चुवा ज्वाइँ” लोककथामा प्रमुख पात्रको रूपमा रहेको ज्वाइँ मूर्ख र खन्चुवा थियो । उसकै चरित्र र कार्य व्यापारमा कथा सीमित छ । कथाअनुसार नेपाली जीवनमा ससुराली आएका ज्वाइँलाई सक्दो सम्मान गर्ने परम्परा देखाइएको छ ।

अभागीलाई जता गए पनि सुख र सन्तोष हुँदैन भन्ने देखाइएको छ । ग्रामीण क्षेत्रका मानिसहरूले त्यसबेला दिसापिसाब गर्नको लागि चर्पी नबनाएकोले घरमा आएको ज्वाइँले त्यत्रो सास्ती र बेइज्जत भेल्लु पऱ्यो । नराम्रो काम गरेपछि लाज र सरम हुनु स्वभाविक नै हो भन्ने कथाले निष्कर्ष निकालेको छ ।

३.९ दुई मीतको कथा

३.९.१ कथा

एकादेशमा एउटा गरिब केटो रहेछ । कामको खोजिमा ऊ टहलिदै हिंड्दा एकजना धनी केटासँग भेट भएछ । दुवै जनाले चिनापर्ची गरेछन् र मितेरी साइने बाँधेछन् । धनी मितले आज मेरो घर जाऊँ भनेछ, र गरिब मित पनि उसको घर गएछ । घरमा ५०-६० जनाको परिवार रहेछ । घर पनि ठूलो बार्दली निकालेको रैछ । गाई, भैंसी, बाखा, कुखुरा टन्न पालेका रहेछन् । गरिब मित ती सबै कुरा देखेर भित्र-भित्रै असाध्यै लोभिएछ ।

बेलुका खाना खाने बेला भएपछि मितिनी आमाले मित छोरालाई टन्न चौरासी व्यञ्जन खुवाइछन् । ऊ पनि मीठो मान्दै खान थालेछ । भोलि बिहान उभ्यालो भएपछि गरिब मित आफ्नो बाटो लाग्न खोजेछ, र मित साथै सबै परिवारसँग विदावादी भई आफ्नो मितलाई कुनै दिन आफ्नो घर आउने निम्ता दिएछ । मित कुनै पनि दिन आउन सक्ने हुनाले ऊ कतै नगई फेरि फर्किएर आफ्नै घरतिर लागेछ ।

एकदिनको कुरा हो, धनी मित आफ्ने मितको निम्तालाई स्वीकारेर गरिब मितकहाँ पुगेछ । मित आएकोले मितमितिनी दुवै असाध्यै खुसी भएछन् र पिंडीमा गुन्द्री ओच्छ्याएर बस्न लगाएछन् । गरिब भएकाले घरमा ओढ्नेओच्छ्याउने, खानेकुरा केही पनि थिएन त्यसैले साँभ्र परेपछि मितहरू गफ गरेको मौका छोपेर गरिब मितकी बूढीले गाउँघरमा गएर ओढ्ने ओच्छ्याउने सामानहरू पछ्यौराले छोपेर लुकाएर

ल्याईछ । कपडाको समस्या त ट्यो तर फेरि खानेकुरा केही छैन । मितिनीले एकलै मनमनै सोचिछ र बुद्धि निकालिछ ।

घर नजिकैको पाखोबारीमा घैया रोपेको थियो । घैया पूरै पाकेको त थिएन तै पनि गएर घैयाका बालाहरू रुएर ४-५ मुट्टी चामल बनाइछ र त्यसलाई मजाले पिनेर धुलो बनाएर दूधले मिचेर छानी खीर पकाइछ । खीर तयार भएपछि मितिनीले बाहिर गफ गरेर बसेका मितहरूलाई खाना खान बोलाइछ । मितिनीले सिलोटको थालमा टन्न खीर सिलोटकै बटुकोमा गुन्द्रुकको अचार टकारिछ । खीर खाएपछि मितलाई असाध्यै मीठो लागेछ । धनी भए पनि कहिल्यै त्यति मीठो खीर र गुन्द्रुकको अचार खान नपाएको मित मीठो मानी मानी खीर पेटभरी खाएछ ।

भोलिपल्ट बिदा भएर धनी मित आफ्नो घरतिर लागेछ । आफू साहू भए पनि त्यति मीठो कहिल्यै खान नपाएको सम्भ्रदै घरका परिवारलाई मनमनै गाली गर्दै ऊ घर पुगेछ । घर पुग्दा पनि मितको घरको खीरको स्वाद उसको जिब्रोमै भुन्डेछ । घर पुगेपछि सबैलाई भेला पारेर उसले सातो खाएछ । त्यति धेरै गाईभैसी पालेर पनि कहिल्यै आफूलाई मीठो खीर नखाएको भन्दै परिवारका मान्छेलाई बाँदर र असभ्य भन्दै गाली गरेछ । घरका परिवार पनि उसको कुरा सुनेर दङ्ग परेछन् । आफूहरू धनी भएर पनि एउटा गरिब मान्छेले जस्तै खानेकुरा बनाएर खान र खुवाउन नजानेको भन्दै असभ्य भएको स्वीकारेछन् ।

सुन्नेलाई सुनको माला

..... यो कथा बैकुण्ठ जाला

.....मुखमा आइहाल्ला ।

कथावस्तु

प्रस्तुत कथा सामाजिक स्रोतबाट लिइएको हो । यसमा मितको सुमधुर र गाढा सम्बन्धको घटनालाई कथात्मक रूप दिएको छ । गरिब केटाले मित लगाएको धनी

केटाको घरमा पुगेपछि मितको घरको चकचकि देखेर दङ्ग परेको कथावस्तु आरम्भभागमा छ । धनी मितले गरिव मितको घरमा गएर खाएको खिर आफ्नो घरको खानाभन्दा धेरै मीठो भएको कथाको मध्यभाग हो भने घरमा गएर घरका परिवारहरूलाई खाना बनाउन नजान्ने भन्दै गालीगरेको कथाको अन्त्यभाग हो । कथा संयोगान्त देखिएको छ । यसमा सामाजिक प्रवृत्ति देखिएकाले आपसिसम्बन्धको गाँठो कसिलो हुनपर्ने देखिएको छ । यस कथाको संरचना सरल र बोधगम्य छ ।

पात्र

मानवीय पात्रहरू धनी मित र उसका घर परिवारहरू, गरिव मित र उसकी श्रीमती र अमानवीय पात्रमा अदृश्य रूपमा कुखुरा, बाखा र गाइभैसीहरू राखिएको छ । अमानवीय पात्रको कथामा कुनै भूमिका छैन भने मानवीय पात्रहरूको भूमिका महत्पूर्ण देखिएको छ । मनमिलेर मितेरी साइनो गाँस्न पुगेका दुई मितहरूको सम्बन्ध र व्यवहार असाध्यै अनुकरणीय खालको देखिन्छ ।

परिवेश

स्वर्ग, मर्त्य, आकाश कुनै पनि अलौकिक परिवेशमा कथा प्रवेश गरेको छैन । लौकिक परिवेशमा मात्र कथा सीमित रहेको छ । कुनै बाटोमा दुई मितको भेट भएको र पालैपालो आ-आफ्नो घरमा मितहरूले लिएर गएको परिवेशलाई कथाले समेटेको छ । कथाले सानो परिवेशलाई मात्र समेटेको छ ।

उद्देश्य

धनी मानिसहरूसँग प्रशस्त जग्गाजमिन, गाईवस्तु, हुने तर गरिवहरूसँग केही नहुने यथार्थ चित्र यहाँ उतारिएको छ । धनी धनको मात्र धनी हुने तर गरिव मनको पनि धनी हुन्छ, र धनी मानिसहरूसँग प्रशस्त सम्पत्ति भए पनि खाने लगाउने कुरामा दुःखकाटेको विषयवस्तु यहाँ प्रस्तुत छ । कृष्ण र सुदामाको चोखो प्रेम र साइनो जस्तै

यो कथाले पनि दुई मितको बीचको सम्बन्ध त्यस्तै चोखो, पवित्र र महान देखाइएको छ ।

भाषाशैली

कथाको भाषाशैली सरर बगेको छ । गरिव मितले आफ्नो मितलाई असाध्य प्रेमात्मक भावनाले घर बोलाएर खानदिएको छ । उता धनी मितले आफ्नो घर गएर घरका परिवारका सदस्यहरूलाई रुखो र रिसाएको पारामा गाली गरेको छ । असभ्य, बाँदर जस्ता भाषाशैलीको प्रयोग गरी धनी मानिसहरूमा सभ्यताको व्यवहार कम हुने प्रसङ्ग कथामा कोट्याइएको छ । यो कथाको शैली वर्णात्मक रहेको छ ।

३.९.२ निष्कर्ष

मानिस गरिव हुँदा उसको व्यवहार सानो हुँदैन । गरिवहरूको अनुशासन, सभ्यता र व्यवहार ठूलावडाकोभन्दा पनि उच्च हुन्छ । आफ्नो मित्रहरूको बीचमा कसिलो सम्बन्ध हुनपर्छ । जसरी भगवान कृष्णकोमा जाँदा गरिव सुदामाले कनिका लिएर गएका थिए र कृष्ण भगवानले त्यो कनिका असाध्यै मीठो मानेर खाएका थिए त्यस्तै सम्बन्ध र व्यवहार सबैमा हुनपर्छ । अनि आफ्नो घरमा आउने पाहुनाको स्वागत खुला हृदयले गर्नुपर्छ भन्नु नै कथाको निष्कर्ष हो ।

३.१० टुहुराको दिन यसरी फर्कियो

३.१०.१ कथा

उहिल्यैको कुरा हो बाबु-आमा मरेपछि एउटा बच्चा टुहुरो भएछ र साह्रै दुःख र सास्ती पाएछ । कामको खोजीमा चारैतिर डुल्दा पनि काम पाएनछ । एकदिनको कुरा हो, काम खोज्न निस्केको बेला एकजना ज्योतिष त्यहाँ आइपुगेछन् । ज्योतिषले सबै कुरा सोधेछन् र टुहुरो केटाले पनि सबै कुराको उत्तर दिएछ । उसको सबै कुरा सुनेपछि ज्योतिषलाई दया लागेछ र उसलाई सुख पाउने बाटो देखाइदिएछन् ।

ज्योतिषले केटालाई भनेछन्, “बाबु तिमि कतै जाँदा ‘ठेउवा’ दाहिने पारेर जानू अनि तिम्रो काम बन्छ ।” ज्योतिषले भने अनुसार ऊ जङ्गलमा, बाटोमा ठेउवा खोज्दै हिंड्दा बल्ल एउटा ठेउवा देखेछ, र छेक्दै छेक्दै ठेउवालाई आफ्नो दायाँतिर पारेर ऊ बाटो लागेछ । चर्को घाम लागेकोले शीतल तापन भनेर केटो चौतारीमा यसो के पल्टेको मात्र थियो उताबाट भ्याइँ बाजा बजाएर दुलाहा लिएर जन्ती आएछन् । दुलाहा सापे भएकाले दुलहीले नस्वीकार्ने डरले उनीहरूले केही समयकोलागि मात्र एउटा नक्कली दुलाहा खोजेका रहेछन् । त्यो केटालाई जन्तीले दुलाहा बनिदिने अनुरोध गरेछन् । केटो अक्क न पक्क परेर बसेछ । उनीहरूले आफ्नो सबै मर्म पोखेर केही समय मात्र दुलाहा बनिदिएमा ५००१- रूपयाँ दिने कुरा भनेछन् । त्यो बेलाको पाँचसय रूपैयाको महत्त्व चानचुने थिएन । त्यसैले ऊ दुलाहा बन्न राजी भएछ । नक्कली दुलाहालाई डोलीमा राखेर सक्कली दुलाहालाई एक जनाले कन्नामा बोकेर दुलहीको घरतिर लगेछन् ।

स्वयंवर गरिसकेर खानासाना खाई जग्गेको काम गर्ने बेला भएछ । नक्कली दुलाहालाई जग्गेमा राखेर काम गर्दा सिन्दुर हाल्ने बेला भएछ, र उसले सिन्दुर पनि हालेछ ।

गोडाको पानी खानी बेला भएपछि नक्कली दुलाहाको गोडाको पानी खानेकुरा भएन । नक्कली दुलाहालाई पर जान लगाएर सापे सक्कली दुलाहालाई जग्गेमा ल्याएर राखेछन् । दुलहीले राम्ररी आँखा गाडेर हेर्दा यो त पहिलेको दुलाहा होइन भन्ने चाल पाएर पहिलेको सिन्दुर हाल्ने दुलाहासँग नै विवाह गर्ने प्रतिज्ञा गरिछ । दुलहीले नै सापे दुलाहालाई नमान्ने भनेपछि कसको के लाग्यो र ? आखिरमा जन्तीहरू बिना दुलही त्यही सापेलाई डोलीमा बोकेर लाजले भुत्तुक्क हुँदै घरतिर लागेछन् ।

उता आफूले सुन्दरी श्रीमती पाएकोमा, धनी ससुराली र थुप्रै दाइजो पाएकोमा टुहुरो केटो असाध्यै खुसी भएछ । ज्योतिषले भनेकोकुरा साँचो रहेछ, भन्दै ज्योतिषीलाई मनमनै धन्यवाद दिएछ । केही दिन ससुरालीमा बसेर श्रीमतीसाग आफ्नै घर जाने

कुरा राख्दा सासूससुराले आफ्नो छोरा नभएको, यही एउटी छोरी भएको र यही छोरी पनि घर गएपछि आफूहरू एकलो हुने भएकाले ज्वाइँलाई आफ्नै घर बस्न अनुरोध गरेछन् । ज्वाइँ पनि धनी ससुरालीमा बस्न पाउँदा मख्ख परेछ । केही समय पछि सासूससुरा दुवै मरेछन् । अनि ससुरालीको त्यो अपार सम्पत्तिको मालिक भएर बस्नपाउँदा त ऊ भन् खुसी भएछ । केही समय पछि त उनीहरूको एउटा छोरो पनि जन्मेछ । त्यसपछि त उनीहरू भन् खुशी भएछन् र आनन्द मानेर दिन काट्दै बस्न थालेछन् ।

सुन्नेलाई सुनको माला

यो कथा बैकुण्ठ जाला

.....मुखमा आइहाल्ला ।

कथावस्तु

साह्रै दुःख पाएको एउटा टुहुरो बच्चाले ज्योतिषिले भने अनुसार काम गरेर भविष्यमा सुख पाएको घटनालाई कथात्मक रूप दिइएको छ । कामको खोजमा हिडेको टुहुरो बच्चाको ज्योतिषिसँग भेट भएको कथाको आरम्भभाग हो । जन्तीहरूले नक्कली दुलाहा बनाएर डोलीमा चढाएर दुलहीकोमा पुऱ्याएको र सिन्दुर हालेको कथाको मध्यभाग हो भने दुलहीले अन्त्यमा उसैलाई दुलाहा रोजेको र दुलाहाको बाबुले पुग्दो दाइजो दिएर धनी भएको घटना कथाको अन्त्य भाग हो । कथा सुगठित रहेको छ । यो कथा संयोगान्त देखिएको छ । समष्टिमा कथा सुगठित, सरल र बोधगम्य रहेको छ ।

पात्र

कथामा मानवीय र मानवेतर पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छ । ठेउवा चरो मानवेतर पात्र हो भने ज्योतिषि, दुलाहा, टुहुरो केटो, दुलही जन्तीहरू अनि दुलहीका आमाबाबुहरू मानवीय पात्र हुन् । कथामा मानवेतर पात्र ठेउवा चरोलाई उभ्याएर

उसलाई दायँ पारेर हिडे साइत पर्ने देखाइएको छ । शारीरिक रूपले कमजोर भएकै कारणले पाइसकेको दुलही पनि गुमाउनु परेको छ । टुहुरो नै कथाको मूल पात्र हो भने बाँकी अन्य सबै पात्रहरू गौण वा सहायक पात्रका रूपमा देखिएका छन् ।

परिवेश

चौतारी, जडगल, घरबारी, जग्गे, घाम शीतल आदि परिवेश कथाका संबन्धित क्षेत्रहरू हुन् । लौकिक परिवेशमा कथिएको कथामा अलौकिक पात्र तथा स्थानको प्रयोग कतै पनि भएको पाइएको छैन ।

उद्देश्य

ज्योतिष परम्परालाई कथामा निरन्तरता दिइएको छ । ज्योतिषहरूलाई जीवनको बारेमा भविष्यवाणी गर्ने र सो कुरा जीवनमा मेल खाएको कथामा देखाइएको छ । विवाह गर्दा भुक्त्याउने परम्पराप्रति व्यङ्ग्य पनि छ । अपाङ्ग र शारीरिक रूपले कमजोरप्रति मानिसको दृष्टिकोण नकारात्मक हुने गरेको घटना पनि छ । त्यस्ताले जीवनभर जीवनसाथी नपाएर एकलै बस्नु परेको कथा छ । सम्पत्तिले मानिसलाई लोभ्याउँछ भन्ने उद्देश्य प्रदान गर्दै कथा कथिएको छ ।

भाषाशैली

पुरानो भाषाशैली छ । भ्याइँ बाजा भन्ने शब्दले पनि कथा पुरानो भएको सङ्केत गरेको छ । दुलहीपट्टिकाले दुलाहको गोडाको पानी खाने प्रचलन भएको, ज्वाइँ ससुरालीमा बसेको कथावस्तुले भाषाशैली ग्रामीण परिवेशको भएको झल्काएको छ । निकै सरल, सामान्य र स्थानीय भाषाशैलीको प्रयोग भएकाले कथा जटिल नभएर सामान्य र सरल बनेको छ । वर्णनात्मक शैलीमा कथा रचना गरिएको छ ।

३.१०.२ निष्कर्ष

धार्मिक परम्परामा विश्वास राख्ने समाज भएकाले त्यसमा विश्वास राख्ने र विश्वास पनि पूरा भएको यथार्थ छ । टुहुराको दिन पनि धैर्य गर्न सके एकचोटि अवश्य फर्कन्छ, आफ्नी श्रीमती सुन्दरी होस र आफ्नो श्रीमान् शारीरिक रूपले तन्दुरुस्त होस् भन्ने चिन्तन सबै श्रीमान् श्रीमतीहरूको भएको यथार्थ पनि देखाइएको छ । नेपाली समाजमा विद्यमान रहदै आएको छोरीलाई विवाह गरेर अर्काको घरमा पठाएर आफू एकलै बूढेसकालमा बाँच्नुपर्ने वाध्यतालाई कथाले उल्ट्याएर छोरी ज्वाइँ दुवैलाई आफ्नै घर राखी ज्वाइँलाई छोराको रूपमा लिएर आफ्नो सहारा बनाएको छ यस कथानुसार ।

३.११ छट्टू स्याल

३.११.१ कथा

धेरै पहिले कुनै गाउँमा दुई जना स्याल र मान्छेको भेट भएछ । स्याल मान्छे भन्दा धेरै बाठो रहेछ । मान्छेलाई भुक्क्याएर र मूर्ख बनाएर बसीबसी खाने दाऊ रचेर उसले मान्छेलाई भनेछ, “दाइ हाम्रो त मितेरी साइनो छ ।” मान्छेले पत्याउने कुरै भएन किनभने त्यो कुरा सत्य नै थिएन । स्याल बाठो भएकोले टुक्काहरू जोडेर मान्छेलाई हामी बाजेका पालादेखि नै मितेरी साइनो हौं । नपत्याए स्वर्गमा गएका हाम्रा बाजेहरूसँग सोध्न जाऔं भनेछ । मरेर स्वर्ग गइसकेका आफ्ना बाजेसँग भेट्न गए आफूलाई पनि बाजेले उतै राख्ने डरले मान्छेले सम्भे भैं गरेर “हो त नि हामी त मितेरी साइनो नै हौं” भनेर भनेछ ।

स्याल मनमनै खुसी भएर भन्न थालेछ “अब बल्ल थाहा पाउलास् । तँलाई म कसरी ठगीठगी खान्छु हेर्दै जा ।” स्यालले भनेछ दाइ अब हाम्रो मितेरी साइनो भएको कुरा तिमिले पनि सम्भ्यौ अब तिमि र मसँगै तिम्रो गोठमा मिलेर बस्नुपर्छ । मान्छेले नाइँ भन्नै सकेन किनकि ऊ असाध्यै सोभो थियो ।

मान्छेको गोठ पातालमा थियो । गोठमा उसले थुप्रै गाई र भैंसी पालेको थियो । विहान बेलुका गाईभैंसीको दूध टन्न दुहेर ठूलो ताउलोमा तताइन्थ्यो । मान्छे यताउति गएको मौका पारी धूर्त स्यालले दिनहुँ दूध खाइदिन्थ्यो र एउटा एउटा बहाना पारेर मान्छेलाई विश्वास दिलाउँथ्यो । दिनै पिच्छे, ताउलाको दूध सकिएको देखेर मान्छे पनि छक्क पर्थ्यो तर स्यालले गरेका छल उसलाई थाहै हुन्थेन ।

एक दिनको कुरा हो स्याल र मान्छे मिलेर सबै दूधको खीर पकाएछन् । मान्छे वस्तुलाई घाँसकाट्न गएको मौका पारेर सबै खीर स्यालले खाएछ र त्यही भाँडोमा दिसा गर्दछ । खीरैखीर खाएकोले स्यालको दिसा पनि खीर जस्तै सेतो आएछ । मान्छेले खीर दिसा छुट्याउनै सकेनछ । दुई वटा थालमा भरि हुने गरी खीर भनेर मान्छेले स्यालको दिसा पस्केछ र पहिला स्याललाई दिएछ । स्याल टुलुटुलु हेर्दै भित्रभित्र हाँसिरहेको थियो । स्यालले थाहा नपाए भैं गरेर भनेछ, “दाइ यो भाँडाको खीर कसैले खाएर भाँडोमा दिसा गरेजस्तो छ । यो त खीर होइन । नपत्याए सुँधेर हेर त यो त दिसा जस्तै गनाएको छ ।”

मान्छेले बल्ल स्यालको षडयन्त्र बुझ्यो । पहिला दूध खाने र अहिले पनि खीर खाएर भाँडामो दिसा गर्ने यै स्याल हो भन्ने कुरा बुझेपछि स्यालसँग मान्छेले ठूलो झगडा गर्‍यो । आफ्नो गोठबाट निस्केर जान भन्यो । आफूलाई धेरै दुःख दिएको र विश्वासघात गरेको कुरा रिसाउँदै झगडा गर्दै स्याललाई कुटपिट गर्न थाल्यो ।

त्यहाँबाट निस्केर गएपछि त्यति मीठो दूध र खीर खान नपाइने डरले स्याल भित्रभित्र मान्छेसँग डराए पनि बाहिर नडराए भैं गरी मान्छेसँग बाज्ज थाल्यो । “तैले मलाई यहाँबाट लखेटिस् भने म तेरो गोठका सबै गाईहरू मार्दिन्छु । मेरो राजा सिंहलाई बोलाएर ल्याउँछु । सबै गाईहरू मार्न लगाउँछु । तेरो गोठका गाई मारेपछि मलाई एक वर्ष बसीबसी खान पुग्छ” यसो भनेको सुनेपछि मान्छेको सातो उड्यो । विचरा ! सोभ्रो मान्छेलाई के थाहा र स्यालले बोलाउँदैमा सिंह आएर गोठका सबै गाईलाई मार्छ भनेर ।

मान्छे निरिह बनेर गाई बचाउने आशामा स्यालले जति षडयन्त्र गरे पनि र जति मूर्ख बनाए पनि गोठमा स्यालको नोकर जस्तै भएर बस्न थाल्यो । यही रहेछ बाघको छालामा स्यालको दाइँ भनेको ।

कथावस्तु

यो कथा सामाजिक क्षेत्रबाट लिइएको हो । यसमा सर्वश्रेष्ठ प्राणी मानव जङ्गली जनावर स्यालको अगाडि निरिह बनेको घटनालाई कथात्मक रूप दिइएको छ । छट्टू स्यालले मानिससँग मितेरी साइनो भएको भनेका कुराहरू आरम्भभागमा पर्छन् । स्यालले मानिसलाई विभिन्न प्रकारले ठगेको र धम्क्याएको कथावस्तु मध्यभाग हो भने स्यालको अगाडि निरिह बनेर बसेको कथावस्तु अन्त्याभाग हो । कथाको आशय बाघको छालामा स्यालको दाइँ भनेको जस्तै छ । कथा सुगठित रहेको छ । समष्टिमा यस कथाको संरचना सरल र बोधगम्य छ ।

पात्र

मानिस र स्याल प्रत्यक्ष पात्र छन् । यहाँ मानिस मानवीय पात्र र स्याल मानवेतर पात्र हुन् । अप्रत्यक्ष रूपमा गाईवस्तु र सिंहजस्ता पात्रहरू छन्, दुवै मानवेतर पात्र हुन् । स्याल कथाको प्रमुख पात्र हो । जुन असाध्यै धूर्त, चलाख र चतुर्याइँ स्वभाव भएको पात्र हो । मानिस सहायक पात्र हो भने सिंह र गाईवस्तु अदृश्य पात्रको रूपमा देखिएका छन् । मानिसभएर स्यालसँग डराउनु र उसको असत्य कुरा पत्याउनु मान्छेको निरिहपन बाहेक केही पनि हुन सक्दैन ।

परिवेश

लौकिक र अलौकिक परिवेशमा कथा रचिएको छ । गाउँ, गोठ, जङ्गल आदि लौकिक परिवेशहरू हुन् भने स्वर्ग अलौकिक परिवेश हो । जङ्गलमा बस्ने स्याल पनि घरमा वा गोठमा मानिससँगै बसेको देखाइएको छ भने मानव भएर पनि स्यालसँग बसेर उसकै इशारामा चलेको परिवेशको व्याख्या कथामा छ ।

उद्देश्य

“छट्टू स्याल” लोककथामा मानवेतर पात्र स्यालको माध्यमबाट सोभो मानिसलाई जसले पनि भुक्त्याउने, दुःख दिने र सताउने गरेको पाइन्छ । प्राचीन कालमा जनावर र मानिसको बीचमा सम्बन्ध हुने गरेको यथार्थ वर्णन छ कथामा । मान्छेले स्यालको चतुःपाईं बुझ्न नसक्नु, खानेकुरा र दिसा छुट्ट्याउन नसक्नु भनी मान्छेलाई विवेकहीन जस्तै बनाइएको छ । मान्छे मरेर स्वर्ग जाने कुरा मात्र नभएर जनावरहरू पनि मरेर स्वर्ग जाने वर्णन कथामा गरेर सजीव वस्तुहरू चाहे मानवीय हुन् चाहे अमानवीय हुन् दुवै स्वर्ग जान्छन् भन्ने कथावस्तु कथामा वर्णन छ ।

भाषाशैली

स्याल र मानिस बीचको कुराकानी कथामा रहेको छ । मानवेतर पात्रलाई पनि मानवीयकरण गरेर मानवीय भाषाशैलीमा कथा तयार भएको छ । उखानटुक्काको प्रयोग गरेर कथालाई रोचक बनाइएको छ । स्यालले धम्कीपूर्ण भाषा प्रयोग गरेर मानिसलाई डराउने अवस्था सिर्जना गरेको छ भने स्यालले स्वर्गमा बाजेहरूसँग सोध्न जाऊँ भनेपछि मानिस डरले काँपेको र स्याललाई मितेरी साइनोको संज्ञा दिएको रोमाञ्चपूर्ण भाषाशैलीको प्रयोग छ । वर्णनात्मक शैलीमा कथा रचिएको छ ।

३.११.२ निष्कर्ष

“छट्टू स्याल” लोककथा ग्रामीण क्षेत्रको दुर्गम स्थानमा गोठमा बस्ने गोठालो र जङ्गलमा बस्ने छट्टू स्यालको कथा हो । पहिलेका जीवजनावर र मानिसहरू साथी भएको, नाता गाँसेर बसेको कथाले सङ्केत गरेको छ । मानिस भएर पनि स्यालको जति विवेक र आँट नभएको देखाएर मानिसलाई साहसी र विवेकशील बन्न सिकाइएको छ । पूर्वजन्म, परलोक, स्वर्गलोक आदिमा विश्वास गर्न दिलाइएको छ ।

३.१२ मूर्ख भाइ

३.१२.१ कथा

धेरै पहिलेको कुरा हो, कुनै एक गाउँमा एउटा घर थियो । आमा दुई छोरा र बुहारी गरी चार जनाको परिवार थियो । दुई छोरामध्ये कान्छो छोरो अलि ठेब्रो रहेछ । भाइ सोभ्रो र ठेब्रो भएकाले दाइले काम लगाएर निकै सताएको रहेछ ।

भाइलाई दाइले भेडा चराउन जङ्गल पठाउँदो रहेछ । आमाले उसलाई मकै भुटेर टोपीमा हालेर पठाउँदिरहिछन् । एक दिनको कुरा हो भेडा गोठालो रुखमा चढेर मकै खान लाग्दा ४-५ वटा गोडा मकै भुँइमा भरेछन् । नअघाएकाले भुँइमा भरेर खसेका मकै टिपेर खान खोजेछ । भुँइमा पातैपात भएकाले मकै पाएनछ र मकै पाइन्छ भनेर उसले जङ्गलमा आगो भोसिदिएछ । चर्न लागेका भेडाहरू आगोले पोलेर सबै मरेछन् । मरेपछि सबै भेडाले हिँ गर्दा उसलाई हाँसेको भान भएछ । सबै भेडा नचलेर नउठे पछि एक-एक गर्दै बोक्दै घरको बाखाको खोरमा लगेर थुनेछ ।

बेलुका दाइ घरमा आउनासाथ भाइले भनेछ, “मकै गोडा खसन्ती मेरा भेडा हसन्ती ।” के भन्छ, यो भनेर दाइले भन्दा भाइले खोरमा लगेर देखाउँदा त सबै भेडा मरिराखेका । दाइले भाइलाई बेस्सरी गाली गऱ्यो । जे भए पनि भयो अब भनेर के भो र भनी चित्त बुझाएर भाइलाई गाउँमा पठाएर मासु खाने मान्छे बोला भनेछ । भाइ गाउँको सिरानको डाँडामा गएछ र भनेछ, “लहोइ साहेब हो, मेरो भेडाको मासु खान आउने जति सबै मेरी आमाको पोइ ।” अब त्यसो भनेपछि कोही मान्छे मासु लिन जाने कुरै भएन अनि भाइलाई लगेर भेडा गाड्नू भनी दाइले अह्राएछ ।

अर्को दिन दाइले भाइलाई आमालाई राम्ररी नुहाइदिनू भनेछ र आफू अन्तै गएछ । अनि उसले आमालाई नुहाउन भनेर ताउलोमा पानी बसालेछ र उम्लेपछि आमालाई समातेर तातो पानी टाउकोबाट खन्याइदिएछ र ऐया पनि भन्न नपाई आमा ठहरै भइछन् । अब आमा मरिन कसो गर्ने होला भनी उसको सातो गएछ । अनि

आमालाई भान्छाको नालमा लगेर अङ्गे गरी बसाएछ र हातमा कपास लगेर बत्ती कात्न लागे भैं गरेर राखेछ ।

साँभ परेपछि दाइ घर फर्केछ । आमाले भात खान भित्र नबोलाएसम्म दाइ घरभित्रै पस्दो रैनछ । त्यो दिन त आमा मरेकिथिइन् बोलाउने कुरै भएन । धेरे बेर भई सक्यो भोक पनि लागिसक्यो तर आमाले खान किन बोलाइएन भनेर भित्र पस्दा त आमा त मरिराखेकी । पक्कै यसैले मारेर यसोरी राखेको हुनुपर्छ भन्दै भाइलाई बेसरी गाली गयो । आमालाई डोकोमा बोकेर खोलामा फ्याँकेर आउनु भनी अराएर दाइ अन्तै लाग्यो चुहिने डोको खोजेर आमालाई त्यसैमा राखेर बोकी खोलातिर जाँदा बीच बाटोमा डोकोबाट चुहिएर आमा खसेको उसलाई थाहै भएन । खोलोमा पुगेर हेर्दा त डोको मात्रै ।

घर फर्कदा बाटो विसैर अर्कै बाटो आउँदा आमाको जस्तै पहिरन र उमेर भएकी बूढी मान्छे देखेछ र पक्कै पनि मरेकी आमा भूत भएर भागेकी हुन भन्ने सोचेर तिनै बूढीलाई घाँटी अँठ्याएर मारेछ र खोलामा लगी पुरेछ । फेरि फर्कदा पहिलेकै बाटो फर्केछ र पहिलो डोकोबाट खसेकी आफ्नी आमालाई देखेपछि लौ मैले त अर्कै मान्छे पो मारेछु क्यारे भन्दै ती मरेकी आमालाई पनि फेरि बोकेर खोलामा लगी पुरेछ ।

बेलुका घर फर्केर भाइसँग दाइले सोध्दा भाइले भनेछ “मैले त दुई वटा आमा फालेर आएँ ।” दाइको अब सातोपुत्लो गो । यसले पक्कै फेरि कसैलाई मायो । अब ज्यानमारामा जानु पर्ने भो भन्ने पिरले ऊ डराउन थाल्यो ।

अर्को दिन दाइले माइत गएकी भाउजूलाई लिएर आउनु भनी भाइलाई पठाएछ । भाइ ससुराली गएर भाउजूलाई लिएर घर आउँदा बाटोमा ठूलो नदी तर्नु पर्ने थियो । श्रीमती आउँदा सामानहरू, कोसेलीहरू होलान त्यसैले दुई खेप गरी तार्नु है भनेर भाइलाई भनेको थियो । खोलामा आइपुगेपछि दाइले दुई खेप गरी तार्नु भनेको

सम्भियो । एउटा भाउजूलाई दुई खेप गरी तार्न सकिन्न भनेर कम्मरमा भिरेको खुकुरी निकालेर भाउजूको ढाडमा काटेर दुई भाग लगाएछ र पालैपालो गरी दुई पटक खोलो तारेछ । खोला तारिसकेपछि शरीरका २ भाग जोडेर मरेकी भाउजूलाई उठ घर जाम भनेछ । मरेकी भाउजू उठ्ने कुरा पनि भएन । बोल्ने कुरा पनि भएन । भाउजूलाई त्यही छाडेर घर गएछ । भाइ एकलै घर फर्केको देखेर भाइसँग सोधेछ “खै त भाउजू ल्याइनस् ?” भाउजू लिएर आएको थिएँ । खोलो तारेपछि त म त जान्न घर भनेर आउने मानिनन् । त्यही बसिराखेकी छन् भनेर भाइले भनेपछि यसले पक्कै पनि केही गडवड गरेको हुनुपर्छ भनेर हेर्न जाँदा त श्रीमतीलाई दुई भाग लगाएर काटेको देखेपछि ऊ बेसरी रोयो । श्रीमतीलाई अड्कमाल गर्‍यो । जे गरे पनि श्रीमती व्युँभने कुरै भएन । मन बुझाएर मरेकी श्रीमतीलाई सद्गत गरेर घर फर्क्यो । त्यसदिनदेखि उसले कहिल्यै पनि भाइलाई काम गर्न लगाएन ।

सुन्नेलाई सुनको माला

..... यो कथा बैकुण्ठ जाला

.....मुखमा आइहाल्ला ।

कथावस्तु

प्रस्तुत कथा सामाजिक स्रोतबाट लिइएको हो । यसमा मूर्ख भाइको कारणले दाइले भोगनुपरेको समस्याहरूलाई कथात्मक रूप बनाइएको छ । कथाको आरम्भभाग अल्छी दाइले मूर्ख भाइलाई काम लगाएर सताउने गरेको देखिन्छ । मध्यभागमा मूर्खभाइले दाइले गर्न लगाएका सबै कामहरू बिगारेर ठूला दूर्घटना घटाएको कथा छ भने भाइका त्यस्ता क्रियाकलापले आत्तिएको दाइले कहिल्यै पनि भाइलाई काम नलगाएको कथावस्तु छ । कथा वियोगान्तपूर्ण रहेको छ । यस कथाको संरचना सरल र सुगठित रहेको छ ।

पात्र

आमा, दुई छोरा, एक बुहारी अर्की बूढी महिला मानवीय पात्र हुन् । बाखा मानवेतर पात्र हुन् । मानवीय पात्रमा सबैभन्दा मूर्ख पात्र ठेब्रो भाइ हो भने दाइ अल्छी र भाइलाई सताउने पात्र हो । बूढी महिला भने निर्दोष महिला पात्र हुन् ।

परिवेश

लौकिक परिवेशमा कथा कथिएको छ । घर, जङ्गल गाउँ, नदी आदि स्थानहरूमा कथा सुरुदेखि अन्त्यसम्म घुमेको छ । घरमा आमालाई मार्नु, जङ्गलमा भेडाचराउनु, गाउँमा डुल्नु, नदीतर्नु आदि क्रियाकलापहरू कथामा भएका छन् । अलौकिक पात्र वा स्थानको प्रयोग कथामा पाइएको छैन ।

उद्देश्य

“मूर्ख भाइ” लोककथाले मानिसलाई राम्रो सन्देश दिएको छ । आ-आफ्नो जिम्माको काम कर्तव्यलाई बुझेर गर्नुपर्छ । कसैलाई पनि काम लगाउँदा उसको योग्यता र क्षमतालाई बुझेर मात्र लगाउनु पर्छ । क्षमताभन्दा बढीको काम लगाउँदा ठूलो दूर्घटना हुनसक्छ भन्ने लक्ष्यलाई कथाले राम्ररी प्रष्ट्याएको छ ।

भाषाशैली

सरल र ग्रामीण परिवेशको भाषाशैलीको प्रयोग कथामा भएको छ । “मकै गेडा खसन्ती मेरा भेडा हसन्ती” “भेडाको मासु खान आउने सबै मेरी आमाका पोइ”, “दुई वटी आमाको सद्गत गरौं” भन्ने भाषाशैली असाध्य रहस्यपूर्ण र हाँस उठ्ने खालका छन् । भाइले प्रयोग गरेका सबै भाषाशैली ग्रामीण परिवेशको नै रहेको छ । कथाको शैली वर्णात्मक छ ।

३.१२.२ निष्कर्ष

ढेब्रा मानिसहरूले समाजलाई ठूलो नोक्सानी बनाएका हुन्छन् । त्यस्तालाई राम्ररी परिचालन गराउनु पर्छ । ठक्कर नखाएसम्म मान्छेको होस खुल्दैन । ढेब्रो भएर पनि उसले आमाको बारेमा केही चलख्याई गरेको छ । दाइले गाली गर्ने डरले आमालाई मारिसके पछि थाममा आडेस लगाएर हातमा कपास राखेर बत्ती कात्न लागेको जस्तै देखाएको छ ।

३.१३ सक्कली बूढीको नक्कली माया

३.१३.१ कथा

एकादेशमा दुई जना बूढाबूढी थिए । बूढाले बूढीलाई असाध्यै माया गर्थ्यो भने बूढीले बूढालाई नक्कली माया गर्थी । बूढो मरे मीठो मीठो खान पाउँछु भनेर भन्ने गर्थी । बूढी नक्कली माया देखाउँदै भन्थी “तिमी मय्यौ भने म पनि तिमिसँग सती जान्छु ।” बूढो पनि कम बाठो कहाँ थियो र ? बूढीको माया सक्कली हो या नक्कली जाँच्ने विचार गर्थो ।

बेलुका खाना खाइवरि बूढीलाई चुलोनेर ओछ्यान लगाइदे भनेर गाउँतिर डुल गए जस्तो गर्थो । गाउँलेलाई आफ्नो योजनाको बारेमा बताउँदै भन्थो, “मेरी बूढीले मलाई धेरै माया गर्छु भन्छे त्यो साँचो हो या भुटो हो पत्ता लगाउनु पर्‍यो । म चुलोको प्वालभित्र टाउको घुसारेर सुत्छु । बिहान मरेजस्तै गरेर जति बोलाए पनि बोल्दैन । तिमिहरू त्यही बेला गएर मेरो बूढीसँग सोध्नु तेरो बूढो खै भनेर ? त्यसले के भन्दिरहन्छ । त्यहाँबाट त्यसको माया सबै थाहा लागिहाल्छ नि ।”

बूढो घर गएर चुलोको प्वालभित्र टाउको घुसारेर सुत्थो । बिहान भएपछि गाउँलेहरू आएर तेरो बूढो खै कहाँ गयो भनी सोधे । बूढीले चुलोनेर सुत्नुभाछ भनेर भनिन् । गाउँलेहरू गएर हेर्दा त प्वालभित्र टाउको छिराएर सुतेको देखे । बूढा पनि

बोलाउंदा नबोलेको भैं गरे । गाउँलेहरूले बूढा मरेछन् भनेर बूढीलाई भने । चुलो नभत्काइकन टाउको बाहिर निकाल्न नसकिने हुनाले चुलो भत्काउन लाग्दा भत्काउन दिइन । किन नभत्काउने चुलो भनेर सोध्दा अहिल्यै म भात कहाँ पकाएर खाने ? म भोकै हुन्छु भनेर भनी । त्यसपछि बूढाले प्वालबाट टाउको बाहिर निकालेर एकटङ्कारले बूढीको मुखमा हेरिरहे । बूढी जिल्ल परिन् । आफूले भनेको कुरा सबै बूढाले सुने भन्ने डरले बूढी थचक्क भुइँमा बसिन् । बूढाले बूढीको नक्कली माया सबै थाहा पाइहाले । त्यसपछि बूढीलाई नाना तरहले गाली गरी नाक चुलो काटेर नुन खुर्सानी दलेर सबै गाउँलेको सामुन्ने घरबाट निकालिदिए र घरमा एकलै बसेर जीवन बिताउन थाले ।

सुन्नेलाई सुनको माला

..... यो कथा बैकुण्ठ जाला

.....मुखमा आइहाल्ला ।

कथावस्तु

प्रस्तुत कथा सामाजिक स्रोतबाट लिइएको हो । यसमा माया स्नेह भन्ने कुरा यथार्थमा हुनुपर्छ भन्ने देखाइएको छ । बूढाले आफ्नी बूढीलाई गरेको माया जाँच्ने विचार गरेको घटना कथाको आरम्भभाग हो । आफू मरेको अभिनय गर्दै बूढीको क्रियाकलापको मूल्याङ्कन गरेको कथाको मध्यभाग हो र बूढीको माया नक्कली भएको प्रमाणित भएपछि घरबाट निकालेर आफू एकलै बसेको घटना कथाको अन्त्यभाग हो । कथा वियोगान्त हुन पुगेको छ । यस कथाको संरचना सरल र बोधगम्य छ । कथामा सामाजिक प्रवृत्ति भएकोले एकआपसमा विश्वास र प्रेम बाँडेर वस्तुपर्ने विश्वास दिलाइएको छ ।

पात्र

दुई जना बूढाबूढी गाउँलेहरू पात्र भएको यो लोककथा वियोगान्त लोककथा हो । आफ्नै श्रीमान् र श्रीमती बीच जुन अनुपम सम्बन्ध र प्रेम हुनपर्ने हो त्यो हुन

सकेको छैन । श्रीमान् श्रीमती प्रति विशुद्ध छ भने श्रीमती पात्र श्रीमान्प्रति उत्तरदायी छैन । यो लोककथामा सबै मानवीय पात्रहरू मात्र रहेका छन् । श्रीमती लोभी, डाहाडे र एकलकाटे पात्र हो भने श्रीमान् वास्तविक पात्र हो ।

परिवेश

यो कथा नेपालमा सतीप्रथा कायम हुँदाखेरि नै कथिएको हो भन्ने कुरा सती जान्छु भन्ने श्रीमतीको भनाइबाट पुष्टि हुन्छ । श्रीमान्सँगै जीवित श्रीमती पनि सती जाने परम्परा भएकोले श्रीमतीले त्यसो भनेको हुनपर्छ । यो लोककथा लौकिक परिवेशमा कथिएको छ । पात्र तथा स्थान दुबै लौकिक छन् ।

उद्देश्य

साँचो प्रेम नै वास्तविक प्रेम हो । वनावटी र अभिनयात्मक प्रेमते जीवनमा आफैले दुःख भोग्नु पर्छ र श्रीमान् श्रीमतीको प्रेम नड र मासुको जस्तै निकट र तादात्म्य हुनुपर्छ भन्ने सङ्केत कथाले देखाएको छ ।

भाषाशैली

धेरै पुरानो भाषाशैलीको प्रयोग यो कथामा गरिएको छ । सतीप्रथा कायम हुँदैको समयमा कथिएकोले यहाँ सती जाने प्रसङ्ग आएको छ । त्यस्तै चुलोनेर सुत्छु भन्ने वाक्यले पनि कथा पुरानो भएको झल्को दिएको छ । भाषा असाध्य सरल र सहज खालको हुनाको साथै शैली पनि निकै मार्मिक खालको पाइएको छ । वर्णात्मक शैलीमा कथा रचिएको छ ।

३.१३.२ निष्कर्ष

“सक्कली बूढीको नक्कली माया” लोककथामा श्रीमान् र श्रीमती बीचको सम्बन्ध सुमधुर नभएमा पारिवारिक रूपमा भयङ्कर अवस्था सिर्जना हुने भएकोले एउटै शरीर र एउटै जीऊ हुनपर्ने, श्रीमान् श्रीमतीले एक आपसमा विशुद्ध खालको

माया प्रदर्शन गर्नुपर्ने यथार्थता कथाले अडकित गरेको छ । यस कथामा लोभी र एकलकाटे श्रीमती भएकाले लोग्नेले दुःख पाउनु परेको र श्रीमतीले पनि श्रीमान्लाई नक्कली माया गरेकोले ठूलो चोट पाउनु परेको यथार्थलाई असाध्य राम्ररी प्रस्तुत पारेको छ ।

३.१४ टुहुरी बालक

३.१४.१ कथा

एकादेशमा दुईजना बूढाबूढी थिए । तिनीहरूको एउटी छोरी थिई । छोरी सानै छँदा आमाको मृत्यु भएकोले छोरी टुहुरी भई । उसको बाले २-४ दिन पनि बित्न नपाउँदै अर्को श्रीमती हाले र छोरी सौतेनी आमाको अत्याचारमा परी । सौतेनी छोरीको के माया लाग्थ्यो र ! त्यसैले उसले छोरीलाई काम, मात्र लगाउने खान भने नदिने गर्न थाली । भोक लाग्थ्यो बिचरीलाई । अनि गाउँ गाउँमा रुँदैरुँदै भात, खाजा माग्दै हिँड्न थाली । गाउँलेहरूले पनि बिचरी टुहुरी भनेर खानेकुरा खान दिन्थे ।

टुहुरीका बाबु एकदिन विदेश जान लागेछन् । बाबु नभएपछि त सौतेनी आमाले आफूलाई कुटेर मार्ने डरले बाबुसँग बेसरी रोइछ र विदेश नजानू भनिन्छ । बाबुले तिमिले जे भन्छ्यौ त्यही ल्याइदिन्छु, के ल्याइदिउँ भनेर फकाउन थालेछन् । छोरीले मलाई ठूलो र राम्रो हीराको हार ल्याइदिनु भनिन्छ । हुन्छ भनेर बाबु विदेश गएछन् । २-३ दिन पछि घरमा च्यापी लगाएर तँ यहीं बस राँडी भनेर सौतेनीआमा भने माइततिर गइछन् । उसकोपालो छोरीले ढोकाको चापी कोदालाले हिकार्एर फुटाइछ र भित्र पसिन्छ । ताउलाको एक ताउलो भात पकाइछ । तरकारी पकाउने कुरो केही नपाएर यताउति हेर्दा एउटा कुखुरो भेटाइछ । कुखुरो काटेर रगत कचौरामा र भुत्ला थालमा राखिन्छ । मासु पकाएर खान सकेको जति मासु र भात टन्न खाइछ । बचेको मासु र भात उसले घरभरि छरेर राखिछोडिन्छ । कुखुराको पखेटा पकाएकी थिइन । त्यही दुई वटा पखेटा हातमा टालिन् र चराको रूप धारण गरी एकचोटि कटेराको

धुरीमा बसी र अर्कोचोटि उडेर चौताराको पीपलको बोटमा बसी । त्यसको भोलिपल्ट सौतेनी आमा घर आइन् । घरको साँचो तोडेको, घरभित्र मासु र भात छरेको देखेर पक्कै पनि यो त्यही सौतेनी छोरीले गरेको हो भनी गाउँभरी सराप्टै र खोज्दै हिंडिन्छ । तर चरी बनेकी छोरीलाई उसले भेट्ने त कुरै भएन । सौतेनी छोरी नभए पछि खुशी हुँदै एकलै मीठो मसिनो पकाएर खाँदै बसिन्छ ।

केही समयपछि विदेशबाट बाबु फर्केर घर आएर मेरी छोरी कहाँ गई भनेर बूढीसँग सोधे । सौतेनी आमाले मायालु पाराले अघि भर्खरसम्म त यहीं खेल्दै थिई अहिल्यै कता गइछ कुन्नि भनेर जवाफ दिई । छोरी साँभसम्म पनि घर नफर्केपछि बाबु घरबाट निस्केर रुँदैरुँदै गाउँतिर छोरी खोज्न भनी हिँडेछन् । रातभर छोरीको खोजमा भौँतारिदा भौँतारिदा उज्यालो पनि भयो । उज्यालो भएपछि पनि बाबु छोरी खोज्दै रुँदै हिँड्न थाले । “छोरीछोरी” भनेर बोलाएको चरी भई उडेकी छोरीले चालपाई । चौतारामा बसेर रोइरहेको बाबु भैं माथि बसेकी चरी छोरी पनि बाबु रोएकोमा असाध्यै रोई । रुँदारुँदा आँखाबाट खसेका दुई थोपा आँशु बाबुको हत्केलामा पत्थो । माथि फर्केर हेर्दा चरी छोरीलाई देखे । छोरीलाई तल बोलाए । छोरी तिमिले यो के गरेकी भन्दा छोरीले बाबुसँग सौतेनी आमाले भनेका र गरेका सबै कुरा बताई र अब फर्केर घर नजाने कुरा बाबुसँग भनी ।

विदेशबाट आउँदा छोरीले ल्याइदिनु भनेको हीराको हार दिँदै बाबुले भने, “छोरी तिमिले ल्याइदिनु भनेको हीराको हार ल्याइदिएको छु भनी गोजीबाट हार निकालेर चरी छोरीलाई लगाइदिए । बाबु रुन थाले र छोरी पनि हीराको हार पहिरेर बनमा रुँदै रुँदै उडेर गइन् ।

सुन्नेलाई सुनको माला

..... यो कथा बैकुण्ठ जाला

.....मुखमा आइहाल्ला ।

कथावस्तु

यो कथा सामाजिक स्रोतबाट लिइएको हो । यसमा सौतेनी आमाको दुष्ट चरित्रलाई कथात्मक रूप दिइएको छ । आमा मरेपछि टुहुरी बनेकी बालकलाई सौतेनी आमाले हेलाँ गरेपछि गाँउका मानिसहरूले खानेकुरा खाएर पेट भराएको कथावस्तु आरम्भभागमा छ । विरक्तिएर हिडेपछि चरीको रूप धारण गरेर उडेको मध्यभागमा छ भने विदेशबाट बाबु फर्केपछि बाबुछोरीको भेट भएको अन्त्य भाग हो । कथा वियोगान्तपूर्ण देखिएको छ । यस कथाको संरचना सरल र बोधगम्य छ भने सौतेनी आमाले सौतेनी छोराछोरीप्रति गर्ने दुष्ट चरित्रलाई सङ्केत गरिएको छ ।

पात्र

“टुहुरी बालक” लोककथामा बाबु, सौतेनी आमा र छोरी अनि चरी, कुखुरा जस्ता पात्रहरू छन् । यहाँ कुखुरा र चरी मानवेतर पात्र हुन भने बाबु, आमा र छोरी मानवीय पात्र हुन् । छोरी सुरुमा मानवीय पात्र छ भने पछि गएर चरी बनी मानवेतर पात्र बन्न पुगेको रोमाञ्चपूर्ण कथा छ । सौतेनी आमाको दुष्ट चरित्र र बाबुको स्नेहपूर्ण चरित्रलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । कुखुरो पात्रको भने यहाँ खासै कुनै पनि भूमिका छैन ।

परिवेश

लौकिक परिवेशमा कथाको आदि र अन्त्य भएको छ । घर, विदेश, चौतारी कटेरो आकाश आदि परिवेशमा कथा रचिएको छ । छोरी सुरुमा मानिस र पछि गएर चरी बनेर आकाशमा उडेको अतिरञ्जनापूर्ण पात्रको यहाँ परिचय गराइएको छ ।

उद्देश्य

“आमा मरेपछि बाबुले सौतेनी आमा हाल्ने र सौतेनी आमाले सौतेनी छोराछोरीलाई राक्षसी व्यवहार गर्ने घटनालाई असाध्यै मार्मिक ढङ्गले प्रस्तुत पारिएको

छ । मानवले मानव माथि मानवीय व्यवहार गर्नुपर्छ, सौतेनी आमाको अत्याचार सहन नसकेर कसरी बालबालीकाहरू घरबाट निस्केर सास्ती भोग्न बाध्य भएका छन् भन्ने विषयलाई असाध्य सरल ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ । रगतको नाता भएकाले आफ्नै बाबुले छोराछोरीलाई जसरी माया गर्छन् त्यसरी नै सौतेनी आमाले पनि प्रेम गर्न सक्नु पर्छ भन्ने उद्देश्यलाई कथाले हृदयङ्गम गरेको छ । आफू मीठो खाने र सौतेनी छोराछोरीलाई भोकै राख्ने प्रसङ्ग पनि कोट्याइएको छ ।

भाषाशैली

ग्रामीण क्षेत्रमा बस्ने मानिसहरूले बोल्ने स्थानीय स्तरको भाषाशैलीमा रचिएको कथा हुनाले कथामा ग्रामीण क्षेत्रको परिवेश झल्कन्छ । 'राँड' शब्दको प्रयोगले पनि कथा ग्रामीण परिवेशको मानिन्छ । सौतेनी आमाले सौतेनी छोराछोरीलाई गर्ने व्यवहारलाई असाध्यै सरल, मार्मिक र यथार्थ भाषाशैलीमा उतारिएको छ । वर्णनात्मक शैलीमा कथा रचिएको छ ।

३.१४.२ निष्कर्ष

आमा मरेपछि टुहुरो बनेकी छोरीलाई बाबु घरमा नभएको मौकामा कुटपिट र अमानवीय व्यवहार गरेर सौतेनी आमाले दुःख दिन्छन् । आफू मीठोमीठो खाएर उनीहरूलाई भोकै राख्छन् तर बाबुको मायामा भने कतिपनि कमि नआएको कथामा देखाइएको छ । सहारा नपाए पछि छोराछोरीहरू घरबाट निस्केर हिंडेको र चरी बनेको अनि पछि बाबु विदेशबाट आउँदा हीराको हार ल्याइदिएको र त्यही हार लगाएर छोरी फेरि आकाशमा रुँदैरुँदै उडेको कथामा प्रष्ट पारिएको छ । यहाँ कथामा सौतेनी आमाको अमानवीय र अत्याचारपूर्ण व्यवहारको भण्डाफोर गर्दै त्यस्तो प्रवृत्ति कसैले अपनाउन नहुने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

३.१५ तीन ढुङ्गाहरूको मर्म

३.१५.१ कथा

धेरै पहिलेको कुरा हो, आज मानिसहरू बोलेर कुराकानी गरेभैं त्यसबेला पनि ढुङ्गाहरू, बोटबिरुवाहरू कुराकानी गर्थे रे । एकदिनको कुरा हो दुईवटा असाध्यै पीडित ढुङ्गाहरूको भेट भएछ । त्यसपछि एउटा ढुङ्गाले अर्को ढुङ्गालाई आफ्नो मर्म सुनाउँदै भनेछ, “हेर्नुस् मित्र म धेरै पीडित छु । आफ्नो पीडा कसलाई सुनाउँ भनेर बसिरहेको थिएँ । भाग्यले तपाईं भेट हुनुभयो । म आज मेरो मर्म तपाईंलाई सुनाउँछु सुन्नुहोस् ।” ढुङ्गाले आफ्नो मित्रलाई सुनाउन थालेछ आफ्नो मर्म “मित्र म असाध्य पीडित छु । बच्चा, तन्नेरी, बूढापाका सबैले मलाई दिसा पुछेर जथाभावी फाल्दिन्छन् । जथाभावी मिल्काइदिन्छन् । खोल्साखाल्सीहरूमा कुतुरकिएर बस्नु परेको छ । यसरी कति दिन जीवन बिताउनु ?

अर्को ढुङ्गाको पनि मर्म कम्ता थिएन । उसले पनि मित्रलाई आफ्नो वेदना सुनाउँदै भनेछ, “मित्र मेरो पनि मर्म तिम्रो भन्दा बेसी छ । ल सुन, “म बाटामा बस्छु । बाटो हिंड्ने मान्छेले, बटुवा, भरियाहरूले, डिंगाहरूले र पापीहरूले कुल्चदै, थुकुदै हिंड्छन् । कहिले यता फाल्छन् कहिले उता फाल्छन् । खिइएर बाँच्नु परेको छ ।”

यसरी दुईवटा ढुङ्गाहरूले आफ्ना मर्म र सास्ती पालैपालो बकेछन् । अन्त्यमा दुवैले सल्लाह गरेछन्, “हामी यसरी चुपचाप बस्ने हो भने सधैं यसरी नै पिल्सिनुपर्छ केही उपाय त निकाल्नै पर्छ ।” त्यसपछि एउटा ढुङ्गाले भनेछ, “उसो भए ऊ पर सबैले मानेर, थान बनाएर र पूजा गरेर राख्या ढुङ्गा छ रे । त्यही ढुङ्गासँग गएर हाम्रो बिलौना पोखौं र मुक्ति पाउने बाटो मागौं ।” अनि दुवै ढुङ्गा मिलेर रुन्चे मुख लाउँदै पूजा गरेर र सबैले मानेर राखेको ढुङ्गा कहाँ गएछन् । दुवै ढुङ्गाले एकै तालमा भनेछन्, “हामी पनि तिमी जस्तै ढुङ्गा हौं तर तिमीलाई सबैले मानेर थान बनाएर राखेका छन् भने हामीलाई सबैले हेलाँ गरेका छन् ।”

दुई ढुङ्गाहरूको रुन्चे बिलौना सुनेर थानको ढुङ्गाले सोधेछ, “तिमीहरूलाई के त्यस्तो मर्म परेको छ र ?” त्यसपछि एउटा ढुङ्गाले भनेछ, “मलाई सबैले दिसा पुछेर फाल्छन् ।” फेरि अर्को ढुङ्गाले भनेछ, “मलाई त सबैले लात्ताले कुल्चेर, थुकेर प्याँकेर हेला गर्छन् ।” अनि दुवैले एकैचोटि भनेछन्, “हामी यसरी अब बस्न सक्दैनौं । हाम्रो मर्म सुन्ने तिमी बाहेक अरू को नै छ र ? हामीलाई यो दुःख र हेलाबाट फुत्काउने वा मुक्ति दिलाउने उपाय गर ।”

अन्त्यमा मानिएको ढुङ्गाले आफ्नो भन् ठूलो मर्का सुनाउँदै भनेछ, “तिमीलाई मान्छेले कुल्चेर, थुकेर र दिसा पुछेर फाल्दा त त्यत्रो दुःख लागेछ । मेरो मर्म र मर्का त भन् ठूलो छ । मैले जति दुःख भोग्न त तिमीहरूले अझै धेरै वर्ष कुनुपर्छ ।” देउता ढुङ्गाको त्यस्तो कुरा सुनेर हेपिएका दुई ढुङ्गा जिल्ल परेछन् र सोधेछन्, “तिम्रो पनि त्यसतो केही मर्का छ र ?”

आफ्नो मर्का पोख्दै पुजिएको देउता ढुङ्गाले भनेछ, “आखिर हामी सबैको जात ढुङ्गो नै हो । मलाई मान्छेले छिनोले खोपेर घनले हिकार कति सताए । म कति रोएँ । कति चिच्याएँ तर कसैले मेरो मर्का बुझेन । त्यसैले तिमीहरूको दुःखभन्दा मेरो दुःख धेरै बढी छ । यस्तै हो, जात अनुसारको फल भोग्नु पर्छ । नआत्तिअ जाओ, आफ्नो आफ्नो कर्ममा लेखेको कुरा भोग्नु पर्छ ।” गुरु ढुङ्गाको यस्तो कुरो सुनेपछि ती दुई ढुङ्गाले चित्त बुझाएर आफ्नो-आफ्नो घरतिर लागेछन् र आफ्ना मर्काहरू उनीहरूले त्यस दिनदेखि कहिल्यै पनि कसैसँग भनेनछन् ।

सुन्नेलाई सुनको माला

..... यो कथा बैकुण्ठ जाला

.....मुखमा आइहाल्ला ।

कथावस्तु

प्रस्तुत कथा पौराणिक स्रोतबाट लिइएको हो । यसमा दुङ्गाहरूले भोग्नुपरेका मर्महरू एकआपसमा पोखेको घटनालाई कथात्मक रूप दिइएको छ । दिसा पुछेर प्याँकने दुङ्गा र कुल्चेर हिडने दुङ्गाहरूको संवाद कथाको आरम्भभाग हो भने ती दुई दुङ्गा र थान बनाएर पूजिएर राखिएको दुङ्गाहरूको संवाद मध्यभाग हो । आफ्नो कर्ममा लेखेको कुरा भोग्नुपर्ने कुरा बुझेपछि दुङ्गाहरूले आफ्नो मर्म कहिल्यै कसैसँग नपोखेको घटना कथाको अन्त्य भाग हो । कथा वियोगान्त देखिएको छ । यस कथामा धार्मिक विश्वास रहेकाले भाग अनुसारको भोगहुने विश्वास गरिएको छ ।

पात्र

तीनवटा दुङ्गालाई कथामा पात्रको रूपमा उभ्याइएको छ । तर दुङ्गाको स्तरलाई २ भागमा बर्गीकरण गरिएको छ । दुईवटा दुङ्गालाई पीडित र एउटा दुङ्गालाई देवताको रूपमा चिनाइएको छ । तर तीनै दुङ्गाहरूको वार्तालाप हुँदा भने देवता दुङ्गाले आफ्नो पनि मर्का ठूलो भएको र सबै दुङ्गाहरूको जात एउटै भएको भन्ने आशय प्रस्तुत गरेको छ । यस कथामा मानवीय पात्रहरूलाई उभ्याइएको छैन । सबै पात्रहरू मानवेतर छन् ।

परिवेश

नेपाली समाजमा दुङ्गालाई देवता मानेर, थान बनाएर पूजा गरी सम्मान गरेर राख्ने संस्कृतिलाई कथामा उल्लेख गरिएको छ । ग्रामीण क्षेत्रका मानिसलाई उभ्याएर दिसा गरेपछि हात नधोई दुङ्गाले दिसा पुछेर फाल्ने प्रचलन भएको कथावस्तु वर्णन गरिएको छ । नेपालीहरूको धार्मिक आस्थाप्रतिको सकारात्मक भावलाई कथामा समेटिएको छ ।

उद्देश्य

“तीन ढुङ्गाहरूको मर्म” लोककथामा धार्मिक जागरणको सङ्केत पाइन्छ । एउटै जातको ढुङ्गालाई थानमा (मन्दिरमा) राख्दा देवता भनेर सबैले पूज्ने तर त्यही जातको ढुङ्गालाई दिसा पुछेर फाल्ने अथवा कुल्चेर फाल्ने गरेको मार्मिक कथाबस्तु कथामा छ । समान स्तरका पात्रहरूलाई पनि भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको देखाई त्यसको माध्यमबाट कथामा एकै जातका (मानव) मानिसहरूमा पनि स्तर निर्धारण गरेर भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको कथाले देखाएको छ । सबैको आ-आफ्नो समस्या, कथा र व्यथा रहेकै हुन्छ । जतिसुकै ठूलो भएपनि समस्यारहित र पीडारहित कोही पनि बन्न सक्दैन भन्ने सङ्केत गर्दै सबैमा समान व्यवहार गर्नुपर्ने र भाग्यअनुसारको भोग्नुपर्ने लक्ष्य बोकेको देखाइएको छ ।

भाषाशैली

स्तरीय भाषाको प्रयोग नभएकोले सबैले बुझ्न सकिने खालको कथा छ । ‘थान’, ‘कम्ता’ जस्ता ग्रामीण परिवेशका भाषाशैलीको प्रयोग देखाइएको छ । मानवेतर पात्रहरूको बीचमा पनि मानवीय चरित्रको भाषाशैलीको प्रयोग गरेर कथालाई मानवीकरण गर्न खोजिएको छ । ढुङ्गाका बीचका मर्महरूलाई मानवीय समस्या र मर्मसँग जोडेर कथालाई मानवीकरण गरिएको भाषाशैलीको प्रयोगले कथा रोचक र प्रेरणादायी बनेको छ । यो कथाको स्वरूप वर्णनात्मक शैलीको रहेको छ ।

३.१५.२ निष्कर्ष

मानिसहरूमा धार्मिक आस्था व्यापक रहेको र ढुङ्गालाई पनि देवता मानेर पूजा गरी विश्वास गर्ने संस्कारलाई कथाले समेटेको छ । सबैका आफ्नो जात र स्तर अनुसारका सल्लाह माग्ने गुरुहरू हुन्छन् र गुरुहरूको सल्लाह र सुझाव सबैले मान्नु पर्ने सत्यतालाई कथाले देखाउन खोजेको छ । साना ठूला सबैका आफ्नो स्तर

अनुसारको मर्म र पीडा हुनेगरेका र आफ्नो पीडालाई आफैले सुल्झाउनु पर्ने यथार्थ विषयवस्तु कथाले देखाएको छ ।

३.१६ स्याल, गोठालो र राजा

३.१६.१ कथा

एकादेशमा एउटा जङ्गलमा गोठ बनाएर एउटा गोठालो बस्दोरहेछ । त्यहाँ एउटा चट्टू स्याल पनि बस्दोरहेछ । गोठालाले दुहेको दूध र पकाएको खानेकुरा सबै स्यालले ल्याप्लुप बनाएर खाइदिंदो रहेछ र कहिलेकाहीं त गोठालोलाई प्याट्पुट पनि गर्दोरहेछ । गोठालो स्यालबाट आत्तिएर परको एउटा बूढोपाको गोठालो कहाँ गएर भनेछ “मलाई एउटा स्यालले साह्रै अत्यायो । खानेकुरा पनि खाइदिन्छ, दूध पनि खाइदिन्छ र पिट्छ पनि, अब के गर्ने ? म त गोठमै बस्न नसक्ने भएँ ।”

बूढो गोठालो धेरै खाइखेलेको थियो । उसले पीडित गोठालोलाई भनेछ, “यत्रा त्यो स्यालसँग पनि डराएको त एउटा मैन ल्याएर मैनको मान्छे बनाएर छोड्दे । अनि आएर खान्छ र त्यही मान्छेलाई पिट्छ जान्छ” भनेर भन्दिएछन् । उटुङ्ग्या उटुङ्ग्या थिए होलान् बूढा । बूढाले भने भैं गरेर मैन ल्याएर मैनको मान्छे बनाएर छोडेछ । स्याल आएर खानेकुरा खाइसकेपछि मैनको मान्छेलाई एक बक्सिङ् ड्याम्म हानेछ । एउटा हात टाँसिएछ । अर्को हातले फेरि हान्दा अर्को हात पनि टाँसिएछ । यसै गरेर चारवटै हातखुट्टा टाँसिएछन् र स्याल तुन्दुङ्ग त्यही मैनमा टाँसिएछ । त्यसैबेला गोठालो आईपुगेछ । तँलाई चोर स्याल, मलाई दुःख दिने र सताउने तैं होइनस् ? लौ खा भनेर ड्याम् ड्याम् लौराले गोदून थालेछ । पिट्दा पिट्दा स्याल थिलथिलो भएछ । अन्त्यमा छट्टू स्यालले मान्छेलाई भनेछ, “मलाई नपिट म तिमीलाई राम्री स्वास्नी विहा गर्दिन्छु भनेछ ।” स्वास्नी नपाएर जखर्किएको गोठालो विहे गर्दिन्छु भनेपछि फुरुक्क भएर स्याललाई मैनबाट छुटाएर पिट्न छोडेछ ।

भोलिपल्ट स्यालले गोठालोलाई जङ्गलमा न्युरो टिप्न पठाएछ । गोठालोले न्युरो टिपेर मुठो पारेर चट्ट मिलाएर न्युरोको फेद काटेर लगी स्याललाई दिएछ । स्यालले गोठालोलाई न्युरो लगेर राजाको पिंठीमा कसैले नदेखने गरी रातमा राखिदिनु भन्यो र गोठालोले पनि त्यसै गरेछ । बिहान उठ्दा पिंठीमा कल्कलाउँदो न्युराको मुठो देखेर आहा ! कति राम्रो न्युरोको मुठो ! कसले ल्यार राख्दो होला भनी बूढीलाई न्युरोको तरकारी मीठो बनाएर पकाउनु भनेछ र बूढीले पनि त्यसरी नै पकाइछ ।

उता बाठो स्याल भोलिपल्ट बिहानै भिसमिसेमा उठेर राजाको कुखुराको खोरनेर च्यो बसेछ । राजाले स्याललाई देखेर स्यालले कुखुरो लान लायो धपाओ भनेर सिपाहीहरूलाई भनेछ । स्यालले त्यसैबेला म कुखुरा चोर्न आएको हैन तिम्री छोरी माग्नु आएको भनेछ । त्यो सुनेपछि राजा रिसले चुर भएछन् र भनेछन् “तँ जाबो स्यालले यत्रो हिम्मत कहाँबाट गरिस् मेरी छोरी माग्ने ? मैले तेरो के खाइदिएको छु र मेरी छोरी तँलाई दिने ?” स्यालले त्यसैबेला फ्याट्ट भनेछ “मेरो बाउको केही खाएको भए छोरी दिन्छौ त ?” मैले तेरो बाउको केही पनि खाएको छैन भनेर राजा जर्किन थालेछन् । “खाएको छैनौ त ? खाएको छैन । खाएको छैनौ त ? खाएको छैन भनेर स्याल र राजाको बीचमा प्रश्नोत्तर चलेछ । अन्त्यमा स्यालले बाचा बाँधेर मेरो बाउको केही खाएको भए छोरी दिन्छौ, भनी भनेछ । राजाले पनि कसम खाएर छोरी दिन्छु भनी भनेछन् । हिजो बिहानको न्युरो कसले टिपेर ल्याइदिएको हो र पकाएर खाँयौ भनी भन्दा राजा दङ्ग परेछन् र छोरी दिने तयार गरेछन् ।

स्यालले छोरी मलाई हैन एकजना भैसी गोठालोलाई हो भने पछि राजाले तेरो कसम खाइसकेकोले म जो भए पनि छोरी दिन्छु भनेछन् । राजाले बिहे छिनिसकेपछि जन्ती ल्याउँदा ५ मुरी नुन खाने जन्ती लेराउनु भनेछन् ।” स्यालले पनि हवस् भनी गोठतिर लागेछ र गोठालोलाई सबै कुरा भनेछ । बिहेको दिनमा जन्ती कोही नपाए पछि स्याल र दुलाहा गोठालो मात्र जन्त गएछन् । स्यालले दुलैको घर नजिक पुगेपछि सलाई कोरेर बाँसको गाँजमा आगो सल्काएछ । बाँस पड्केर ड्याड-ड्याड बन्दुक

पङ्के जस्तै भएछ र धुँवाको मुस्तो आकाश भरी भएछ । उता राजाले लौ जन्ती त बेसरी आएछन् । बन्दुक पनि यति धेरै पङ्किएका छन् र बन्दुक पङ्केको धुँवा आकाशभरी भएको छ भनेर थुप्रै चामल र तरकारी थपेर खाना बनाउन लगाएछन् ।

दुलैको घरमा दुलाहा गोठालो र स्यालमात्र पुगेपछि स्यालले पहिल्यै कुरा जोडेछ, “हेर्नुस् महाराज १० हजार जन्ती आएकाथ्यौं । ठूलो आगलागी भएर भागाभाग हुँदा सबै जन्ती खोलामा पस्दा खोलाले बगायो । दुलाहालाई मात्र बचाएर ल्याछु । ४-५ वटा टोपी देखाएर भनेछ हुर्नुस् महाराज ४-५ जनाको टोपी मात्र भेट्टाएर ल्याएको छु ।” राजाले स्यालको कुरो पत्याइहाले र छोरी विहे गरी प्रशस्त धन सम्पत्ति दिएर बिदाइ गरे ।

दरबारमा बसेकी राजाकी छोरी गोठमा बस्दा के भन्निन भनेर गोठालोसँग सल्लाह गरी स्याल केही छिटो एउटा गाउँमा एकलै घरमा बसेकी एकजना बूढीमाऊसँग गएर एउटा कोदालो मागेछ । किन भनेर बूढीले सोध्दा, “आँबोई आज आकाश खस्छ रे त्यसैले जमिन भित्र दुलो बनाएर बस्नलाई खन्नको लागि कोदालो मागेको” भनेछ । बूढी डराएर त्यसो भए त बाबु पैला मेरो लागि सुरुङ खन्देऊ अनि तिम्रो लागि खनौला भनिछन् । उसले पनि एउटा खाडल खनेर बूढीमाउलाई त्यही खाडलमा लगी पुरेर मारेछ र दुलाहा गोठालोलाई र राजाकी छोरी दुलहीलाई त्यही घरमा भित्र्याएछ । गोठालो राजाकी छोरी स्वास्नी पाएँ भनेर मख्ख परेछ ।

एकदिन गोठालोले आफ्नी स्वास्नीलाई बोलाएर भनेछ “ए बूढी जा जा हेर स्याल मरेको छ कि मरेको छैन ?” लुकेर त्यो कुरा सुनिरहेको स्यालले अगाडि आएर गोठालोलाई बेसरी गाली गयो । आफूले गर्दा मात्र उसको विहे भएको कुरा भन्यो । अन्त्यमा स्याल रिसाएर उसलाई पनि गाली गर्न थाल्यो । “तँ कनिकाडोराऊलाई मैले अनेक छलगरेर राजाकी छोरी मागेर विहे गर्दिँँ, आज मलाई मन्यो कि मरेन भन्ने भनी गोठबाट निस्केर गयो । स्यालले कनिकाडोराऊ भनेको सुनी यो त भिकारी रहेछ योसँग बस्दिन भनी गोठालोकी स्वास्नी घरबाट निस्केर माइततिर लागी । बल्लतल्ल

पाएको श्रीमती फुत्की भनेर गोठालोले स्याललाई खोजेर दुई हात जोडी बन्ती गयो । “स्याल दाइ अब कहिल्यै पनि म तिमीलाई त्यसो भन्दैन, बिनित छ गएर मेरी स्वास्नीलाई फर्काएर ल्याइदेऊ ।” स्याल पनि ल एकचोटिलाई माफी दिएँ भनेर गोठालोकी स्वास्नीलाई फर्काउन गयो । अगाडि बढिरहेकी गोठालोकी स्वास्नीलाई बोलाएर भनेछ, “ए कुखुरा बेचुवाकी छोरी पख् !” आफूलाई कुखुरा बेचुवाकी छोरी भनेको सुनेर राजाकी छोरी रिसाएर “हाम्रो बाउले कहिले कुखुरा बेचेका छन् ए स्याल” भनेर भनिन्छ । त्यही मौकामा स्यालले भनिहालेछ, “हाम्रा राजकुमार पनि कहाँ कनिकाडोराऊ हुन तनि ! त्यो त मैले ठट्टा गरेर भनेको पो त” भनेपछि राजाकी छोरी आफ्नै घरतर्फ लागी र त्यो दिनदेखि स्याल, गोठालो र गोठालोकी श्रीमती असाध्यैसँग मिलेर बसेछन् ।

सुन्नेलाई सुनको माला

..... यो कथा बैकुण्ठ जाला

.....मुखमा आइहाल्ला ।

कथावस्तु

यो कथा सामाजिक स्रोतबाट लिइएको हो । यसमा जनावरहरूमा पनि मानिसमा जस्तै बुद्धि र चतुर्याई हुन्छ भन्ने कथात्मकरूप दिइएको छ । एउटा स्यालले एउटा गोठालोलाई दुःख दिएको घटना कथाको आरम्भभाग हो । गोठालोलाई खुसी बनाउन स्यालले राजकुमारसँग गोठालोको बिहे गरिदिएको कथाको मध्यभाग हो भने अन्त्यमा स्याल र गोठालोका बूढाबूढी एउटै परिवार बनेर बसेको कथावस्तु अन्त्यभाग हो । यो कथा संयोगान्त कथाको रूपमा देखिएको छ भने कथा सुगठित, सरल र बोधगम्य छ ।

पात्र

यस कथामा मानवीय र मानवेतर दुवै खालका पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छ । स्याल र मैनको मान्छे मानवेतर पात्र हुन भने गोठालो, बूढी आइमाई, राजा र राजाकी छोरी मानवीय पात्र हुन । मानवेतर पात्र स्यालले राजा र गोठालोसँग गरेको वार्तालाप र संवादको आधारमा र स्यालको चतुर्ध्याईपूर्ण व्यवहारको आधारमा स्याल मानिसहरू भन्दा चलाख पात्र हो । राजा भएर पनि स्यालको जाल् बुभन नसक्नु राजाको कमजोरी हो ।

परिवेश

स्याल, गोठालो र राजा लोककथा सामाजिक लोककथा हो । जङ्गल, खोला, घर, गोठ आदि कथाको परिवेश हुन् । लौकिक परिवेशमा कथा कथिएको छ । जङ्गलमा गोठ हुनु, जङ्गलमा गोठ बनाएर बस्ने गोठालोसँग स्यालले राजाकी छोरी विवाह गरिदिनु आदि सामाजिक परिवेशका घटनाहरू हुन । अलौकिक पात्र र स्थान कथामा भेटिदैन ।

उद्देश्य

जनावरहरू पनि मानिसहरू जस्तै चलाख हुन्छन् । उनीहरूलाई आन्तरिक चतुर्ध्याईले गर्दा कैयौं जनावरहरूले मानिसलाई भुक्त्याइरहेका हुन्छन् । चोरी गर्दा, अर्कालाई सताउँदा त्यसको फल आफैले भोग्नु पर्ने हुन्छ । जनावरहरू र मानिसहरूको बीचमा सम्बन्ध आत्मीय रूपमा हुन्छ । मानिसलाई परेको दुःखबाट जनावरहरूले पनि पार लगाइदिन सक्छन् । सबैभन्दा ठूलो कुरा युक्ति र चतुर्ध्याई हो । जतिसुकै ठूलो आपत्तिमा पनि विचार पुर्‍याई काम गर्नसके पार लगाउन सकिन्छ, भन्नु नै कथा कथनको उद्देश्य रहेको छ ।

भाषाशैली

ग्रामीण परिवेशमा सामान्य स्तरका पात्रहरूको बाहुल्यता बनाई कथिएको कथाको भाषाशैली पनि ग्रामीण क्षेत्रका मानिसहरूले बोल्ने जस्तै सामान्य र सरल खालको छ । उट्पट्याङ्ग, यत्रो, कनिकाडोराऊ, आँबोई, कुखुरा बेचुवा आदि जस्ता शब्दले पनि कथाको भाषाशैली ग्रामीण परिवेशलाई झल्काउने खालको छ । स्याल, गोठ र गोठालाहरूको बसोबास पनि दुर्गम पहाडी भू-भाग हुनाले भाषाशैली पनि त्यही क्षेत्रको रहेको छ । कथाको शैली वर्णनात्मक रहेको छ ।

३.१६.२ निष्कर्ष

सामाजिक लोककथा मानिने यो कथाले जनावरहरूबाट मानिसले ठूलो प्रेरणा पाउनुपर्ने सन्देश छरेको छ । चोरीगर्दा त्यसको परिमाण भयानक हुन्छ । जुक्ति निकाल्न सक्नेले जीवनमा आनन्दसाथ जीवन व्यतित गर्न सक्छ । परापूर्वकालमा जनावर र मानिसहरू सँगै बस्ने, खाने गर्थे भन्ने देखाइएको छ । त्यसबेलाका राजामहाराजाले चाड उत्सवहरूमा धेरै ठूलो खर्च गर्थे र धनको फूर्ति देखाउने गर्थे । कतिपय जनावरहरूले मानिसलाई दुःख पर्दा साथ दिएको र आपतविपतबाट जोगाएको निष्कर्ष कथाले प्रष्ट पारेको छ ।

३.१७ मुसे भाइको कथा

३.१७.१ कथा

एकादेशमा एउटा घ्याल्वा भन्ने व्यक्ति अरू समाजसँगै मिलेर बस्थ्यो । ऊ पौरखी थियो । परिश्रमी थियो । यसैको फलस्वरूप उसले धेरै सम्पत्ति कमाएको थियो । उसको घरको चालचलन देख्दा सबै छक्क पर्थे । त्यस्तो व्यवस्था मिलाएको थियो । त्यसले विवाह पनि समयमै गरेको थियो । पहिलो विवाह गर्‍यो सन्तान भएनन् । दोस्रो र तेस्रो विवाह गर्दा पनि सन्तान भएनन् । ऊ घरमा सम्पत्तिले पूर्ण छ । घर राम्रो छ ।

वस्तुभाऊ पनि थुप्रै पालेको छ । जग्गा जमिन राम्रो छ । श्रीमतीहरू राम्रा छन् । तै पनि सन्तान नहुँदा विरक्त भएर अब परदेशी हुन्छु तीर्थमा जान्छु र दिन बिताउँछु यहाँ बसेर के भो र भनी घरबाट निस्केर परदेश जान हिँड्छ । गर्मीको समय थियो । एउटा चौतारोमा बसिरहेको नौलो मान्छे देखेर उसले सोधेछ “तपाईं को हुनुहुन्छ ? किन यहाँ बस्नुभयो, कता जाने हो भनी सोधखोज गरी आफू पनि चौतारोमा बसेछ । ती मान्छेले पनि उसलाई तपाईं को हो, कहाँ जान लाग्नुभो भनी सोधेछन् । उसले आफू सबै कुराले पूर्णभएको तर सन्तान नभएको कुरा भनेछ । संयोगले ती मानिस सिद्ध परेछन् । ती मानिस आफूले जे भन्यो त्यही पुऱ्याइने शक्तिभएका मानिस रहेछन् । तपाईं नआत्तिनुहोस्, म तपाईंलाई सन्तान हुने बाटो देखाईदिन्छु भनी एउटा जादू लौरो दिएछन् र भनेछन्, “लौरो लिएर जानुहोस् । बाटामा फलफूलको रुख देखेपछि झटारो हान्नुहोस् । जतिवटा झर्छन्, त्यतिवटा लगेर श्रीमतीहरूलाई खान दिनुहोस् अनि तपाईंका सन्तान हुनेछन् ।” परदेश जान भनी हिँडेको परदेशी जादू लौरो लिएर बाटोतिर सिद्धले भनेझैं गएछ । जाँदाजाँदा बाटोमा थुप्रै लटरम्म फलेका फलफूलका रुखहरू देखेछ र उसले अङ्गुरको रुखमा झटारो हानेछ अनि दुई वटामात्र अङ्गुरका गोडा झरेछन् । श्रीमती तीनवटा तर दुईवटा अङ्गुर, एउटीलाई नपुग्ने भो भनी फेरि रुखमा झटारो हान्दा ती दुई अङ्गुरका गोडा पनि फेरि झुप्पामा गएर टाँसिएछन् । उसलाई दुःख लागेछ । अनेक उपाय गर्दा पनि अङ्गुर झरेनन् । अनि तिनै सिद्ध जोगीलाई खोज्दै जताततै हिँडेछ र फेला पनि पारेछ । उसले भनेछ “मैले तपाईंले भने जस्तै गरेँ । दुईवटा अङ्गुर झरे । तीन श्रीमती झरेकाले एउटालाई नपुग्ने भो भनी फेरि झार्न लाग्दा ती दुईवटा अङ्गुर पनि झुप्पामा गएर टाँसिए । जति प्रयास गरे पनि फेरि अङ्गुर झार्न सकिन । अब कसो गरुँ ?” । सिद्धले उसलाई फेरि भनेछन्, “फेरि जाऊ झटारो हान्दा जतिवटा झर्छन् त्यति वटा लगेर बाँडेर श्रीमतीलाई खानदेऊ ।” फेरि गएर झटारो हान्दा दुई वटामात्र झरेछन् । त्यही लिएर घर गएछन् । घरमा दुइटी मात्र भएका र एउटी मेलाबाट अझै आइ नपुगेकिले दुईटा अङ्गुरबाट शेष भाग निकाली तीन भाग लगाएर दुईटी श्रीमतीलाई उत्तिखेरै खान दिएछ । दुवै

गर्भवती भएछन् । अर्की एउटीलाई भोलिपल्ट बिहान हिजो राखिएको अङ्गुर दिएछन् । त्यो अङ्गुर मुसाले जुठो हालेको रहेछ । उनी पनि गर्भवती भइछन् ।

तिनै जनाबाट १-१ छोरा जन्मे । जेठी र माइलीबाट जन्मेका छोराहरू मान्छेकै अनुहारका भए भने कान्छीको कोखबाट जन्मेको छोरो भने मुसाको अनुहारकै जन्मेछ । दिदीका छोराहरू राम्रा र आफ्नो छोरो मुसाको अनुहारको भएकोले कान्छी चिन्तित भईन् । तर पनि त्यो छोराले आफू दाइहरूभन्दा कमि नभएको, दाइहरूले भन्दा बढी सुख दिएर पाल्ने कुरा बतायो । म पनि ठूलो भएपछि बिहा गर्छु । मेरा पनि छोराछोरी हुनेछन् । उनीहरूले तपाईंलाई सुख दिनेछन् । सन्तोष दिनेछन् । घर रमाइलो हुनेछ भनी बताउँथ्यो तर आमा भने पत्याउँन्नथिन् ।

दिन बित्दै जाँदा दाइहरू आफ्नै दिनचर्यामा हिंड्थे भने मुसे भाइ आफ्नै दिनचर्यामा हिंड्थ्यो । जहाँ पुगे पनि ऊ आफ्नो घर 'चुच्चे ढुङ्गो उही ढुङ्गो' भने भैं समयमा आइपुग्थ्यो । ल्याएका चीजवस्तु आमालाई दिन्थ्यो । आफू कसैलाई विराम गर्दैनथ्यो । यसरी दिन बित्दै जाँदा दिदीहरूका छोराको विवाह गर्ने बेला भएछ । पहिले त जेठीको छोराको विवाहको तयारी गरियो । लगन तयार गरी बिहा गर्ने निधो भयो । दुलाहा बनाइ वरियात सहित बाजागाजा वरियात अगाडि बढ्यो । त्यतिबेला मुसालाई लैजाँदा बेइजेत हुन्छ भनी मुसालाई घरै बस्ने सल्लाह दिई फकाएर घरै बस्न लगाए । वरियात लिएर जन्ती गए । बाटोमा गएपछि मुसालाई सम्झनै पर्ने एउटा कारण परेछ । त्यो के थियो भने बाटोमा नदी थियो । अघिल्लो दिन आएको वाढीले नदीको पुल भत्काएर लगोछ । वरियात तरेर जान नसक्ने अवस्था रहेछ । मुसो भाइलाई ल्याउन पर्ने रहेछ । उसलाई ल्याएको भए त सुरुङ खोलेर बाटो बनाई दिन्थ्यो भनेछन् । त्यसैबेला पाखपाखै च्याँ-च्याँ गर्दै मुसो पुगेछ र सुरुङ खनेर बाटो बनाएर वरियातहरू खोला पारी पुगेछन् । काम सकिएपछि मुसालाई फेरि घर जाने सल्लाह दिएर वरियात अघि बढेछन् ।

अधि बढ्दै जाँदा बाटोमा ठूलो पहिरो फेला परेछ । त्यहाँ पनि मुसाको खाँचो परेछ । त्यसैबेला मुसो अधि जस्तै च्वाँ-च्वाँ गर्दै पुगेर बाटो बनाइदिएछ र जन्ती अधि बढेछन् । मुसालाई फेरि फकाएर घर पठाएछन् । वरियात दुलहीको घरतिर लागेछन् । कहिले साँगु नभएको खोलो तर्नु, कहिले पहिरो पन्छ्राएर अधि बढ्दा थाकेर आकुल-ब्याकुल र भोकले आत्तेर हैरान भएका उनीहरूले बाटोमा लटरम्म फलेका फलफूलका बोटहरू देखेछन् । ती फलफूलहरू टिप्न खोज्दा सकेनछन् र त्यही मुसे भाइलाई सम्भेछन् । जब मुसो भाइलाई सम्भेछन् उसले पनि आफ्नै स्वरशब्दले आफू आएको सङ्केत दिएछ । रुखमा चढेर फलफूलका भुप्पा सहित झारिदिएछ । दुलाहासहित सबै वरियातले सबै फलफूल खाएछन् । अनि उनीहरू भने अधि बढेछन् मुसो भाइलाई घर फर्कने सल्लाह दिएछन् ।

दुलहीकोमा पुगेपछि सम्मानका साथ जन्ती पर्सेर भोज भतेरमा मीठो मीठो खानेकुरा खान दिएछन् । मुसो भने त्यहीं कतै लुकेर बसेछ । विवाहका कर्मअनुसार जग्यामा दुलाहादुलही राखेर कर्महरू गराइएछ । पुरेत वाजेले मन्त्र उच्चारण गर्दै यज्ञ संचालन भइरहेको समयमा सिन्दुर हाल्ने बेला भएछ । अनि त दुलाहा बनेको दाजुले हातमा सिन्दुरको पोका लिएर एउटा हातले सिन्दुर लिएर दुलहीको निधारमा सिन्दुरको साँगुसाँगु सिन्दुर दुलहीको सिउँदोमा लगाउँछु भन्दा त मुसे भाइले दाइको हातको सिन्दुर खोसेर आफैले सिन्दुर दुलहीको सिउँदोमा लगेर लाइदिएछ । भाइले सिन्दुर लगाएकी ती दुलही त भाइबुहारी पो बन्न पुगिन् । उनलाई आफ्नी दुलही बनाउन हुन्न भनेर छाडिदिएछ । वरियात सहित मुसेभाई दुलही लिएर घर गएछ । मुसेभाइ पनि आफू दुलही लिएर घर जान पाएकोमा निकै खुसी हुँदै आमालाई खबर भन्न छिटो घर गएछ । घर पुग्दा आमा रोइरहेकी थिइन् । दिदीको छोराको धुमधामसाँग बिहे भएको, आफ्नो छोरो मुसो भएको, मुसालाई कसले छोरी दिन्छ र विवाह गर्ने भनी पिर मानीमानी रोइरहेकी थिइन् । छोराले आफूले बिहे गरी दुलही ल्याएको कुरा भनेछ तर आमाले पत्याइनन् । त्यो कुरा दिलाउन जन्ती पक्षका पनि २-४ जना गएछन् तबमात्र विश्वास मानेर दुलही भित्र्याउने तरखरमा लागिन् र दुलही भित्र्याइन् ।

यसरी आफ्नो विवाह गरिसकेपछि पनि मुसे भाइ यता उता चाहर्थ्यो ।
आमालाई विभिन्न चीजवस्तु ल्याइदिन्थ्यो । राम्राराम्रा गहना पोशाक ल्याएर आफ्नी
बूढीलाई दिन्थ्यो ।

एक दिन ससुरालीमा कुनै पर्वको आयोजना भएछ । मुसे भाइलाई पनि निम्तो
पुगेछ । तर मुसेकी दुलहीले सबै दिदीहरूका राम्रा राम्रा भिनाजु भएका र आफ्नो भने
मुसो पछि पछि लागेर आउँदा सबैले जिस्काउने र लाज लाग्ने भएकोले लोग्ने
मुसालाई नजाने सल्लाह दिइछन् । मुसाले आफू जाने हठ कहाँ छाड्थ्यो र । ऊ हठी
थियो । ऊ जान चाहना गर्थ्यो । मुसाले आफूले लाउने एकजोर राम्रा छालाका पोशाक
दौरा सुरुवाल थिए । फुकालेर मुसे भाइ कतै गाउँ डुल्न गएको थियो । त्यतिबेला राम्रा
राम्रा सुनले बनेका र सितारा जडान गरेका दौरा सुरुवाल लगाएर आफ्ना मुसे
श्रीमान्लाई लान्छु भनेर सोचेकी दुलहीले ती छालाका दौरा सुरुवाल पोलिदिइछन् । त्यो
कुरा उनलाई कहाँ पो थाहा थियो र ? छालाका दौरा सुरुवाल पोलिएपछि मुसाको पनि
अन्त्य हुन्छ भन्ने कुरा उनलाई थाहा थिएन । त्यही थाहा नहुँदा दौरा सुरुवाल
पोलिदिइन् । छालाको दौरा सुरुवाल पोलिएपछि मुसाको पनि अन्त्य भएछ र मुसाका
सपना मुसाकी आमाका सपना त्यही चकनाचुर हुनपुगेछन् । यति नै यो कथा टुङ्गिन्छ ।

सुन्नेलाई सुनको माला

..... यो कथा बैकुण्ठ जाला

.....मुखमा आइहाल्ला ।

कथावस्तु

यो कथा सामाजिक स्रोतबाट लिइएको हो । यसमा जीवहरूले पनि घरजम गर्ने
गरेको घटनालाई कथात्मक रूप दिइएको छ । कथाको प्रारम्भमा सन्तान नभएपछि
विरक्तिपर परदेश हिंडेको मानिसको मार्मिक कथा छ भने मध्यभागमा सिद्धले
भनेअनुसार गरेर तीन श्रीमतीबाट सन्तान जन्मेको तर कान्छी श्रीमतीबाट मुसाको
अनुहार भएको छोरो जन्मेकोले उसकी आमा दुःखी भएको कथा छ । मुसाको विवाह

भएको र आफ्नै श्रीमतीको कारणबाट मुसाले अकालमा ज्यान गुमाउन परेको घटना अन्तिम भागमा छ । कथा वियोगान्त देखिएको छ । यस कथाको संरचना सरल र बोधगम्य छ ।

पात्र

घ्याल्चा, सिद्ध, घ्याल्चाका तीन श्रीमतीहरू, घ्याल्चाका तीन छोरीहरू, जन्तीहरू आदि कथाका पात्रहरू हुन । कान्छी श्रीमतीबाट जन्मेको छोरो मुसोको स्वरूपको भएकोले उसलाई मानवेतर पात्रको रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ । बाँकी सबै मानवीय पात्रहरू हुन । सन्तान नभएकाले चिन्तित बन्न पुगेको घ्याल्चाका पछि सन्तान भएकोले निकै खुसी छ । मुसेभाई निकै चलाख र जाँगरिलो पात्र छ । सिद्ध भविष्यवाणी गर्न सक्ने र सोचेको कुरा पुऱ्याउन सक्ने जादुगर पात्र हुन् । सबै पात्रहरू लौकिक परिवेशका छन् ।

परिवेश

“मुसे भाइको कथा” लौकिक परिवेशमा रचिएको लोककथा हो । यसका पात्रहरू तथा स्थान सबै लौकिक परिवेशमा देखिएका छन् । सन्तान नभएकाले विरक्तिपर परदेश जान हिंडेको घ्याल्चा सिद्धको आशीर्वादले सन्तान हुने आशा बोकेर घर फर्केको कथा छ । अङ्गुरको गोडा श्रीमतीलाई खाएपछि सन्तान भएको र ऊ धेरै खुसी भएको छ । नदी, पहिरो, रुख, लामो बाटो आदि कथामा आएका लौकिक परिवेश हुन् ।

उद्देश्य

“ज्योतिष विज्ञानलाई सफल बनाउन खोजिएको छ । सिद्धहरूले बोलेको र सोचका कुराहरू दैवीशक्ति भैं पूरा भएको देखाइएको छ । नेपाली समाजमा छोराछोरी नहुनेहरू चिन्तित हुने र त्यसले मानसिक रूपमै चोट पर्ने अवस्था देखाइएको छ । लोभ गर्दा भन् ठूलो समस्या आइपरेछ, सन्तान शारीरिक रूपले कमजोर भए पनि

बुद्धिमानी भए आमाबाबुलाई सुख दिने कुरा कथामा देखाइएको छ । सन्तान जन्मसकेपछि बाबुको भन्दा आमाको भूमिका बढी देखाइएको छ । शारीरिक रूपले सक्षम व्यक्तिलाई मात्र छोरी दिने र असक्षम र कमजोर व्यक्तिलाई कसैले छोरी नदिने यथार्थ कथावस्तुलाई कथामा यथार्थ ढङ्गले लेखिएको छ ।

भाषाशैली

“मुसे भाइको कथा” लोककथा ग्रामीण परिवेशमा कथिएको कथा हो । त्यसो भए पनि यो लोककथामा पूरै ग्रामीण मानिसले बोल्ने भाषाशैली छैन । सरर कथा पढ्दा केही मात्रामा स्तरीय र सुधारिएको भाषाशैलीको पनि प्रयोग भएको पाइन्छ । यसरी सामान्य र स्तरीय (सुधारिएको), भाषाशैलीको संयोजनबाट कथा वाचन गरिएको छ । भाषाशैलीको मूल्याङ्कन गर्दा कथावाचक पढेलेखेको पनि हुनुपर्छ भन्ने अड्कल सहजै गर्न सकिन्छ । यसो भएर पनि कथा बुझ्न जटिल नभै सामान्य नै छ । वर्णनात्मक शैलीमा कथाको रचना गरिएको छ ।

३.१२.२ निष्कर्ष

सन्तान नभएका आमाबाबुहरू विरक्तिने र तीर्थव्रत गरेपछि सन्तान पाइने अन्धविश्वासी परम्परालाई कथाले ग्रहण गरेको छ । तान्त्रिकशक्तिमा सत्यता भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । आफ्ना सन्तानहरू सक्षम, योग्य र शारीरिक रूपले तन्दुरुस्त भएको सबै आमाबाबुले देख्न चाहन्छन् । सानो ठूलो सबैको आ-आफ्नो क्षेत्रमा भूमिका हुने र समस्या समाधानमा सानो भएपनि छुट्कारा दिलाउन सक्ने यथार्थ विषयवस्तु देखाउन खोजिएको छ । प्राकृतिक पोशाक र छालाको पोशाक सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण पोशाक हो भन्ने निष्कर्ष कथाले निकालेको छ ।

अध्याय-चार

उपसंहार

४.१ सारांश

यस अध्ययन पत्रको शीर्षक “लमजुङ जिल्लाका लोककथाहरूको सङ्कलन र विश्लेषण” राखिएको छ ।” प्रस्तुत अध्ययनपत्र चार अध्यायमा विभाजित छ । त्यसभित्र विभिन्न शीर्षक तथा उपशीर्षकहरू रहेका छन् । यसमा विभाजित अध्ययनहरूलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

पहिलो अध्यायमा अध्ययनपत्रको परिचय दिइएको छ । यसका लागि निम्न उपशीर्षकहरू राखिएका छन् । अध्ययनको शीर्षक, अध्ययनको प्रयोजन, विषय प्रवेश, समस्याकथन, पूर्वकार्यको समीक्षा, उद्देश्य, औचित्य, सामग्री सङ्कलन विधि, सामग्री विश्लेषण विधि र अध्ययनपत्रको रूपरेखा आदि ।

अध्याय दुईमा लोककथाको सिद्धान्त राखिएको छ । यसमा निम्न उपशीर्षकहरू राखिएका छन्:-

लोककथाको परिचय र परिभाषा नेपाली लोककथाका तत्त्वहरू, लोककथाको उत्पत्ति र वर्गीकरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय तीनमा सङ्कलित लोककथाहरूको आख्यानतत्वका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय चारमा उपसंहार राखिएको छ । उपसंहारलाई सारांश र निष्कर्ष गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको छ । यसरी शोधको पूर्व संरचनामा प्रस्तुत अध्ययन पत्रको स्वरूप तयार पारिएको छ ।

४.२ निष्कर्ष

लोककथा लोकजीवनका बासिन्दाहरूको हृदयबाट सिर्जित मौलिक आख्यानात्मक गद्य विधा हो । यसमा लोकजीवनका व्यक्तिहरूको दुःख-सुख, तितो-मीठो, रमाइलो-नरमाइलो, पाप-धर्म तथा लौकिक एवम् अलौकिक विषयवस्तु सम्बन्धी उनीहरूकै स्पन्दनबाट प्रस्फुटित विचार एवम् भावनाहरूलाई समेटिएको हुन्छ । लोककथाले मानिसलाई शिक्षा, मनोरञ्जन एवम् कुतुहलताको सिर्जना गरिदिन्छ । मानवीय तथा मानवेतर पात्रहरूले स्रोताहरूलाई विमुग्ध पारी आकर्षण गर्दै काल्पनिक लोकमा पुऱ्याइरहेका हुन्छन्

विभिन्न जाति र सम्प्रदायको संस्कृतिलाई लोककथाले जीवन्तरूपमा बोकिरहेको हुन्छ । हरेक चिन्ता र सन्तापहरूलाई टाढा मिल्काएर अँगेनाको डील वा पिंठीको डीलमा बसेर धारावाहिक रूपमा प्रवाह गर्दै भनिने लोककथा लोकजीवनको अभिन्न अङ्ग हो । लोककथा मौखिक परम्पराकै उपज हो । नेपाली लोककथाको अध्ययन परम्परालाई केलाउँदा यसको इतिहासको किटानि गर्न कठिन छ तर पनि यसको मूलस्रोत भने संस्कृत नै भएकोले संस्कृतबाट अनुदित लोककथाहरू नै नेपाली लोककथाका जननी मान्नु पर्ने हुन्छ ।

“लमजुङ् जिल्लाका लोककथाहरूको सङ्कलन र विश्लेषण” शीर्षकीय यो अध्ययन पत्रमा लोककथाको परिचय, तत्त्वहरू, विशेषता, लोककथाहरूको अध्ययन परम्पराको साथै लमजुङ्का लोककथाहरूको सङ्कलन गरी ती कथाहरूलाई आख्यानात्मक रूपले विश्लेषण गरिएको छ । यस कार्यले थोरै भए पनि लोककथाको क्षेत्रमा केही सहयोग पुगोस् भन्ने आशा राखिएको छ ।

भावी अध्येताहरूको लागि सम्भावित केही शोध शीर्षकहरू

- (क) लमजुङ् जिल्लाका लोककथाहरूको सङ्कलन वर्गीकरण ।
- (ख) लमजुङ् जिल्लाका तामाङ जातिमा प्रचलित लोककथाहरूको सङ्कलन र अध्ययन ।
- (ग) लमजुङ् जिल्लाका गुरुङ जातिमा प्रचलित लोककथाहरूको सङ्कलन, अध्ययन, वर्गीकरण र विश्लेषण ।

सूचकहरूको परिचय

क्र.सं.	लोककथाको शीर्षक	सूचकको नाम	ठेगाना
१	इलमदेवीको कथा	रविकिरण निर्जीव 'रेग्मी'	अर्चलबोट-९
२	गोरुको टाउको	मंगलीमाया कुँवर	कमरगाउँ-५
३	पूर्वजुनीको ऋण	विप्लव पौडेल	साँखर-९
४	राक्षस र बालक	पुनशील रेग्मी	खाल्टे-८
५	भ्यागुतो र राजा	विप्लव पौडेल	अर्चलबोट-९
६	टुहुरी बहिनी	सेतीमाया रेग्मी	खाल्टे-३
७	कर्मको फल	इन्द्र पौडेल	साँखर-९
८	टुहुराको दिन यसरी फर्कियो	लछ्मीमा अधिकारी	भार्ते-५
९	दुई मितको कथा	बाबुराम अधिकारी	सिरुवारी-४
१०	मूर्ख भाइ	हरेराम भुजेल	लालचिलाउने-३
११	सक्कली बूढीको नक्कली माया	सरस्वती अधिकारी	जनमिलन-७
१२	टुहुरी बालक	मनोज श्रेष्ठ	बेसीसहर-३
१३	तीन हुङ्गाको मर्म	पशुपति ढकाल	सुन्दरबजार-३
१४	स्याल, गोठालो र राजा	केदारप्रसाद अधिकारी	हुङ्गेस्वारा-७
१५	मुसे भाइको कथा	बलराम अधिकारी	सिख-५
१६	खञ्चुवा ज्वाइँ	ऋषिराम चापागाईँ	पाचोक-४
१७	छट्टू स्याल	अम्बिका वि.क.	लामीस्वारा-२

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

- गिरी, जीवन्द्रदेव, २०५७, लोकसाहित्यको अवलोकन, काठमाडौं: एकता प्रकाशन ।
- थापा, धर्मराज र सुबेदी, हंसपुरे, (२०४१), नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना, काठमाडौं: त्रि.वि.वि. पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- दिवस, तुलसी, (२०३३), नेपाली लोककथा केही अध्ययन, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- पराजुली, कृष्णप्रसाद, (२०५४), नेपाली लोकगीतको आलोक, काठमाडौं: वीणा प्रकाशन ।
- २०५८, नेपाली लोकगीतको आलोक, काठमाडौं: वीणा प्रकाशन प्रा.लि. ।
- पराजुली, ठाकुरप्रसाद, २०५५, नेपाली लोकसाहित्यको परिक्रमा, काठमाडौं: वाणी प्रकाशन ।
- पराजुली, मोतीलाल, (२०४५), नेपाली लोककथाको अभिप्रायको अध्ययन, त्रि.वि., विद्यावारिधि शोध-प्रबन्ध ।
- मधुपर्क, २०५९, भदौ वर्ष ३५, अङ्क ४, पूर्णाङ्क ३९९ ।
- बन्धु, चूडामणि, (२०५८), नेपाली लोकसाहित्य, काठमाडौं: एकता बुक्स, थापाथली ।
- सुबेदी, लक्ष्मी, (२०५५), धिमाल समुदायमा प्रचलित लोककथाको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण, शोधपत्र त्रि.वि. ।
- शर्मा, मोहनराज, (२०३५), कथाको विकास प्रक्रिया, काठमाडौं: साभा प्रकाशन ।
- श्रेष्ठ, दयाराम “सम्भव”, (२०३८), प्रारम्भिक कालको नेपाली साहित्य, इतिहास र परम्परा, काठमाडौं: त्रि.वि. पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- त्रिपाठी, वासुदेव, (२०२५), “हाम्रो संस्कृति”, लोककथाको मूल्यलाई औल्याउन खोज्दा ।
- २०२७, सिंहावलोकन, काठमाडौं: साभा प्रकाशन ।